

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Полтавська філія

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

О.О. Томілін
О.А. Гаврилова
Г.С. Демчук

Гроші та кредит

Опорний конспект лекцій
для студентів спеціальності
7.050104 «Фінанси»

Полтава 2009

УДК: 336.77 (075.8)
ББК: 65.9 (4УКР)26я73
Т 56

Затверджено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Полтавської філії Європейського університету
(протокол № 4 від 24 грудня 2008 року)

**Опорний конспект лекцій
для студентів спеціальності 7. 050104 «Фінанси»**

Томілін О.О., Гаврилова О.А., Демчук Г.С. Гроші та кредит. Опорний
конспект лекцій. – Полтава, 2009. – 172 с.

Автори: **Томілін О.О.**, к. с-г наук, доцент Європейського університету
(Полтавська філія);
Гаврилова О.А., к. с-г наук, доцент Європейського університету
(Полтавська філія);
Демчук Г.С., к. с-г наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Європейського університету (Полтавська філія).

Рецензенти:

Костишина Т.А., кандидат економічних наук, доцент Полтавського
університету споживчої кооперації України;
Фляшко В.Й., начальник центрального регіонального департаменту
«Укрсиббанку».

© Європейський університет, 2009.
© Томілін О.О., 2009.
© Гаврилова О.А., 2009.
© Демчук Г.С., 2009.

Зміст

Модуль 1. Теорії грошей і грошові ринки.....	4
Тема 1. Суть і функції грошей.....	4
Тема 2. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.....	25
Тема 3. Грошовий оборот і грошові потоки.....	39
Тема 4. Грошовий ринок.....	51
Тести за модулем 1.	68
 Модуль 2. Грошово-кредитні системи і валютні відносини.....	73
Тема 5. Грошові системи.....	73
Тема 6. Кредит у ринковій економіці.....	90
Тема 7. Кредитні системи.....	104
Тема 8. Валютні відносини і валютні системи.....	131
Тести за модулем 2.	165
Рекомендована література.....	171

МОДУЛЬ 1

Тема 1. Суть і функції грошей

План

- 1.1. Предмет і завдання курсу «Гроші та кредит».
- 1.2. Раціоналістична та еволюційна концепція походження грошей.
- 1.3. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив.
- 1.4. Форми грошей, причини та механізм їх еволюції.
- 1.5. Специфічний характер вартості грошей.
- 1.6. Функція міри вартості.
- 1.7. Функція засобу обігу.
- 1.8. Функція засобу платежу.
- 1.9. Функція засобу нагромадження.
- 1.10. Світові гроші.
- 1.11. Роль грошей у ринковій економіці.

1.1. Предмет і завдання курсу "Гроші та кредит"

Важливе місце у підготовці висококваліфікованих бакалаврів і спеціалістів з економіки належить навчальному курсу «Гроші та кредит». Тому наукове розуміння проблем грошей, грошового обігу, кредитних відносин, банківської справи є необхідним компонентом становлення професійних економічних знань студентів.

Підвищення ролі грошей та кредиту в господарстві України, в свою чергу, обумовлюється розвитком ринкових відносин. Усе це визначає місце цього курсу в загально-економічній підготовці бакалаврів і спеціалістів з економіки та підприємництва, закладає основу для вивчення наступних фахових предметів з банківської справи.

Предметом курсу «Гроші та кредит» є детальна характеристика базових категорій теорії грошей і кредиту. Така деталізація загальнотеоретичних питань необхідна для переходу до характеристики конкретних проблем розвитку грошово-кредитної системи в сучасних умовах.

Цей курс органічно поєднаний із такими економічними курсами як економічна теорія, теорія фінансів, макроекономіка та державне регулювання економіки, інвестування, міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини.

Завдання курсу – дати майбутнім фахівцям з економіки знання щодо сутності та механізму функціонування таких категорій як гроші, кредит, грошовий ринок, процент; сформувати в них теоретичну та методологічну базу, необхідну для наступного оволодіння практикою використання грошово-кредитних інструментів, а також уміння оцінювати й аналізувати грошово-кредитну політику, що проводиться в країні.

1.2. Раціоналістична та еволюційна концепція походження грошей

Гроші – складна економічна категорія. Їх особливість – у системному багатофункціональному характері. Наведемо такі характерні ознаки грошей:

Гроші – це:

- ✓ "товар товарів", бо кожний товар у процесі реалізації "висвічує" свою вартість у грошах;
- ✓ специфічний товар, що виконує роль загального еквіваленту;
- ✓ "головна і діюча особа" в ринковій економіці;
- ✓ "мова ринку".

В економічній теорії традиційно виділяються дві основні концепції походження грошей.

Концепції походження грошей:

<p>1) Раціоналістична
 Арістотель
 П. Самуельсон</p> | <p>2) Еволюційна
 А. Сміт
 Д. Рікардо
 К. Маркс</p> |
|---|---|

Раціоналістична – гроші виникли як результат певної раціональної угоди між людьми через необхідність виділення спеціального інструменту для обслуговування сфери товарного обігу.

Еволюційна – гроші виділяються із загальної товарної маси, оскільки вони найбільш придатні для виконання функціональної ролі грошового товару. Той чи інший товар стає грошми лише в межах певної особливої суспільної форми товарного виробництва й обігу. Ця концепція підкреслює об'єктивний характер виникнення грошей.

Об'єктивний характер появи грошей засвідчив тривалий процес розвитку форм грошей від простих товарів (худоба, сіль тощо) до найпростіших сигналів у комп'ютерних системах.

Із розвитком форм грошей змінювався механізм визначення носіїв грошових функцій та роль держави у цьому механізмі.

На перших порах	Ринок: 1) виявляв потребу в грошах; 2) висував певні вимоги до грошового товару; 3) стихійно висував на цю роль один із найбільш ходових і здатних до її виконання товарів.	Втручання з боку держави було мінімальним
Закріплення ролі грошей за золотом	Держава: 1) бере на себе зобов'язання надавати грошам точно визначену форму (монета); 2) встановлює контроль за їх створенням (карбування, фіксація проби металу, вмісту металу в грошовій одиниці); 3) запроваджує контроль за повноцінністю грошей (боротьба з фальшуванням монет).	Втручання держави помітно посилюється

Епоха паперових грошей	Держава: 1) визначає не тільки форму грошей, а й їх вартість, регулюючи масу грошей в обігу; 2) надає паперовим грошам силу законного платіжного засобу та приймає їх при платежі; 3) реалізує систему заходів щодо підтримання маси грошей на рівні потреб обігу за умови збереження сталості цін.	Значно посилилась роль держави та міждержавних утворень
------------------------	--	---

Наведене вище не значить, що держава – творець грошей, що її роль у цьому процесі визначальна, а самі гроші – виключно продукт, створений державою.

Аргументами об'єктивності появи грошей є наступні:

1) саме ринок спричиняє об'єктивну потребу в грошах, з якою держава повинна рахуватися;

2) ринок висуває жорсткі вимоги до носія грошових функцій і держава повинна вибрати носія, який здатний найповніше задовольнити ці вимоги;

3) кількість грошей в обігу визначається об'єктивними закономірностями, які повинні враховуватися державою в її регулятивних діях.

Гроші – не декретуються державою, а їх поява спричинюється власне ринковою економікою.

Роль держави – не визначальна, а коригувальна в їх створенні.

1.3. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив

Гроші – це загальний еквівалент для всіх інших товарів, тобто вони служать засобом вираження вартості товарів. Це одна із властивостей грошей – споживча вартість. Другою властивістю є вартість – це витрати праці на їхнє виробництво.

Гроші – специфічний товар.

Грошам, на відміну від інших товарів, притаманна абсолютна ліквідність.

Ліквідність визначається як:

1) можливість використання певного активу в ролі засобу платежу;

2) здатність даного активу зберігати свою номінальну вартість незмінною.

Абсолютна ліквідність – здатність активу негайно обмінюватися на будь-які блага.

Функціональні форми грошей - похідні від грошових функцій, їх логічне продовження. Гроші - найвищий ступінь у розвитку економічних відносин. Маючи істотні відмінності від попередніх структур, функціональні форми грошей певною мірою зберігають і спадковість.

Важливим показником, який характеризує відмінність грошей від інших активів, є їх ліквідність. Ліквідність є ступенем зрілості окремих функціональних форм грошей.

Портфельний підхід до визначення суті грошей є методом аналізу використання грошей.

Сенс портфельного підходу при визначенні структури особистого багатства полягає в оцінці його окремих елементів з позицій ступеня їх ліквідності.

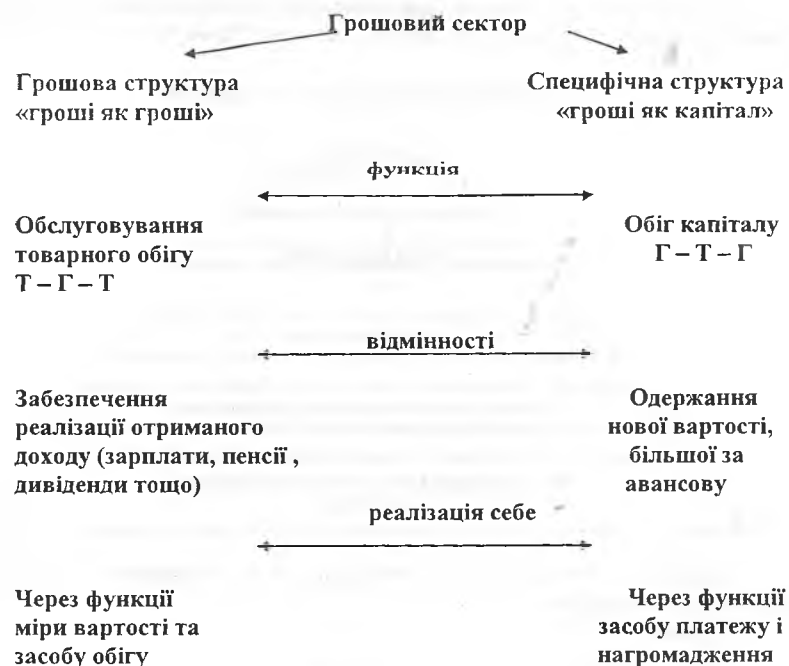
Людина в умовах ринкової економіки має можливість зберігати своє багатство у таких формах:

- 1) гроші;
- 2) цінні папери;
- 3) капітал у матеріально-фізичній формі.

Ліквідність будь-якого виду майна (активу) безпосередньо пов'язана з витратами його обміну на інші види майна.

Майно, витрати обміну якого дорівнюють нулю, є абсолютно ліквідним.

Грошовий сектор економіки роздвоюється на дві самостійні й органічно пов'язані ланки.

Матеріалізацією "грошей як капіталу" є кредитні гроші.

1.4. Форми грошей, причини та механізм їх еволюції

Появі грошей передувала епоха натурального або бартерного обміну.

Вихідними ознаками грошей є:

- 1) загальне (суспільне) визнання;
- 2) служать засобом збереження вартості;
- 3) використання як посередника обміну товарів і послуг.

Для теоретичного осмислення історичного процесу виникнення грошей дамо класичний за змістом аналіз розвитку форм вартості.

Проста форма вартості:

Т1 – Т2	Т3 – Т4
Т3 – Т4	Тх – Ту

Властивості: пов'язана з безпосереднім (бартерним) обміном товарів різних споживчих вартостей.

Повна або розгорнута форма власності:

	Т2	
	Т3	
ТГ	Т4	
	Тх	

Властивості: властива більш високому ступеню розвитку розподілу праці.
Обмін регулярний.

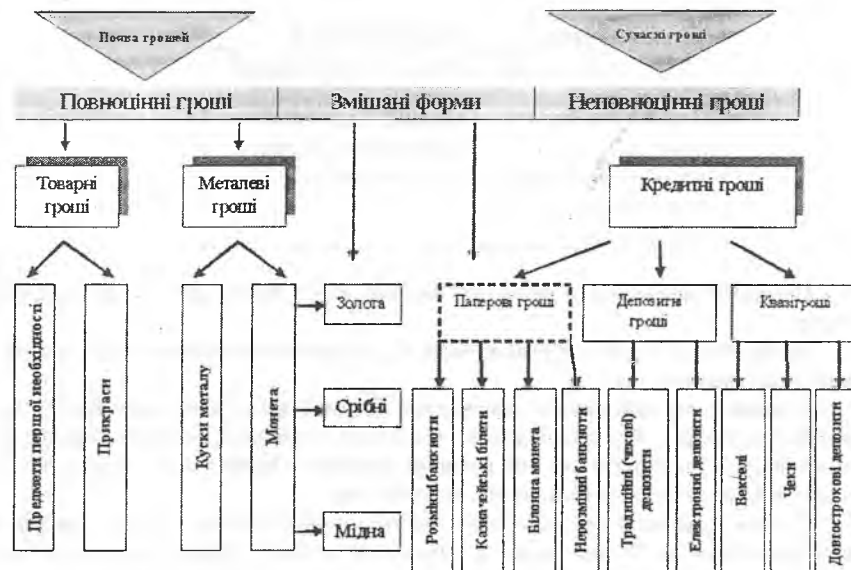
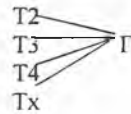

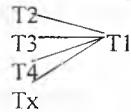
Рис. 1. Види грошей

Грошова форма вартості:

Властивості: товар T1 в загальній формі володіє ознаками, що притаманні грошовій одиниці.

Загальна форма власності:

Властивості: один товар, що систематично обмінюється на інші, стає загальним еквівалентом. До нього прирівнюється решта товарів.

Епоха товарних грошей

Причини появи	Форми грошей
1. Локальність ринків	Продукт спеціалізації
2. Функціональна відокремленість	певного ринку (худоба, тютюн, риба, різні види металів тощо)
призводила до множинності товарів, що претендували на роль грошей	Металеві монети

Повноцінні монети – реальний ваговий вміст відповідає їх номінальній вартості.

На території України за різних часів в обігу використовувалися такі монети: гривня, карбованець, шаг.

Гривня – це найстаріша шестикутна одиниця ваги (приблизно фунт), що правила й за монету. Вона поділялася в різні часи на 20 погат, на 25 чи пізніше 50 куп, на 50 реза і приблизно на 100 векш чи вевериць. Однак реальна вартість цих менших від гривні грошових одиниць незрозуміла.

Гривня була золотою і срібною, срібна – вдвічі важчою. Золота гривня в Києві поділялася на 72 золотники, а в Новгороді – на 96. Один золотник містив 4,2 г. У XII ст. застосовували гривню куп (еквівалент цінного хутра або чужої монети). Золота гривня дорівнювала 50 гривням куп, а срібна – 7,5 гривні куп.

Карбованець з'явився у грошовому обігу княжої Русі у XIII ст. у вигляді злитка срібла. Від 1584 р. карбованець став грошовою одиницею Росії і містив 68 г срібла. Карбованець поділявся на 100 копійок, або 200 шагів чи 400 півшагів. З кінця XVIII ст. вага срібла в одному карбованці дорівнювала 18 г. Після першої світової війни карбували срібні карбованці, а від 1924 р. лише частково срібні і щораз зі зменшеною його лігатурою (домішкою). З 1950 р. курс карбованця обчислювали відносно золота (0,222168 г), а з 1 січня 1961 р. його вартість збільшено до 0,987412 г. Назву "карбованець" у сучасній Україні тлумачать як похідну від процесу карбування, тобто від утворення рельєфних зображень на поверхні медалей та монет.

Вважалося, що емісія монет, номінальна вартість, яких менша за їх металевий вміст, є ошуканством населення. Грошова одиниця служить масштабом цін за власним ваговим виміром.

З другої половини XIX ст. становище змінюється:

- ✓ номінальна вартість монет починає віддалятися від їх реальної (вагової) вартості;
- ✓ в обігу з'являються розмінні монети, номінальна вартість яких значно перевищувала їх вагову вартість;
- ✓ емісія таких монет стає прибутковою справою.

Прибуток, отриманий від різниці між номінальною вартістю випущених в обіг грошей та витратами на їх емісію, отримав назву **сеньйораж**.

Приклади такої грошової емісії (срібні монети)

Англія	Франція	Німеччина
Пенні 1300 р. – 22 г срібла 1364 р. – 12 г срібла	Лівр 1309 р. – 2 ліври, 1720 р. – 98 ліврів	Марка 1326 р. – 2 марки (234 г срібла) 1378 р. – 4 марки (234 г срібла) 1506 р. – 12 марок (234 г срібла)

Для багатьох країн із функціонуванням товарних грошей було характерним використання системи біметалевого обігу – одноразової (паралельної) емісії золотих і срібних монет.

Роль загального еквіваленту закріпилась за благородними металами – **золотом та сріблом**. Це відбулося завдяки таким фізичним властивостям благородних металів:

- ✓ якісна однорідність;
- ✓ довільний поділ;
- ✓ портативність (у невеликій кількості металу міститься велика кількість праці);
- ✓ добре зберігаються.

Історія золота

- 1) Виконання безпосередньо золотом функцій грошей упродовж 4-4,5 тис. років
- 2) Обіг золотих монет – 4,5 тис. років
- 3) Сучасне опосередкування грошових функцій жовтого металу, зосереджене переважно у міжнародній сфері (до середини 1970-х р.)
- 4) Процес демонетизації золота.

Демонетизація срібла – втрата ним грошових функцій, завершилася наприкінці XIX ст., коли в ролі грошового товару монополю затвердилось золото.

Із 30-х років XX ст. кредитні гроші перестали обмінюватися на золоті та срібні гроші. Відбувається процес **демонетизації золота**.

Причини демонетизації золота

- 1) Монополізація виробництва, яка призвела до того, що:
 - ✓ На зміну товарному виробництву приходить усупільнене виробництво;
 - ✓ Стихійне ціноутворення звільняє місце монополістичному ціноутворенню;
 - ✓ Золото витісняється кредитними грошима із обігу в скарб.
- 2) **Двояка природа грошей як суспільного загального еквівалента.**
Єдність і протиріччя золота в тому, що воно поєднує унікальну

властивість загального еквіваленту вартості з рисами цінного сировинного товару.

- 3) **Пристосування грошей і валютної сфери до умов державно-монополістичного капіталізму.** Золоті гроші не відповідають його економічним потребам, перетворилися на «золоті пута», які стримують експансію монополій.
- 4) **Політика держав, юридична регламентація операцій із золотом.** У США після другої світової війни – курс під лозунгом «долар краще золота», зміцнюється доларова гегемонія.

Епоха паперових грошей

Уперше паперові гроші з'явилися:

- ✓ у Китаї – у VIII ст.;
- ✓ у Франції – емісія в 1783 р.;
- ✓ в Англії – наприкінці XVIII ст.;
- ✓ у Північній Америці – наприкінці XVII ст.

Поява паперових грошей, розмінних на золото й срібло які запроваджувалися в обіг силою держави і спиралися на її авторитет – була природним історично-прогресивним процесом розвитку грошей. Гроші спрощували грошовий обіг, надавали йому більшої гнучкості.

Повний відхід від конвертованості (обміну) паперових грошей у золото відбувся в більшості країн Заходу з початком економічної кризи 1929-33 рр., залишившись у сфері міжнародних валютних відносин.

Із середини 1970-х рр. практика конвертованості паперових грошей у золото зовсім припинилась і на рівні міжнародних валютних відносин.

Епоха паперових грошей – епоха грошей, що розвиваються на кредитних засадах. Це епоха і банківських грошей, що функціонують значною мірою на безготівкових засадах, грошей, які поступово трансформуються в електронні системи і знаки (Рис.1).

Види грошей

Готівка		Безготівкові гроші
Металеві	Паперові	Банківські гроші
1. Золоті	1. Банкноти	
2. Срібні монети	2. Казначейські	
3. Білонна	3. Білети	

Готівка – представлена у вигляді грошових знаків (банкнот, купюр, монет) і використовується як засіб обігу та платежу.

Безготівкові гроші – це гроші, рух яких здійснюється шляхом перерахунків між кредитними установами з урахуванням взаємних вимог.

Спершу металеві гроші виступали у формі злитків срібла та золота.

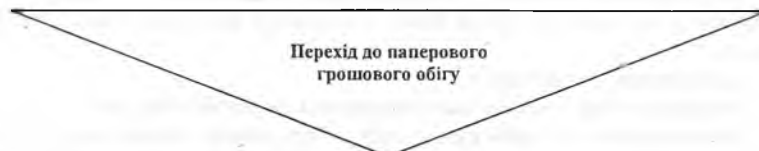
Монета (лат. «moneta») – грошовий знак, випущений державою та виготовлений з металу (золото, срібло, нікель тощо). Монета, вважається повноцінною, якщо лігатура (домішок до металу) не перевищує 10 відсотків.

Історично монетарство походить з античної Греції. Найбільш поширеним воно було в Римі, де був перший у світі монетний двір при храмі Юнони Монети.

Нині карбують лише неповноцінну монету, названу білонною чи розмінною монетою або популярно – **більйоном**.

Паперові гроші спершу виступали знаками дійсних золотих або срібних грошей, випущених державою в обіг. Отже, паперові гроші – це знаки вартості, які заміщають в обігу повноцінні гроші. Сучасні готівкові гроші мають відносну вартість. Відносна вартість грошей пов'язана з характеристикою їх економічної корисності.

Емітенти паперових грошей – державне казначейство або центральний банк.

I етап Стирання монет, у результаті чого повноцінна монета перетворюється в знак вартості
II етап Свідоме псування металевих монет державною владою, тобто зниження металевого вмісту монет з метою одержання додаткового доходу в казну
III етап Випуск казною паперових грошей з примусовим курсом для отримання емісійного доходу

Кредитні гроші – це узагальнена (збірна) назва різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань приватних осіб і держави. Кредитні гроші виникли внаслідок розвитку кредитних відносин.

Кредитні гроші:

- ✓ Вексель
- ✓ Банкнота
- ✓ Чек

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Векселі бувають прості та переказні.

Відмінності золотих і паперових грошей

Золоті гроші	Паперові гроші
--------------	----------------

• Повноцінні • Мають суттєву внутрішню вартість	• Представники золота • Випускаються державним казначейством або центральним банком і перебувають в обігу з примусовими курсами
• Виникають у результаті історичного розвитку товарного обігу	• Є заміниками повноцінних грошей
• Є мірою вартості всіх інших товарів	• Служать засобом фіксації вартісних пропозицій

Простий вексель – випишується боржником на ім'я кредитора із зобов'язанням виплатити йому в зазначений термін вказану суму.

Переказний вексель – випишується кредитором як наказ боржнику виплатити у зазначений термін йому чи вказаній ним третій особі певну суму грошей.

Характерні риси векселя:

- ✓ **абстрактність** – на векселі не вказаний конкретний вид угоди;
- ✓ **беззаперечність** – обов'язкова оплата боргу, аж до примусових заходів;
- ✓ **оборотність** – передача векселя як платіжного засобу іншим особам з передавальним написом на його звороті (індосамент), що створює можливість взаємного заліку вексельних зобов'язань.

Банкнота – банківський білет, грошовий знак, що випускається в обіг центральним емісійним банком. Забезпечений усіма активами банку та масою товарів, що належать державі.

Ознаки класичної банкноти:

- ✓ випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- ✓ обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників;
- ✓ подвійне забезпечення: золоте і товарне.

Чек – письмовий наказ власника поточного рахунку банку про виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей.

Економічна природа чека в тому, що він є засобом для отримання готівки в банку, засобом обігу та платежу, інструментом безготівкових розрахунків.

Відмінності паперових і кредитних грошей

Паперові	Кредитні
• Виникають із функції грошей як засобу обігу • Випускають державою або центральним банком • Наділені примусовим курсом, обов'язкові до прийому	• Виникають з функції грошей як засобу платежу • Випускаються банком • Не мають примусового курсу

Електронні гроші – умовна назва фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг.

Приводяться в рух не за допомогою паперових носіїв (банківських білетів, чеків, векселів), а завдяки запровадженню в сфері розрахункових операцій комп'ютерів і сучасних систем зв'язку.

До електронних грошей відносять кредитні картки, дебетові картки, картки для банкоматів.

Електронні гроші:

- Кредитні картки
- Дебетові картки
- Картки для банкоматів

Кредитні картки – виникли на основі електронних грошей. Сприяють скороченню платежів готівкою, обслуговують роздрібну торгівлю та сферу послуг, служать засобом розрахунків, є інструментом кредиту.

Переваги	Недоліки
1.Зручний і безпечний спосіб оплати, прийнятий в усьому світі	1.Для роботи потрібно мати систему управління
2.Використовуються різні види валют	2.Вони повинні належати до визнаних систем (Visa, Mastercard...), для того щоб їх приймали в усьому світі
3.Для одержання готівки в банкоматах	3.Система контролю розрахована на добре розвинену телекомунікаційну інфраструктуру
4.Надійна система безпеки і контролю	
5.Мінімальні втрати, пов'язані з шахрайством	
6.Щомісячні звіти	
7.Вільний кредит на певний період	

Дебетові картки – платіжні інструменти, які випускаються фінансовими установами і надають клієнту можливість проводити трансакції за власним банківським рахунком, користуватися іншими послугами.

Переваги	Недоліки
1.Низька вартість послуг	1.Важко встановити всеохоплюючу мережу касових терміналів (POS)
2.Спосіб отримання готівки	2.Потребують розвиненої телекомунікаційної інфраструктури
3.Надійність забезпечується персональним ідентифікаційним номером	3.Висока вартість вмикання особливостей захисту карток Chip і Smart Card
4.Поновлення рахунку в реальному часі	
5.Використання різних валют	
6.Розміщення готівки	
7.Можуть використовуватись замість карток для банкоматів	

Картки для банкоматів. Банкомати встановлюються у фінансових установах, супермаркетах, магазинах, аеропортах, гаражах й офісах. Банкомати багатофункціональні – видача готівки і депозитів, перекази за рахунками, авансування готівки, прямий доступ до рахунків за кредитними картками, оплата рахунків, запити про фінансове становище і про стан балансу.

Переваги	Недоліки
1.Спосіб отримання готівки	1.Встановлення і утримання банкоматів потребують значних коштів
2.Надійність забезпечується персональним ідентифікаційним номером	2.Відсутнє переміщення готівки
3.Поновлення рахунку в реальному часі	3.Потребують розвинутої телекомунікаційної інфраструктури
4.Використання різних валют	4.Наявність угоди з іншими банками в країні і на міжнародному рівні для забезпечення вільного використання карток.
5.Відсутній кредитний ризик	
6.Можуть використовуватися в інших країнах	

Система електронних платежів, яка запроваджена Національним банком України, – особливо важлива для України. У вересні 1995 р. 17-ма банками в Україні створено акціонерне товариство закритого типу "Укркарт". Мета – створення Національної системи розрахунків за товари і послуги за допомогою пластикових карток, а також створення необхідної інфра-структури для обслуговування карток міжнародних систем (VISA, EUROPEX, MASTERCARD, AMERICAN EXPRESS).

Роль держави в утвердженні кредитних зобов'язань як грошей:

- ✓ надання державою паперовим знакам і монетам статусу законних платіжних засобів;
- ✓ створення державної системи страхування банківських депозитів, що підвищує довіру до банків та до депозитів як банківських грошей;
- ✓ створення системи гарантій за векселями і чеками.

2) 1.5. Специфічний характер вартості грошей

Гроші – це товар, що має власну внутрішню вартість на етапі зародження і становлення ринкових відносин.

Завдяки цьому гроші можуть:

- ✓ виконувати у світі товарів роль загального вартісного еквівалента;
- ✓ будучи у формі паперових грошей, розмінних на золото, – розглядатися як знаки вартості монетарного товару;
- ✓ розмінні паперові гроші які не мають власної внутрішньої вартості, представляти в обіг вартість офіційно визначеної на основі зафіксованого державою масштабу цін вагової частки золота.

Сучасні готівкові гроші (банкноти або чекові депозити) мають відносну вартість.

Завдяки цьому:

- ✓ гроші функціонують в обігу як законний платіжний засіб тому, що вони є грошми, декларованими державою;
 - ✓ їх вартість формується під впливом ринкових сил, стихійно.
- Сучасна монетарна теорія виходить з того, що відносна вартість грошей пов'язана з характеристикою їх **економічної корисності**.

Корисність грошей визначається опосередковано через корисність інших товарів та економічних послуг які можна отримати на ці гроші.

Економічна корисність грошей:

- Маючи абсолютну ліквідність, гроші можна обміняти на інший товар
- Гроші є найзручнішою формою накопичення багатства, а його зберігання в такій формі потребує мінімуму витрат
- Гроші мають унікальну властивість – забезпечення зв'язку сучасного та майбутнього

Корисність грошей пов'язана з їх **рідкістю**, тобто з постійним попитом на них.

Відносна вартість грошей не є константою – вона змінюється в часово-му просторі.

Відносна вартість певної суми грошей на момент t_1 (MV^{t_1}) і на момент t_2 (MV^{t_2}) не є однаковою:

Взаємозв'язок грошей і часу:

1. Гроші протягом певного часу перебувають в індивідуальному зберіганні і виступають як запас цінностей, як спосіб заощадження особистого багатства;
2. Гроші на певний період часу розміщуються в цінні папери заради отримання процентного доходу;
3. Між отриманням грошей та їх витрачанням завжди проходить певний час.

$$MV^{t_1} \neq MV^{t_2}$$

$$MV^{t_1} \geq MV^{t_2} > MV^{t_1}$$

де M – маса грошей;

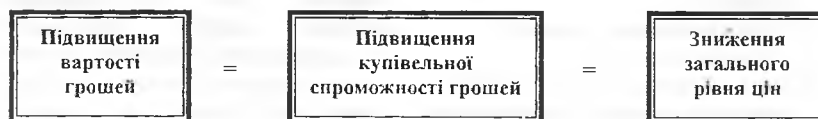
T_n – період часу;

V – швидкість обігу грошей

Вартість грошей визначається їх купівельною спроможністю, а **ціною** тієї чи іншої грошової одиниці є її валютний курс.

Відносна вартість грошей у функції засобу обігу визначається опосередковано як їхня **купівельна** спроможність. Їх цінність порівнюється з вартістю товарів і послуг, які можна на них купити.

Динаміка вартості грошей визначається динамікою цін. Ці величини знаходяться в обернено пропорційній залежності.

Вартість грошей може визначатися одним із показників:

- на основі індексу роздрібних цін;
- на основі індексу оптових цін;
- через дефлятор валового національного продукту (тобто порівняння номінальної та реальної величини ВВП).

Відносна вартість грошей у функції нагромадження, що використовуються у формі фінансових активів (облігацій, акцій, інших цінних паперів), визначається нормою відсотка, який є платою за зберігання грошей саме в одній із цих форм.

Норма відсотка – це показник вартості банківських грошей.

Функція – конкретний вияв суті економічного явища.

Функція виражає процес, що динамічно розвивається, відокремлюється.

Серед економістів склався далеко неоднозначний підхід до визначення функцій грошей.

1.6. Функція міри вартості

Функція міри вартості – логічно вихідна і є центральною у системі грошових відносин.

Вона постачає товарній масі необхідний матеріал для виразу її вартості.

Поза цією функцією вартість існує лише потенційно.

Існує нерозривна єдність понять "вартість товару" та "міра вартості".

Міра вартості – це грошова одиниця, що використовується для вимірювання та порівняння вартостей товарів та послуг.

На основі міри вартості встановлюється ціна, що є грошовим виразом вартості товару.

Ціна залежить від:

- Вартості товару
- Величини вартості самої грошової одиниці

Ціни на товари змінюються прямо пропорційно до вартості власне товарів і обернено пропорційно до вартості грошей.

Гроші реалізують свою функцію міри вартості, через взаємодію з масштабом цін.

Етапи еволюційного розвитку масштабу цін

Етапи	Характерні ознаки
1. Початковий період карбування монет	Масштаб цін збігався з їх ваговим вмістом
2. Подальший розвиток грошових відносин	Масштаб цін почав відокремлюватися від безпосереднього вагового вмісту
3. Поява паперових грошей, розмінних на золото	(зношування, псування монет, зменшення вагового вмісту державою, перехід від менш цінних до більш цінних металів тощо)
4. Повне припинення конвертації паперових грошей у монетарний товар – золото	

Масштаб цін зберігає своє
функціональне призначення
Необхідність офіційної фіксації
державою масштабу цін відпала

Масштаб цін – суто технічна функція. Це – рахункова функція грошей, що відображає вартість товарної маси в грошових одиницях.

З масштабом цін пов'язані девальвація і ревальвація грошових одиниць.

Девальвація – це офіційне зниження, а ревальвація – збільшення курсу грошової одиниці щодо валют інших країн.

Сучасні кредитні гроші по-особливому виконують функцію міри вартості.

Сучасні кредитні гроші це гроші для «рахунку», які виражають вартість сукупної грошової маси, що знаходиться в обігу в певний конкретний момент часу на ринку.

Між сукупною товарною масою і окремими товарами встановлюється цінове співвідношення. Саме це співвідношення і визначає рівень цін.

4)

1.7. Функція засобу обігу

Процес товарного обігу виражається формулою:

$$T-G-T_1$$

тобто продаж здійснюється заради купівлі.

У цьому процесі гроші відіграють роль посередника між продавцем та покупцем.

Переваги товарного обігу, опосередкованого грошми, полягають у тому, що він не вимагає:

- ✓ *взаємної відповідності потреб двох власників, які обмінюються товарами;*
- ✓ *збіг за часом актів продажу та купівлі;*
- ✓ *збіг актів купівлі-продажу в просторі.*

Основою функціонування грошей як засобу обігу є рух товарів.

Роль грошей тут тимчасова. Виконавши свою функцію гроші переходять від одного суб'єкта до іншого.

Цей висновок можна представити за допомогою формули:

$$M = P_i \times q_i$$

де P_i - ціна i -го товару;

q_i - кількість i -го товару.

Кількість грошей мала б дорівнювати цій величині за умови, що кожна грошова одиниця використовувалася лише один раз. Однак, кожна грошова одиниця використовується в процесі обігу не лише один раз.

Для виконання цієї функції потрібні:

- ✓ реальні гроші;
- ✓ сталі гроші.

Кількість грошей, що повинна бути в обігу (M) визначається сумою цін товарів та послуг, що підлягають реалізації протягом певного періоду (як правило, одного року)

Звідси – суму цін товарів необхідно поділити на величину V.

V — середнє число оборотів кожної купюри

$$V = \frac{v_1 + v_2 + \dots + v_n}{n}$$

$$M = \frac{\sum P_i \times q_i}{V}$$

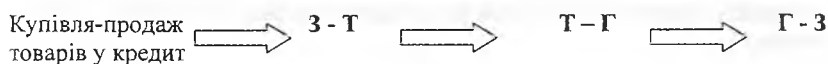
Кількість грошей, необхідних для обігу, змінюється:

1. **Обернено пропорційно** швидкості обороту грошей
2. **Прямо пропорційно** сумі цін товарів та послуг, що реалізується

5) 1.8. Функція засобу платежу

Ця функція відображає особливості кредитного господарства, тобто реалії купівлі-продажу товарів у кредит з відстрочкою оплати.

У цьому випадку засобом обігу виступають не саме гроші, а виражені у грошах зобов'язання.

де З – боргове зобов'язання.

Гроші у цій функції – засіб погашення боргу. На використанні функції засобу платежу базуються такі грошові платежі:

- ✓ *платежі за безготівковими розрахунками підприємств, установ, організацій за товари та послуги;*
- ✓ *оплата праці;*
- ✓ *податки;*
- ✓ *видача та погашення банківських позик;*
- ✓ *розрахунки, пов'язані зі страховими, адміністративно-судовими зобов'язаннями та ін.*

Гроші як засіб платежу відрізняються від грошей як засобу обігу тим що, лише завершують купівлю-продаж, а не є посередником при купівлі-продажу.

Цю функцію можуть виконувати лише реальні гроші. Для ефективного виконання цієї функції вони повинні бути стійкими.

Роль грошей у функції засобу платежу:

- ✓ Допомогають контролювати правильний кругообіг виробничих фондів
- ✓ Забезпечують безперервність виробництва
- ✓ Здійснюють контроль за своєчасністю розрахунків в економіці

1.9. Функція засобу нагромадження

Функція засобу нагромадження обслуговує нагромадження вартості, що знаходиться в розпорядженні суб'єктів економіки у процесі відтворення.

Процес нагромадження – процес об'єктивний

Процес нагромадження		
Суб'єкти економіки		
Юридичні особи		Фізичні особи
Причини	Внутрішні закономірності обігу капіталу	Перевищення поточних доходів над поточними витратами
Форми	1. Частка прибутку 2. Кошти амортизаційного фонду 3. Інші цільові фонди	Заощадження (споживання відкладається на пізніше)

Для виконання цієї функції гроші повинні бути реальними.

Нагромадження грошей – необхідна умова безперервного розвитку товарного виробництва.

Формування нагромаджень та збережень призводить до певних втрат для їх власників (не отримують доходів від своїх грошей).

Такі втрати називають зумовленими витратами зберігання грошей.

Зумовлені витрати зберігання – це сума доходу, який власник грошей не одержує тому, що зберігає їх у ліквідній формі, а не вкладає у фінансові активи.

1.10. Світові гроші

Розвиток міжнародних політичних і економічних відносин обумовлює функціонування грошей на світовому ринку.

У такому разі за виразом К. Маркса "гроші скидають з себе національні мундири".

Функції світових грошей:

1. **Міжнародний платіжний засіб.** У випадку, коли обсяг платежів за кордон перевищує обсяг надходжень із-за кордону.
2. **Міжнародний купівельний засіб.** У випадку, коли виникає необхідність імпорту окремих товарів з негайною оплатою їх золотом.
3. **Загальне втілення суспільного багатства.** Гроші виступають засобом перенесення багатства з одної країни в іншу (у разі оплати військових контрибуцій, надання зовнішніх позик і кредитів тощо).

Якщо в середині окремої країни можуть обертатися не тільки повноцінні гроші, а й неповноцінні, то на світовому ринку знаки вартості, які є обов'язковими до прийому в даній державі, за виключенням грошових одиниць провідних держав світу, втрачають свою силу.

Світові гроші спочатку виступали у вигляді злитків благородних металів.

Сучасний розвиток ринкових відносин у світі призвів до виникнення різноманітних міжнародних засобів розрахунків:

- ✓ національні валюти економічно найсильніших країн світу – долар США, німецька марка, англійський фунт стерлінгів, японська ієна та ін., тобто ВКВ;
- ✓ міжнародні грошові одиниці – СПЗ, євро, які використовуються міжнародними валютно-фінансовими організаціями.

Золото залишається досить надійним резервним активом центральних банків привідних країн світу.

Роль золота в сучасній економіці	
Золото – звичайний метал	Золото – валютний метал
Використання: техніка, медицина, ювелірна справа тощо. Властивості: виняткова хімічна стійкість, висока електро- і теплопровідність, міцність, ідеальна анти-корозійність та ін.	Використання: державні резерви, приватні скарби. Властивості: не потребує на відміну від паперових грошей, зовнішньої державної гарантії, має незмінний попит на ринку.

Не зменшуються масштаби приватної **тезаврації** (нагромадження приватними особами золота як скарбу).

Золото сьогодні – досить високоліквідний актив.

1.11. Роль грошей у ринковій економіці

Роль грошей у ринковій економіці полягає у тому, що вони перетворюються в капітал або самозростаючу вартість.

Гроші стають капіталом у відтворенні індивідуального капіталу.

Це стає можливим тому, що:

- 1) їх функціонування включено в кругообіг промислового капіталу;
- 2) вони є вихідним пунктом у результаті кругообігу капіталу.

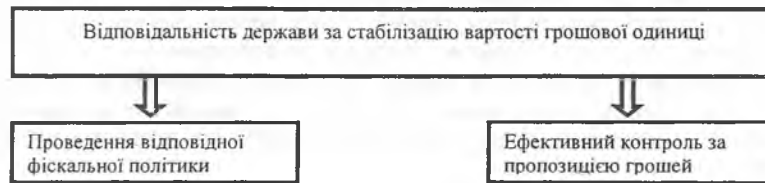
$$\begin{array}{c} \text{ЗВ} \\ \text{Г} - \text{Т} \begin{array}{l} \nearrow \\ \searrow \end{array} \begin{array}{l} \text{РЗ} \\ \text{РС} \end{array} \dots \text{В} \dots \text{Т}^1 - \text{Г}^1 \end{array}$$

Гроші обслуговують виробництво та реалізацію суспільного капіталу.

З 80-х років ХХ століття посилюється роль грошей як інструменту регулювання економіки. Відповідно до монетарної концепції проводиться грошово-кредитна політика.

Гроші в економіці розвинутих країн – це боргові зобов'язання держави і комерційних банків.

Боргові зобов'язання успішно виконують функції грошей доти, доки їх вартість (купівельна спроможність) відносно стабільна.

Аналіз впливу грошей на розвиток капіталістичного виробництва дає можливість виділити два аспекти їх ролі у розвитку економіки: якісний і кількісний.

Якісні аспекти ролі грошей проявляються в тому, що їх наявність створює грошове середовище, в якому функціонують економічні процеси, позитивно впливає на суспільне виробництво. Такий вплив проявляється за наступних обставин:

а) розширюють фізичні межі обсягу виробництва за особистої потреби виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться продати;

б) замість натурального обміну відбувається реалізація виробленої продукції за гроші. Це значно спрощує, прискорює і здешевлює доведення товарів до споживачів;

в) завдяки грошам механізм ринку стає могутнім важелем економічного прогресу. Конкуренція сприяє ефективності виробництва, стимулює економіку виробництва, а також державного і особистого споживання.

Здатність грошей приносити своїм власникам додаткову вартість в умовах ринку посилила їх стимулюючий вплив на економічну діяльність кожного суб'єкта: виробника (працівника) та споживача продукції.

Кількісний аспект ролі грошей у розвитку економіки реалізується шляхом зміни кількості грошей в обігу. Це дозволяє активно впливати на економічні процеси, зокрема на діяльність виробників і споживачів та їх поведінку на ринку. Змінюючи масу грошей в обігу, центральні банки, що діють від імені урядів своїх країн, регулюють платоспроможний попит та функціонування таких економічних важелів, як ціни, відсотки, валютний курс, курс цінних паперів тощо. Цим забезпечується вплив на такі економічні процеси, як інвестиції, зростання виробництва, рівень експорту й імпорту з їх збалансованістю тощо.

Досить помітна роль грошей в розвитку економіки України. Українська валюта (гривня) перетворилася у загальний еквівалент. Кожен, хто має гроші, може вільно купити будь-який товар на ринку. Це підвищило зацікавленість більше заробляти грошей і економніше їх витрачати. Гроші можна легко капіталізувати, вклавши їх у цінні папери та банківські депозити.

На сучасному етапі розвитку економіки України ціни на товари та курс української гривні помітно стабілізувалися. Водночас такі зрушення не дають відчутних результатів у розвитку суспільного виробництва. Це зумовлено недостатньою послідовністю переведення економіки на ринкові умови, надмірне адміністративне втручання державного апарату в економічну діяльність суб'єктів господарювання, слабкістю грошового механізму, зокрема банківської системи.

Економічні суб'єкти недостатньо результативно реагують на стимулюючі імпульси, що надходять з боку грошей. Тому нерідко віддаються переваги натуральному обміну, «тіньовим» методам господарювання, переведенню вільного грошового капіталу за кордон, конвертації заощаджень в іноземну валюту. Такі процеси негативно впливають на ринкові перетворення та недостатньо стимулюють позитивний вплив грошей на розвиток економіки України.

Тема 2. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм

План

- 2.1. Класична кількісна теорія грошей.
- 2.2. Неоокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей.
- 2.3. Внесок Дж. М. Кейнса в розвиток кількісної теорії грошей.
- 2.4. Сучасний монетаризм.
- 2.5. Зближення позицій монетаристів та неокейнсіанців у їх рекомендаціях щодо грошової політики в сучасних умовах.
- 2.6. Грошова кредитна політика України в перехідний період у світлі сучасних монетаристських теорій.

2.1. Класична кількісна теорія грошей

Перші спроби пояснити суть грошей та їх роль у суспільстві виникли ще в античному світі. Саме з аналізу грошових відносин починає свій розвиток економічна наука. Зміни економічних та політичних умов розвитку суспільства спричинили і появу різних теорій грошових відносин. І досі не сформульовано цілісно визначену теорію грошей. Та в процесі розвитку економічної думки виникали такі її напрями: металістична, номіналістична та кількісна.

Металістична теорія ототожнює грошовий обіг з товарним обміном і стверджує, що золото і срібло вже за своєю природою є грошми. Вважає гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надає фундаментального значення. Свого часу ця теорія відіграла позитивну роль у боротьбі з псуванням монет.

Суть **номіналістичної теорії** полягає в запереченні товарної природи грошей і визначенні їх як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості. За цією теорією гроші виникають як продукт погодженості між людьми з метою полегшення обміну або як наслідок законодавчих актів уряду, а вартість грошей не залежить від їх монетарного змісту і визначається лише найменуванням. Представники цієї теорії заперечують функцію грошей як міри вартості, ототожнюючи її з масштабом цін, й абсолютизують гроші як засіб обігу.

Кількісна теорія грошей виникла в XVI-XVIII ст. як реакція на концепцію меркантилістів про залежність кількості золота в країні з рівнем її багатства. Методологічні принципи цієї теорії протягом трьох сторіч досліджують у системі наукових концепцій про суть грошових відносин. Тому розвитку саме цієї теорії приділяється основна увага.

Після відкриття Америки в Європу потрапила велика кількість золота та срібла. І в XVI-XVII ст. різко підвищилися ціни на товари. Першим спробував пояснити "революцію цін" французький економіст Ж. Боден, пов'язавши рівень цін з припливом благородних металів. У XVIII ст. кількісну теорію грошей розвивали англійські вчені Д. Юм, Дж. Мілль та французький – Ш. Монтеск'є. До основних постулатів цієї теорії слід віднести твердження про те, що:

- ✓ купівельна сила грошей, як і ціни товарів, встановлюється на ринку;
- ✓ в обігу перебувають усі гроші;
- ✓ купівельна спроможність грошей обернено пропорційна їх кількості, а рівень цін прямо пропорційний кількості грошей.

Кількісна теорія виникла в умовах обігу металевих грошей, але наявність повноцінних грошей не передбачала необмежену їх кількість в обігу, а тільки ту, яка необхідна для обігу.

Ця теорія ігнорувала роль функції грошей як засобу нагромадження в регулюванні грошової маси.

Основні методологічні принципи кількісної теорії сформулював Д. Юм у трактаті "Про гроші" (1752 р.). У трактуванні суті грошей він і його сучасники були близькі до поглядів номіналістів. Заслуга кількісної теорії полягає у визначенні співвідношення між наявною грошовою масою та номінальною величиною ринку товарів і послуг.

Кількісна теорія Д. Юма підготувала методологічну основу для характеристики принципів формування вартості грошей. Юм вважав, що поняття вартості грошей є суто умовним, бо відсутня їх вартісна основа. І тільки в процесі обміну вони її отримують. Такий характер вартості грошей називається представницьким або фіктивним, а кількість їх визначається за формулою:

$$\frac{\text{Кількість грошей, яка обслуговує товарний обіг}}{\Sigma \text{ Цін товарів}} = \frac{1}{\text{Число оборотів грошової одиниці}}$$

Ідеї Юма продовжували розвивати представники класичного та неокласичного напрямків кількісної теорії.

Заслуга класиків буржуазної політичної економії полягає в тому, що вони виявили чітке розуміння походження грошей з товарів і підкреслити зв'язок теорії грошей з трудовою теорією вартості. А. Сміт називав працю дійсною, а гроші номінальною мірою вартості. Д. Рікардо запропонував створити грошову систему, яка б максимально відповідала потребам розвитку економіки.

Основні ідеї такої грошової системи:

- 1) стійкий грошовий обіг - умова зростання економіки;
- 2) така стійкість можлива в грошовій системі, що базується на золоті;
- 3) золото в обігу може бути частково або повністю замінено на паперові гроші, розмінні за твердим паритетом на золото.

2.2. Неокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей

Неокласичний варіант кількісної теорії знайшов своє обґрунтування в працях американського економіста, статистика і математика І. Фішера, який заперечував трудову вартість і виходив з категорії "купівельна сила грошей". Вона, на його думку, залежить від таких факторів:

M – кількість готівкових грошей, в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – середньозважений рівень цін;

O – кількість товарів;

M – сума банківських депозитів;

V – швидкість депозитно-чекового обігу.

Вважаючи, що сума грошей, сплачених за товари, дорівнює кількості товарів, помножених на загальний рівень товарних цін, Фішер наводить "рівняння обміну":

$$MV = PQ, \text{ звідси } x = \frac{MV}{Q}$$

а з урахуванням банківських депозитів

$$x = \frac{MV + M'V'}{Q}$$

Фішер формулює кількісну теорію грошей так: "... з того простого факту, що гроші, витрачені на блага, повинні дорівнювати кількості цих благ, помножених на їх ціни, виходить, що рівень цін повинен підвищуватися або падати в залежності від зміни кількості грошей, якщо в той же час не відбуватимуться зміни у швидкості їх обігу або в кількості благ, що обмінюється".

Вказані вище формули обґрунтовують кількісну теорію грошей із математичною точністю, але з позицій політекономії не можна замінювати суму цін товарів на добуток цін на їх кількість. Крім того величини V та Q не можна вважати сталими протягом тривалих періодів.

У "транс-акційному варіанті" Фішера гроші виступають тільки як засіб обігу і платежу.

В умовах інтенсивного розвитку капіталістичної економіки старе грошове господарство, що базувалося на золотій основі, прийшло у невідповідність з новими потребами економічних відносин. Виникла потреба у перегляді класичних, постулатів кількісної теорії. Першим, хто усвідомив таку необхідність, був український економіст Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919) – професор університету святого Володимира (тепер Національний університет імені Т. Шевченка), міністр фінансів України в уряді Центральної Ради. У своїй видатній праці «Палерові гроші та метал», опублікованій в 1916 р., він найповніше і найбільш аргументовано піддав критиці кількісну теорію грошей і її класичний варіант, що був викладений у праці І. Фішера. Туган-Барановський визнав правильність «рівняння обміну». Водночас він показав, що І. Фішер нічого нового у кількісну теорію не вніс, а лише виклав стислий вираз кількісної теорії у математичній формулі.

Негативно оцінюючи класичний варіант кількісної теорії грошей, Туган-Барановський показав:

1) що її прибічники, включаючи І. Фішера, ставлять залежні зміни рівня цін лише від одного фактора – кількості грошей в обігу, а рештою факторів, зокрема тих, що визначені за «рівнянням обміну» (швидкість обігу грошей і фізичний обсяг виробництва продукції) ігнорують, а саме ці фактори такі ж об'єктивні і правомірні, як і кількість грошей в обігу;

2) нехтування «некількісних» факторів впливу на ціни зумовлює помилковий висновок про пропорційну залежність рівня цін на товари лише від кількості грошей в обігу. Він показав, що пропорційна залежність не підтверджується ні теоретично, ні практично.

Критичний аналіз класичної кількісної теорії не означав відкидання цієї теорії, а лише підштовхував Туган-Барановського до її вдосконалення:

1) На рівень цін впливає не лише один фактор, а всі фактори, зазначені в рівнянні обміну І. Фішера. Оскільки всі вони високо динамічні і різновекторного спрямування, то залежність зміни рівня цін від кількості грошей в обігу не може бути пропорційною. Цей висновок розширював межі дослідження таких явищ, як інфляція, монетарна політика, економічні інструменти впливу кількості грошей на рівень цін тощо.

2) Вплив кількості грошей на ціну не є одіозним. Він здійснюється трьома факторами, різними за напрямками спрямування та інтенсивності впливу:

- зміною попиту на товари;
- зміною дисконтного відсотка;
- зміною суспільної уяви про вартість (цінність) грошей, який пізніше отримав назву інфляційних очікувань.

Наведені фактори можуть діяти одночасно з різною інтенсивністю впливу на рівень цін. Тому залежність зміни цін від кількості грошей не може бути цілком пропорційною. Завдяки такому висновку Туган-Барановський не просто констатував, а розкрив складний механізм вказаної залежності.

3) Вплив кількості грошей в обігу на рівень цін відбувається диференційовано, залежно від тривалості та величини зміни маси грошей в обігу. Зокрема, короточасні і відносно невеликі зміни їх кількості в обігу можуть зовсім не впливати на зміну рівня цін та вартість (цінність) грошей. Але значні зміни кількості грошової маси в обігу реалізують свій вплив на ціну часу. Тому такі зміни відбуваються не рівномірно і не пропорційно щодо окремих товарів. Завдяки цьому висновку Туган-Барановський спростував постулат однорідності Д. Юма, за яким зміни цін на всі товари відбуваються у такій же пропорції, як зміни кількості грошей в обігу. Цим він підготував базу для спростування концепції кількісної теорії нейтральних грошей, показавши, що гроші не є простим посередником обміну. Вони виступають важливим засобом впливу на розвиток економіки суспільства.

4) Розкрив механізм взаємозалежності між загальною кількістю грошей в обігу, кількістю грошей, що перебувають поза обігом у формі заощаджень та швидкістю обігу грошей. Він показав, що швидкість обігу грошей може впливати

на рівень цін у напрямку, зворотному відносно дії фактора впливу кількості грошей в обігу.

Ідеї Туган-Барановського підготували основу до дослідження шляхів впливу грошей на розвиток економіки і механізму свідомого регулювання цього впливу. Його ідеї стали основою для так званої теорії регулювання грошей. Це підготувало суспільну думку до заміни повноцінних грошей у формі дорогоцінних металів неповноцінними.

Своїми поглядами Туган-Барановський розвинув класичну кількісну теорію грошей стосовно нових економічних умов. Але щоб відмежуватися від спрощеного варіанта кількісної теорії грошей він назвав її кон'юнктурною теорією грошей.

Суть висунутої Туган-Барановським теорії грошей полягає в тому, що загальний рівень цін, відповідно і вартість, грошей пов'язані з загальною кон'юнктурою товарного ринку. У фазі економічного піднесення загальний рівень цін зростає, а вартість грошей знижується. А у економічного спаду, навпаки, ціни знижуються і вартість грошей зростає. Такі коливання цін і вартості грошей в економічних циклах, на його думку, відбуваються незалежно від кількості грошей в обігу.

Після критичного аналізу Туган-Барановським класичний варіант кількісної теорії ніхто з економістів більше не захищав. «Кон'юнктурна теорія» започаткувала новий етап у розвитку кількісної теорії грошей – неокласичний варіант. Адже присутність кількості грошей за теорією Туган-Барановського, зумовлена не як звичайного, рівного багатьом іншим факторам, а як провідного, оскільки зміни кількості грошей впливають так чи інакше на всі інші фактори; швидкість обігу грошей, відсоткову ставку, інвестиції, обсяги виробництва тощо. Тому за своєю сутністю кон'юнктурна теорія грошей була кількісною, але на вищому рівні і принципово іншого характеру функціонування.

Представниками "кембріджської версії" кількісної теорії були А. Маршалл, А. Пігу і Д. Робертсон. Найбільш повно ця версія висвітлена в працях А. Пігу. Він визнає виконання грошми не лише функцій засобу обігу і платежу, а й засобу нагромадження, надаючи їй особливого значення. На перший план висувається попит на гроші, який розглядається поза обігом у вигляді касових залишків в окремих осіб і підприємств. Пігу акцентує увагу на індивідуальних капіталах і поведінці їх власників, тобто "мотивації", що змушує окремих суб'єктів утримувати в себе певний запас грошей. До "касових залишків" належать готівкові гроші і залишки на поточних рахунках. Тому Пігу визначає кількість грошей як суму касової готівки населення і підприємств, що може бути визначена формулою:

$$M = k \times P \times T \quad \text{або} \quad P = \frac{M}{kT}$$

М – грошова маса;

Р – рівень цін;

Т – товарна маса;

k – частка річних доходів осіб і фірм, яку вони бажають утримувати в грошовій формі.

Ця формула близька до "рівняння обміну" І. Фішера тому, що $k = 1/V$. Через це обидві версії кількісної теорії грошей мають однакові недоліки й слабкі сторони.

Основні аспекти концепції Фішера і "кембриджської версії" можна узагальнити в таблиці.

Кількісна теорія

Концепція Фішера	Кембриджський варіант
У рівнянні Фішера розглядається динаміка грошових потоків на макроекономічному рівні	Економісти кембриджської школи зосереджують увагу на мотивах накопичення грошей конкретними суб'єктами ринкової економіки (індивідуальними учасниками виробництва – мікроекономічний рівень)
Методологічна основа рівняння обміну – гроші як засіб обігу	Гроші не тільки засіб обігу, а й збереження та накопичення
Акцент на об'єктивні засади обігу грошей	Враховується психологічна реакція суб'єктів господарювання щодо використання готівки
У концепції Фішера йдеться лише про пропозицію грошей	Центральна проблема кембриджського варіанта – проблема попиту на гроші (M_d)

2.3. Внесок Дж. М. Кейнса в розвиток кількісної теорії грошей

У 30-х роках XX ст. різко загострилися економічні та соціальні труднощі, які спричинили найбільш руйнівну економічну кризу і тривалу депресію. У цих умовах наочно проявилися дефекти традиційної економічної теорії, її неспроможність виявити причини існуючих труднощів і запропонувати заходи для їх ліквідації. Потрібно було знайти нові підходи, які б пояснювали причини масового безробіття, падіння виробництва, наявності невикористаних потужностей.

Цей вакуум спробував заповнити Кейнс у своїх працях "Трактат про гроші", "Загальна теорія зайнятості, процента та грошей" та "Загальна теорія зайнятості". Всупереч уявленню про внутрішню збалансованість ринкової економіки Дж. Кейнс у працях теоретично довів, що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самотужки, без втручання держави, забезпечити ефективне використання головних факторів виробництва й відповідну рівновагу процесу розширеного відтворення.

Дж. Кейнс намагався відійти від традиційного та неокласичного трактування грошей як другорядного технічного інструменту і як противагу висунув положення про те, що гроші в процесі відтворення виконують самостійну роль. Гроші є джерелом підприємницької енергії і в структурі економічних зв'язків виступають у ролі посередницької ланки між поточною і майбутньою господарською діяльністю, витратами виробництва і його кінцевими результатами.

"Значущість грошей, – писав Кейнс, – саме й випливає з того, що вони є передусім хитромудрим засобом поєднання сучасного і майбутнього."

Виходячи з цього, Кейнс робить висновок, що гроші активно впливають на мотиви поведінки суб'єктів економіки та їх господарські рішення.

У традиціях "кембриджської школи" Дж. Кейнс важливе місце відводить аналізу мотивів нагромадження грошей. У Кейнса їх три:

- *транзакційний;*
- *обачності;*
- *спекулятивний.*

Транзакційний мотив – мотив зберігання грошей, що випливає із зручності їх використання як засобу платежу (люди зберігають деяку частину своїх активів у формі грошей для використання їх як засобів платежу).

Мотив обачності – мотив зберігання грошей як можливість розпоряджатися певною частиною своїх ресурсів у формі готівки в майбутньому (наприклад, виникла потреба в грошах на ремонт автомобіля, виникає непередбачувана можливість придбати багато корисних речей за досить помірну ціну при розпродажу тощо).

Транзакційний мотив і мотив обачності відображають традиційну роль грошей як засобу обігу і платежу. Ці два мотиви переважно "об'єднуються" під загальною рубрикою транзакційного попиту, який залежить від суми товарообмінних угод чи доходу і, як правило, пропорційний доходу.

Головна новизна у вченні Кейнса – виділення третього елемента попиту на гроші: попит на спекулятивні залишки.

Спекулятивний мотив – мотив зберігання грошей, який виникає із бажання уникнути втрат капіталу при зберігання активів у формі облігацій у період очікуваного підвищення норми позикового процента.

Дж. Кейнс вважав, що господарські індивіди триматимуть частину портфеля своїх активів у ліквідній формі, коли очікуватимуть збільшення рівня ризику від володіння активами в іншій формі.

Кейнс допускає, що індивіди можуть тримати своє багатство у двох видах активів – гроші (готівка чи рахунки до запитання) або довгострокові облігації.

Яка перевага облігацій перед готівковими грошми? Облігації приносять процент. З другого боку, вірогідність того, що процентна ставка на ринку цінних паперів може змінитися, несе із собою ризик того, що зміниться також ринкова ціна облігації.

Зниження норми позикового процента означає підвищення курсу облігації. Це забезпечує власнику облігації дохід – приріст капіталу. І навпаки, збільшення

норми позикового процента означає зниження курсу облігацій; це призводить до втрат капіталу власників облігацій.

Попит на спекулятивні залишки Кейнс пов'язував із динамікою (змінною) цін фінансових активів чи облігацій.

"Істинну важливість, – за словами Кейнса, – гроші набувають лише в теорії процента". Чим важче передбачити динаміку процента, тим більші запаси грошей накопичує суб'єкт господарювання і тим швидше скорочується його попит на продукцію поточного виробництва. Тим самим Кейнс поставив перед індивідом проблему вибору в розподілі свого доходу. Як фактор, що регулює попит на спекулятивні залишки грошей, а також і весь попит, виступає норма процента:

$$M_d = M_{dr} + M_{ds};$$

де M_d – загальний попит на активи;

M_{dr} – транзакційний попит;

M_{ds} – спекулятивний попит.

$$M_{dr} = k(y) \text{ – функція доходу.}$$

Збільшення доходу (y) збільшує попит на гроші для транзакційних операцій M_{dr} .

$$M_{ds} = k(r) \text{ – функція процента;}$$

де y – сукупний дохід; r – норма процента.

Зниження норми процента (r) збільшує попит M_{ds} . У зміненому вигляді загальний попит на активи можна представити рівнянням:

$$M_d = k(y) + k(r) \text{ або } M_d = f(y) + f(r).$$

Кейнс розглядав попит на гроші як функцію двох змінних величин. При інших рівних умовах збільшення номінального доходу викликає збільшення попиту на гроші, зумовленого існуванням транс-акційного мотиву і мотиву обачності. Відповідно, при інших рівних умовах, зниження норми позикового процента збільшує попит на гроші, зумовлений існуванням спекулятивного мотиву (тобто готівкових грошей, що використовують для купівлі облігацій).

Учасник господарського обороту, з одного боку, намагається досягти максимального прибутку і з цією метою інвестує тимчасово вільні грошові кошти в різноманітні види фінансових активів, а з іншого – намагається створити ліквідний резерв, необхідний для господарського маневру при змінах кон'юнктури.

Врахування двох протилежних факторів наближає господарського агента до "точки рівноваги" і визначає співвідношення грошей та облігацій у його балансі. Отже, Дж. Кейнс перебудував теорію грошей, запровадивши у неї термін "норми процента". Він перетворив гроші в один із найважливіших факторів формування інвестиційного попиту і змістив на другий план традиційний зв'язок грошей і цін (класична кількісна теорія).

Дж. Кейнс на базі тези "гроші мають значення" розробив теоретичну концепцію "керованих грошей", які держава широко використовує для регулювання і стимулювання ефективного платоспроможного попиту, а відтак – для підтримки інвестиційного процесу.

Зрозуміло, Кейнс став фактично засновником одного з істотних напрямів теорії грошей – «теорії державної грошової політики».

Як у теоретичному, так і в практичному плані особливу значимість має положення Дж. Кейнса про принципи здійснення політики "дешевих грошей" та пільгового кредиту.

Кейнс поставив під сумнів ефективність такого чинника стабілізації ринкового механізму як система штучного ціноутворення на основні товари, включаючи робочу силу і процентні ставки на ринку капіталів.

Він виступив проти спонтанних змін цін, що завдають значної шкоди економічній кон'юктурі і розробив концепцію регульованого ціноутворення та підконтрольної інфляції. Кейнс здійснив спробу довести не лише необхідність, а й можливість впливу держави на динаміку цін. Такий вплив він вважав головною функцією державної політики.

Необхідно зазначити, що Кейнс написав свою найвідомішу роботу в роки панування депресії, а не інфляції. У цій книзі досліджувалися канали, через які фінансова і грошово-кредитна політика уряду впливають на стан економіки.

Виходячи із своїх теоретичних припущень, Кейнс зробив висновок про те, що в умовах депресії методи монетаристського підходу до регулювання і стимулювання економіки зазнали краху.

Зміна податкової системи і структури державних витрат видалися Кейнсу більш ефективними методами стабілізації економіки.

Англійський економіст виступив прибічником "слабкої" валюти і здійснення офіційної економічної політики "знецінення власних грошей" (через це його почали називати "природженим інфляціоністом").

Одна з центральних позицій теорій Кейнса – це твердження "що недостатність грошового попиту є однією з головних причин розвитку кризових процесів, спаду виробництва і зростання безробіття...". Тому, стимулювання грошового попиту через політику дешевих грошей і відповідного використання норми відсотка мало теоретичне і практичне підґрунтя.

Конкретні пропозиції Кейнса лягли в основу офіційних програм економічної політики, а в деяких країнах були прийняті закони, що зобов'язували урядові структури слідувати за станом господарської кон'юкттури і вживати дієві закони для забезпечення рівня виробництва і зайнятості населення. У цьому й полягає практичне і теоретичне значення політики "дешевих грошей", пільгового кредиту та підконтрольної інфляції. В останній він бачив засіб стимулювання платоспроможного попиту, економічної активності і спосіб послаблення позицій економічно пасивного прошарку ратне, змушуючи його скорочувати збереження.

60-ті роки стали періодом визнання і панування кейнсіанських поглядів. Відносна стабільність, зростання ВВП, відсутність криз пояснювалися ефективним впровадженням у практику господарювання кейнсіанських доктрин.

Але дальший розвиток подій спростував ці твердження. У 70-х роках різко погіршилася економічна ситуація і були спростовані надії на масивні вливання коштів з державного бюджету. Система заходів практично себе вичерпала і почала чинити негативний вплив на економіку країни. Як наслідок попереднього

використання методів державного регулювання стало загострення інфляційного процесу. У той період теорія Кейнса вже не була супутником економічного зростання, а переросла в загрозовий фактор соціальних та економічних протиріч і сприяла виявленню хибних поглядів теорії грошей Дж. Кейнса. Саме вона довела можливість боротьби з циклічністю, заснованої на політиці управління попитом на певних етапах розвитку економіки.

12) 2.4. Сучасний монетаризм

З кінця 70-х – початку 80-х років на економічну політику провідних країн світу має вплив такий напрям економічної думки як сучасний монетаризм. Ідеї монетаризму зародилися ще в 20-х роках XX ст., але як цілісна система неокласицизму сформувався в 60-ті роки. Якщо кейнсіанство ставило за мету пошуки боротьби з безробіттям, то ця теорія виникла як спроба подолання наслідків інфляції.

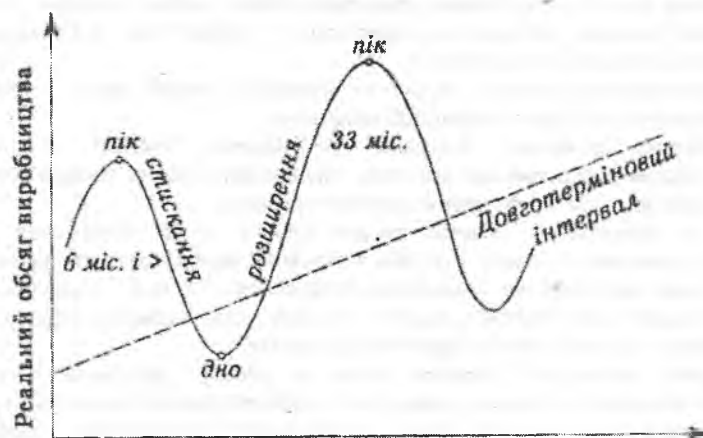

Рис. 2.1. Діловий цикл

Мета монетаристів – модернізація кількісної теорії, що перебувала в занепаді. Перебудовуючи її структуру, були вжиті спроби надати гнучкості цій теорії. Серед прихильників – професор Чиказького університету М. Фрідмен. 1956 року була опублікована його робота "Дослідження в галузі кількісної теорії грошей", а 1963-го вийшла в світ "Історія грошей Сполучених Штатів 1868-1960", яку написали А. Шварц і М. Фрідмен. Між 1854 і 1985 рр. економіка США пройшла через 30 ділових циклів. Монетаристи зосередили основну увагу на аналізі ролі грошей і грошового обігу в ділових циклах.

Типовий діловий цикл (Рис. 2.1) у своєму розвитку проходить чотири фази:

Фаза стискання – супроводжується падінням реального обсягу виробництва. Стискання, яке триває понад шість місяців, називають **спадом**.

Дно – точка ділового циклу, в якій реальний обсяг виробництва досягає мінімального рівня.

Розширення – фаза циклу, протягом якої реальний обсяг виробництва підвищується стосовно дна циклу.

Пік (вища точка) – точка ділового циклу, в якій реальний обсяг виробництва досягає максимального рівня.

Досліджуючи поведінку грошей у діловому циклі, М. Фрідмен і А. Шварц зауважили закономірність, згідно з якою темпи збільшення грошової маси, що перебувають в обігу, ідуть по циклічній схемі, випереджуючи загальні тенденції розвитку ділового циклу.

Кількість грошей, яка знаходиться в обігу, досягає свого піку і починає падати до вищої точки ділового циклу; таким же чином кількість грошей, що перебуває в обігу досягає нижчої точки і починає збільшуватись до того моменту, коли діловий цикл досягає дна.

Фрідмен і Шварц показали, що існує взаємозв'язок між зміною темпів зростання грошової маси і точками екстремумів у діловому циклі.

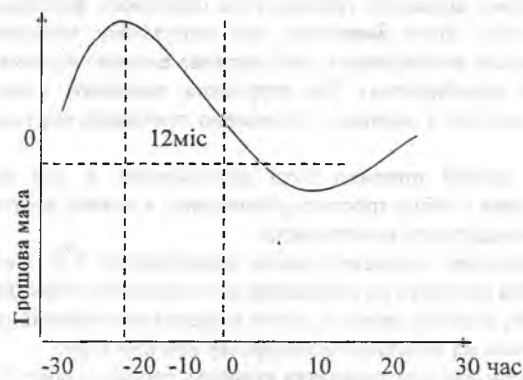
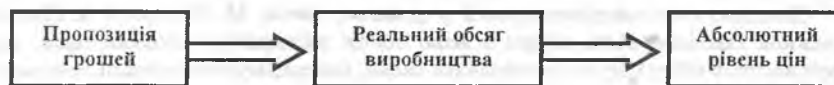

Рис. 2.2. Ріст грошової маси, що знаходиться в обігу

У період з 1908 до 1961 рр. пропозиція грошей почала зменшуватися приблизно за 12 місяців до настання піку циклів (Рис. 2.2.). Пропозиція грошей починає зростати до моменту досягнення дна ділового циклу. А це, відповідно, впливає на реальний обсяг виробництва, в свою чергу, з деякою затримкою реальний обсяг виробництва впливає на темпи зміни абсолютного рівня цін.

Зміна темпів збільшення грошової маси, що перебуває в обігу, впливає на реальний обсяг виробництва швидше, ніж на абсолютний рівень цін. Ця зміна може впливати на швидкість обороту грошей. Швидкість обороту грошей у процесі ділового циклу змінюється: то прискорюється, то уповільнюється.

Усі ці висновки лягли в основу одного з основних напрямів сучасної теорії грошей і грошового обігу – школи монетаризму.

Представники монетаризму відводять грошам роль основного фактора, від якого залежить стан економіки. Вони вважають, що капіталізму притаманна внутрішня стійкість, а тому немає необхідності, щоб держава активно включалась у процес відтворення (тобто виробництва). Так втручання, вважають вони, не лише не сприяє стійкості економіки, а навпаки, є основною причиною порушення стабільності.

Економічне зростання країни повинно бути рівномірним, а для цього необхідно, щоб кількість грошей в обігу зростала рівномірно, в певній пропорції до зростання виробництва, стверджують монетаристи.

У зв'язку з цим, представник чиказької школи монетаризму Р.Т. Селден зазначає, що «монетаризм» слід розуміти як поєднання двох основних принципів:

1) гроші мають значення, іншими словами, зміни в кредитно-грошовій сфері спричиняють вирішальний вплив на загальну господарську кон'юнктуру;

2) центральні банки спроможні контролювати кількість грошей в обігу".

Звідси пропозиція: кількість грошей, що перебуває в обігу, повинна збільшуватися рівномірно – на 3-5 % за рік. Причому в останніх роботах вони пропонують підтримувати постійне збільшення грошової маси в обігу на 1-2 % вище темпів підвищення продуктивності праці.

Монетаристи є прихильниками здійснення активної політики "стабільних грошей" (мова йде про жорстке регулювання кредитно-грошової емісії й відповідно – грошової маси в обігу, про визнання контролю над інфляцією як провідної ланки економічної політики центрального банку і системи державного регулювання).

Водночас слід врахувати слабкі сторони монетаризму.

Монетаризм повністю ігнорує сферу виробничого відтворення – основну структуру, де безпосередньо утворюється і додаткова вартість.

Для монетаристів сфера виробництва – ніби «чорний ящик» внутрішні процеси якого регулюються автоматично ринковими механізмами, і для економічної теорії, відповідно, інтересу не представляє. Дослідника економіки, на

їхню думку, мають цікавити лише елементи "входження" і "виходу" з економічної структури, тобто лише ресурси, що виступають у грошовій формі.

Теорія Фрідмена є різновидом теорії попиту і пропозиції, застосованої до грошей. Він вважав, що пропозиція грошей визначається кількістю грошей, що створюється державою або банківською системою, а зміни попиту на гроші проходять повільно, на відміну від грошової пропозиції, яка змінюється часто і незалежно від змін попиту. Отже, попит на гроші приймається за величину, близьку до постійної, а визначальним стає надлишок пропозиції грошей.

Між монетаризмом і кейнсіанством існують спільні позиції, які відводять грошам важливе місце в економічній структурі суспільства. Поряд з цим можна виділити ряд відмінностей між цими теоріями. Кейнс визначає внутрішню нестабільність господарської системи, а монетаристи методологічно базуються на внутрішній структурній збалансованості і здатності до саморегуляції ринкової економіки, а з іншого боку – на відносній автономності грошової системи, яка може виступати зовнішнім генератором дестабілізаційних процесів розвитку.

2.5. Зближення позицій монетаристів та некейнсіанців у їх рекомендаціях щодо грошової політики в сучасних умовах

Популярність монетаристської теорії була найвищою в 1970-х – на початку 80-х років. У подальші періоди стали очевидними її недоліки, неможливість пояснити певні явища і процеси, що впливають на економічний розвиток. Хибним були і практичні рекомендації монетаристів, які зазнали невдачі в США та Англії. Через це представниками цієї теорії було переглянуто деякі методологічні підходи і в результаті відокремилася кілька економічних течій. Англійський економіст П. Баунінг виділяє три групи монетаристів: неокласична, градуалістська, прагматична. Спільним між ними є вираження можливості саморегуляції ринкової економіки і необхідності контролю над інфляцією як визначального напрямку економічної політики.

Неокласичний напрямок об'єднує найрадикальніших прихильників монетаризму, до яких належать представники чиказької школи під керівництвом Фрідмена.

Центристські позиції виражають градуалісти. До них відносять англійську школу монетаризму на чолі з Л. Лейдером. Вони вбачають недостатність еластичності цінової структури для регулювання економічних процесів. Тому пропонується «ступінчате» зниження темпів інфляції. Така політика називається грошовим градуалізмом і пропонує поступове і стабільне зниження темпів зростання грошової маси в період інфляції.

Монетаристи-прагматики не вважають за необхідне повне підпорядкування всієї економічної політики контролю над кількістю грошей в обігу, а в боротьбі з інфляцією пропонують використовувати і фінансові важелі отримання доходів.

Таким чином, позиції цього напрямку монетаризму наближаються до кейнсіанської моделі макроекономічного розвитку, а в деяких випадках методологічно зливаються з нею.

Серед сучасних економічних теорій з'явилися і такі нові течії: "сеплай сайд економікс" (економіка пропозиції) та нова класична школа раціональних сподівань. Погляди на грошову політику представників цих течій багато в чому збігаються з позиціями нових кейнсіанців.

Отже, загальною тенденцією в розвитку кількісної теорії грошей на сучасному етапі є синтез кейнсіанських та неокласичних теорій грошей. Саме він ліг в основу методологічних підходів до формування нової системи поглядів на місце і функції грошей в сучасному світі. Успіх кейнсіансько-неокласичного синтезу в значній мірі буде залежати від того, наскільки в ньому знайдуть відображення методологічні підходи згаданих теорій грошей і класичного марксизму, тому, що всі вони внесли свій доробок у розуміння суті грошей, їх ролі та значення для економічних процесів у різні періоди розвитку людства.

2.6. Грошово-кредитна політика України в перехідний період у світлі сучасних монетаристських теорій

Перехідний період в історії нашої країни характеризується зміною форм власності, методів господарювання, організації фінансів, виникненням нового типу відносин у всіх сферах економіки. Він передбачає і появу нового типу грошово-кредитної політики. Вона ж, у свою чергу, відображає всі недоліки і досягнення "українського шляху" переходу до ринку.

Перші роки незалежності України характеризувалися підтримкою державного сектора заходами бюджетної та грошово-кредитної політики, яка призвела до інфляції. Непослідовність і суперечливість економічної політики призвели до того, що фактичний розвиток подій в економіці в 1991–1995 рр. вийшов з-під державного контролю і погіршувався. Грошово-кредитна політика НБУ характеризувалася низькою ефективністю. Замість необхідної на той час політики стримування грошової маси, обмеження кредитної емісії, підвищення облікової ставки та інших заходів грошово-кредитної рестрикції, НБУ проводив експансійну грошово-кредитну політику. Банківські кредити до того періоду були дешевими і привабливими для господарників, а кредитна діяльність комерційних банків ставала не вигідною і зосереджувалася на короткострокових спекулятивних операціях; мав місце вплив капіталів з України.

Потрібний був певний період часу, щоб переконатися в неспроможності владних структур виправити становище шляхом грошово-кредитної експансії і переконати всіх у безперспективності "українського шляху" переходу до ринку, що базувався на інфляційній монетарній політиці. Встановлення позитивної процентної ставки було першим успіхом антиінфляційної політики НБУ. Змінювалася і політика рефінансування, почав формуватися механізм кредитних аукціонів.

Тема 3. Грошовий оборот і грошові потоки

План

- 3.1. Поняття грошового обороту як процесу руху грошей.
- 3.2. Грошові потоки.
- 3.3. Структура грошового обороту.
- 3.4. Маса грошей, що обслуговує грошовий оборот. Швидкість обігу грошей.
- 3.5. Закон кількості грошей необхідних для обігу.
- 3.6. Механізм поповнення маси грошей в обороті.
- 3.7. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот.

12) 3.1. Поняття грошового обороту як процесу руху грошей

В умовах товарно-грошових відносин в процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, задоволення різного роду зобов'язань у грошовій формі, а також при розподілі та перерозподілі грошових коштів виникають розрахунки і платежі.

Сукупність усіх грошових платежів утворює **грошовий оборот**.

На мікроекономічному рівні грошовий оборот обслуговує кругооборот індивідуального капіталу. При цьому гроші виступають однією з функціональних форм капіталу, є його складовою частиною і елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу.

На макроекономічному рівні грошовий оборот обслуговує кругообіг усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні і споживанні. Тому його називають ще сукупним грошовим оборотом.

У сукупному грошовому обороті гроші функціонують виключно як гроші і не є функціональною формою капіталу.

Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту. Їх можна об'єднати в такі групи:

- **Фірми** – суб'єкти, що забезпечують створення і реалізацію ВВП.
- **Домашні господарства** – суб'єкти, які забезпечують виробництво ВВП основними факторами (робочою силою, засобами виробництва тощо) і є кінцевими його споживачами.
- **Державні структури** – суб'єкти, які забезпечують розподіл та перерозподіл вартості створеного національного доходу та національного продукту, здійснюючи вплив на реалізацію та споживання останнього.
- **Фінансові посередники** – суб'єкти грошового ринку, що спрямовують потік грошових коштів від їх власників до позичальників.

Грошовим оборотом взаємопов'язуються основні ринки, через які здійснюється більшість грошових відносин між економічними суб'єктами:

- Ринок продуктів, на якому реалізується створений фірмами національний продукт.
- Ринок ресурсів, на якому фірми купують необхідні для виробництва ресурси (робочу силу, капітал, інформацію та природні ресурси).
- Фінансовий ринок, де реалізуються вільні грошові кошти.
- Світовий ринок, через який здійснюється зв'язок внутрішньої економічної системи із "зовнішнім" світом.

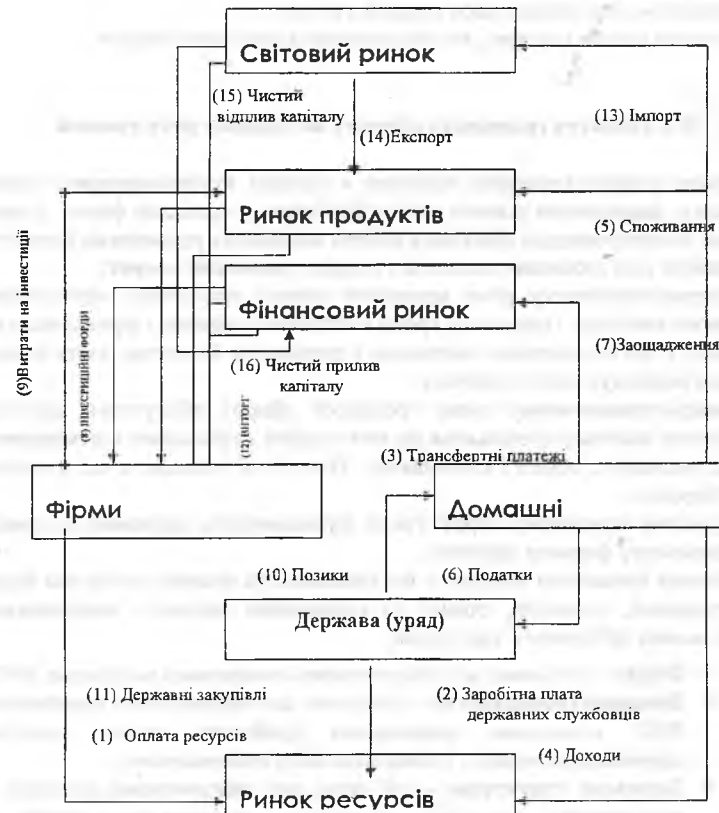

Рис. 3.1. Схема грошового обороту

Усі розрахунки і платежі, які становлять грошовий оборот, можна згрупувати в кілька великих потоків залежно від їх призначення у відтворювальному процесі. Це дає можливість схематизувати весь грошовий оборот у вигляді кількох взаємопов'язаних потоків руху грошей, які здійснюються циклічно, за колом (Рис. 3.1.).

У наведеній схемі для зручності показано лише грошові потоки і не показано зворотні потоки товарів і послуг. Крім того, допускається, що всі ресурси, необхідні фірмам для підтримання їх діяльності, як і самі фірми, повністю перебувають у приватній власності сімейних господарств.

3.2. Грошові потоки

Грошовий потік – сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (чи його частину) процесу розширеного відтворення.

У наведеній схемі сукупного грошового обороту виділено такі окремі грошові потоки:

- 1) *сукупність витрат фірм на придбання необхідних виробничих ресурсів (робоча сила, земля, споруди тощо);*
- 2) *оплата урядовими органами праці державних службовців;*
- 3) *трансфертні платежі – всі виплати, які здійснює держава домашнім господарствам;*
- 4) *доходи домашніх господарств (заробітна плата, проценти, дивіденди тощо), які становлять національний дохід.*

Далі національний дохід поділяється на три частини, кожна з яких породжує окремий грошовий потік. Переважна його частина витрачається домашніми господарствами на споживання, у зв'язку з чим оплачуються купівля продуктів на внутрішньому ринку продуктів (потік 5) і на світовому ринку (потік 13). Певна частина доходу домашні господарства сплачують уряду у вигляді податків, що створює потік 6.

Не витрачена на споживання та сплату податків частина доходу – це заощадження домашніх господарств, які надходять на фінансовий ринок (потік 7).

Заощадження населення у цій моделі виступають єдиним джерелом надходження коштів на фінансовий ринок, а тому є єдиним джерелом інвестування розширення виробництва в секторі "фірми". У зв'язку з цим формується грошовий потік 8, в якому кредити, одержані фірмами у фінансових посередників та доходи від емісії цінних паперів.

Мобілізовані на фінансовому ринку кошти фірми інвестують на розширення виробництва, внаслідок чого формується новий грошовий потік 9.

До послуг фінансового ринку, крім фірм, звертається також уряд, коли йому недостатньо податкових надходжень для покриття державних видатків. Мобілізація урядом коштів на фінансовому ринку зумовлює появу грошового потоку 10, а витрачання цих коштів – потоку 11.

Якби домашні господарства всі купівлі здійснювали на внутрішньому ринку продуктів, то грошових коштів, що надійдуть на цей ринок за вказаними трьома

потоками (5, 9, 11), було б достатньо, щоб реалізувати весь обсяг національного продукту, запропонованого фірмами на цьому ринку. В такому разі, одержаний фірмами виторг утворив останній грошовий потік (12), який би “замкнув” кругообіг грошових коштів. Обсяг цього потоку “визначається” обсягом реалізованого ВВП і дорівнює обсягу НД, відображеного в потоці 4.

Балансування потоків 12 і 4 має вирішальне значення для нормального функціонування грошового обороту й усієї економічної системи, для забезпечення сталості грошей і кон’юнктури ринку.

Оскільки економіка України відкрита і її зв’язки зі світовим ринком інтенсивно розвиваються, у схемі показані потоки, які зв’язують внутрішній оборот зі світовим ринком:

- 13 – оплата продуктів, що надходять в країну за імпортом;
- 14 – надходження в країну грошей зі світового ринку в оплату експорту;
- 15 – чистий відлив капіталу з внутрішнього ринку на світовий;
- 16 – чистий прилив капіталу зі світового ринку на внутрішній.

Якщо імпорт перевищує експорт, то через потік 13 відпливає на світовий ринок грошей більше, ніж надходить через потік 14.

Потік 12 (національний продукт) виявиться меншим потоку 4 (національного доходу) на величину чистого імпорту (перевищення обсягу імпорту над експортом за певний період) виникнуть ускладнення з реалізацією створеного в країні національного продукту.

Збалансування потоків, що обслуговують ринок продуктів, за умов чистого імпорту забезпечується через залучення грошових коштів у внутрішній оборот зі світового грошового ринку шляхом одержання позик у зарубіжних банках чи продажу на іноземних ринках національних фінансових активів (акцій, облігацій, векселів тощо).

Збалансування грошових потоків за умов чистого експорту здійснюється шляхом розміщення одержаних коштів на іноземних ринках через механізм фінансових операцій. Тоді посилюється відлив капіталу з внутрішнього фінансового ринку і відновлюється його збалансованість.

Отже, через механізм урівноваження чистого імпорту припливом капіталу і чистого експорту відливом капіталу досягається збалансованість грошових потоків, які пов’язують національну економіку з іноземними ринками, та збалансованість усього грошового обороту країни.

Загальна збалансованість грошового обороту вимагає перш за все національного доходу і національного продукту. Для цього повинні балансуватися і всі пов’язуючи їх між собою грошові потоки. За напрямками руху грошей відносно національного доходу ці потоки розділяють на дві групи:

- потоки витрат (чисті податки, заощадження, оплата чистого імпорту);
- потоки ін’єкцій (інвестиції, державні закупівлі, надходження від чистого експорту).

На суму втрат зменшується, а на суму ін’єкцій збільшується внутрішній грошовий оборот і можливості реалізації національного продукту.

Для збалансування національного доходу і національного продукту потоки втрат і потоки ін'єкцій повинні вирівнюватися.

3.3. Структура грошового обороту

Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами грошового обороту дають підстави структурувати його на три сектори:

- *грошового обігу;*
- *фінансовий;*
- *кредитний.*

Сектор **грошового обігу** характеризується еквівалентним, але безповоротним (одностороннім) рухом грошей від споживача до виробника. При цьому гроші у своєму русі постійно віддаляються від вихідного пункту.

Фінансовий сектор охоплює фінансові відносини, які зумовлюють безповоротний і нееквівалентний характер створення та використання грошових коштів.

Кредитним економічним відносинам відповідає **кредитний сектор**, в якому перерозподіл грошей між господарськими суб'єктами здійснюється на нееквівалентній, але поворотній платній основі.

Залежно від форм грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на **безготівковий і готівковий**.

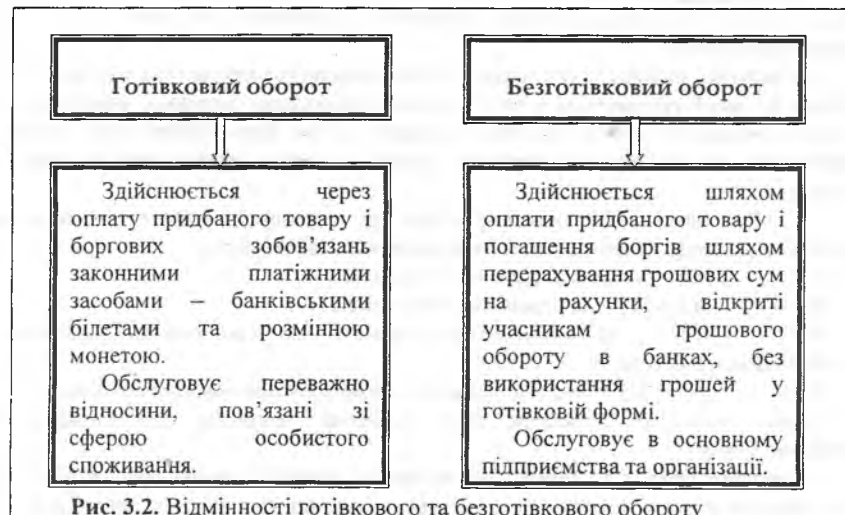

Рис. 3.2. Відмінності готівкового та безготівкового обороту

Безготівковий грошовий оборот має переваги порівняно з обігом готівки: економляться кошти, прискорюється оборот грошей. Рух грошей по рахунках створює можливість контролювати його. Визначаючи законодавчо права та обов'язки банків щодо здійснення такого контролю, держава може впливати на весь безготівковий грошовий оборот, а отже — на процес суспільного відтворення в цілому. У цьому головна перевага безготівкового обороту над готівковим, тому

з розвитком ринкових відносин в Україні буде розширюватися сфера безготівкового обороту і звужуватися готівкова.

3.4. Маса грошей, що обслуговує грошовий оборот. Швидкість обігу грошей

Грошова маса – це сукупність залишків грошей у всіх формах, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент.

Для визначення обсягу та структури грошової маси в банківській практиці застосовується відповідний набір грошових агрегатів.

Грошовий агрегат – це визначена законодавством відповідно до ступеня ліквідності специфічна група ліквідних активів.

Грошові агрегати будують шляхом приєднання до попередніх величин нових грошових компонентів у послідовності, що характеризує зменшення їх ліквідності.

Агрегат M1 – це грошова маса у вузькому розумінні. Він включає найбільш ліквідні форми грошей – готівкові гроші та банківські внески до запитання (трансакційні депозити).

Агрегат M2 включає грошові форми агрегату M1, а також строкові та ощадні внески в комерційних банках.

Агрегат M3 включає грошові форми агрегату M2, депозитні сертифікати, ощадні внески в спеціалізованих кредитних установах та деякі інші види фінансових активів.

В окремих країнах, наприклад в США, банківська статистика виділяє ще й **агрегат L**, який складається з M3, а також банківських акцептів, комерційних паперів, державних цінних паперів та деяких інших форм фінансових активів. Вважається, що цей агрегат повністю охоплює і характеризує грошову масу в країні.

З 1993 року НБУ визначає структуру грошової маси відповідно до агрегатного методу. Національний банк визначає такі агрегати:

- **M0** = готівка (гроші поза банком);
- **M1** = M0 + депозити до запитання;
- **M2** = M1 + строкові депозити та інші кошти (наприклад, валютні заощадження);
- **M3** = M2 + кошти клієнтів за трастовими операціями банків.

Крім грошових агрегатів, НБУ визначає показник, що називається грошовою базою.

Грошова база – це гроші, які не беруть участі в кредитному обороті та грошовому обігу, але створюють базу для їх розширення. Вона включає агрегат M0, готівку в касах банків та резерви комерційних банків на їх рахунках у НБУ.

На величину грошової маси, крім загальноекономічних, впливають такі фактори:

- зобов'язання комерційних банків за кредитами, що отримані від центрального банку;

- сальдо іноземних активів в умовах їх конвертації в національну валюту;
- купівля-продаж емісійними установами на ринку цінних паперів облігацій державної позики;
- нерезервні зобов'язання банківських установ (капітал і прибуток від емісійної діяльності тощо).

Швидкість обігу грошей — це показник того, наскільки швидко відбувається перехід грошей від одного суб'єкта грошових відносин до іншого в обслуговуванні економічних операцій за певний період. Він показує, скільки разів у середньому за рік (за період) певна грошова одиниця витрачається на купівлю товарів і послуг.

Швидкість обігу грошей виражається рівнянням:

$$V = \frac{QP}{M};$$

- де V — швидкість обігу грошей;
 Q — фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовується;
 P — рівень цін товарів і послуг;
 M — маса грошей, що перебуває в обігу.

Статистично показник швидкості обігу грошей виражається або числом оборотів однойменної грошової одиниці за певний час, або тривалістю одного обороту.

На швидкість обігу грошей впливають такі фактори:

- обсяг, структура та ефективність суспільного виробництва;
- величина і швидкість товарних потоків на стадії обміну;
- рівень розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу відтворення;
- збалансованість попиту і пропозиції на ринку;
- рівень розвитку маркетингу;
- рівень інфляції;
- рівень розвитку економічної інфраструктури: транспорту, торгівлі, банківської справи, ринку цінних паперів тощо.

Швидкість обігу грошей обернено пропорційна пропозиції грошової маси. Це означає, що у випадку зменшення кількості грошей, що обслуговує певну величину ВВП, швидкість обігу кожної грошової одиниці зростатиме. Недостатність грошової маси, необхідної для обслуговування обігу товарів і послуг, компенсується прискоренням швидкості обігу грошей. Таке прискорення здійснюється автоматично методом саморегулювання.

3.5. Закон кількості грошей, необхідних для обігу

Закон грошового обігу полягає в тому, що протягом даного періоду часу для обігу необхідна лише певна, об'єктивно зумовлена маса купівельних і платіжних засобів.

Зміст цього закону можна виразити рівнянням:

$$K_{\phi} = K_n;$$

де K_{ϕ} – фактична маса грошей в обігу;

K_n – об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Виходячи з відомого рівняння І. Фішера, кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг, прямо пропорційна номінальному обсягові виробництва (ВНП) та обернено пропорційна швидкості обігу грошової одиниці:

$$M_d = \frac{PY}{V};$$

де P – абсолютний рівень цін;

Y – реальний обсяг виробництва;

V – швидкість обігу грошей.

У країнах з розвинутою ринковою економікою врахування вимог закону K_n здійснюється на основі визначення стану грошового обігу, тобто фактичної міри збалансованості K_{ϕ} і K_n , та розробки і впровадження в життя відповідної кредитної та бюджетної політики.

Збалансованість K_{ϕ} і K_n є важливою умовою забезпечення сталості грошей. Через механізм виведення з рівноваги K_{ϕ} і K_n на сталість грошей впливають фактори їх кількості та швидкого обігу. Вони безпосередньо впливають на величину K_{ϕ} , постійно збільшуючи її щодо K_n . Це пояснюється, з одного боку, прагненням емітентів одержати додаткові грошові ресурси за рахунок нового випуску грошових знаків, а з іншого – прискоренням обігу грошей внаслідок удосконалення організації й автоматизації грошового обігу.

3.6. Механізм поповнення маси грошей в обороті

Випуск в обіг грошових знаків у всіх формах називається емісією. Розрізняють *первинну* емісію грошей, яку здійснюють центральні банки, і *вторинну* емісію депозитних грошей комерційних банків.

Центральним банкам належить виняткове право здійснення банк нотної емісії. Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” НБУ є емісійним центром і йому належить монопольне право на випуск грошей в обіг.

Банкнотна емісія має кредитний характер. Це означає, що кожному впровадженню в обіг певної суми банкнотних знаків на рахунку в центральному банку має відповідати певна кредитна позиція – чи то кредит уряду, чи комерційному банку, чи зарубіжні активи.

Іншим каналом поповнення маси грошей в обороті є система обслуговування бюджетного боргу. Вона ґрунтується не на випуск в обіг нових грошей, а на розміщенні на відкритому ринку державних боргових зобов'язань.

Продаючи цінні папери, держава позичає гроші у суб'єктів фінансового ринку й оформляє ці позики як державний борг країни. Купуючи державні зобов'язання, центральний банк створює "базу" для наступної депозитної емісії комерційних банків, що безпосередньо призводить до зростання в обігу грошової маси. Якщо ж цінні папери держави розміщуються поза емісійними установами, то приріст державного боргу не впливає на пропозицію грошей. У цьому випадку відбувається лише перерозподіл кредитних ресурсів і позикового капіталу.

Центральний банк здійснює також емісію грошей у разі купівлі іноземної валюти, коли на валютному ринку значно підвищується на неї попит.

Емітентами грошової маси, безпосередніми суб'єктами емісійного процесу є також комерційні банки.

Комерційні банки утворюють депозитні гроші, надаючи своїм клієнтам кредити. Коли банки надають позику грошова маса зростає, коли ж отримана позика повертається – зменшується.

Такий ефект емісії грошей має місце, коли комерційний банк купує на фондовому ринку державні цінні папери. У цьому разі державні зобов'язання перетворюються в платіжні засоби. Додаткова емісія грошей можлива також шляхом придбання банком іноземної валюти.

І навпаки, продаж державних цінних паперів чи продаж іноземної валюти означатиме зменшення грошової маси.

Механізм утворення грошей комерційними банками можна показати в такій послідовності. Приймаючи різні види внесків на свої поточні рахунки комерційні банки зобов'язуються повернути з виплатою певного відсотка клієнтам їх внески в певні строки. Деяку частку, наприклад, 20% від загальної суми депозитів, комерційні банки повинні зберігати в центральному банку як обов'язкові резерви.

Решта коштів а це, відповідно 80 % загальної суми залучених коштів, становитимуть кредитні ресурси банку.

Обов'язкові резерви – це частка (норма у відсотках) банківських депозитів, яка згідно вимог чинного законодавства чи у відповідності до діючих нормативних актів має зберігатися у формі касової готівки комерційних банків та їх депозитів у центральному банку.

Норми обов'язкових резервів в Україні встановлюються НБУ. Їх визначення має за мету:

- *забезпечення захисту інтересів клієнтів і надійності комерційних банків;*
- *підтримання ліквідності банків;*
- *регулювання можливостей комерційних банків здійснювати емісію банківських грошей: за допомогою високої норми резерву звужувати таку емісію, низької – стимулювати.*

Банк може видавати нові позики й утворювати тим самим додаткові гроші лише тоді, коли він має вільні резерви, тобто резерви, що перевищують встановлену законом мінімальну суму, яку він зобов'язаний зберігати.

Видаючи кредит, банки перетворюють пасивні гроші в активну грошову масу. Банк відкриває рахунок, з якого боржник випишує чеки для розрахунків зі своїми кредиторами. Чеки надходять в інші банки, збільшуючи їх депозитний потенціал і можливості кредитування. Виходить, що депозитні суми, надходячи в міжбанківський оборот, мають властивість до самозростання грошової маси.

Ланцюгова реакція охоплює інші банки і, таким чином, у банківській системі виникають нові й нові кредити та депозити.

Виходячи з того, що норма обов'язкового резерву становить 20 %, складемо таблицю:

Таблиця 3.1.

Процес грошово-кредитної мультиплікації (грн.)

Комерційні банки	Нові депозити	Обов'язкові резерви	Позики та інвестиції
Банк А	1000	200	800
Банк Б	800	160	640
Банк В	640	128	512
...	...	...	...
загальний підсумок операції банківської системи в цілому			
	5000	1000	4000

Як бачимо, банківська система багаторазово (у 5 разів) збільшила депозитні ресурси – з 1000 до 5000 грн. Цей процес має назву багаторазової експансії банківських депозитів.

Зв'язок між банківськими резервами та масою грошей в обігу можна визначити за допомогою грошового мультиплікатора.

Грошовий мультиплікатор – це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Величина грошового мультиплікатора визначається за формулою:

$$m = \frac{1}{MR} \times 100$$

де m – величина грошового мультиплікатора чи коефіцієнт експансії депозитів;

MR – норма обов'язкових резервів.

Цей коефіцієнт показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця (долар чи гривня) наднормативних резервів з даною величиною MR .

Щоб визначити максимальну суму нових грошей (ΔM), що можуть бути утворені банківською системою на основі даної суми наднормативних резервів (E), треба помножити E на коефіцієнт експансії (m). Отримаємо формулу:

$$\Delta M = E \cdot \frac{1}{MR} \cdot 100,$$

яка визначає ефект кредитного мультиплікатора в реальному грошовому вираженні.

3.7. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот

Грошовий оборот обслуговують **готівкові гроші та гроші безготівкових розрахунків**.

Для **розрахунків готівкою** використовуються, перш за все, банкноти і розмінні монети.

Сучасні банкноти мають кредитну основу і потрапляють під дію закономірностей обігу паперових грошей. Основними каналами емісії банкнот є:

- *банківське кредитування господарських суб'єктів, які забезпечують зв'язок грошового обігу з динамікою суспільного відтворення;*
- *банківське кредитування держави, коли банкноти емітуються на заміну державних боргових зобов'язань.*

Банкноти мають лише товарне забезпечення, ефективність якого низька, оскільки кредитний механізм не забезпечує своєчасного повернення банкнот у каси банку. Порушення позичальниками умов і принципів банківського кредитування та використання банківських ресурсів для покриття державних витрат непродуктивного характеру послаблює зв'язок емісії банкнот з реальними потребами грошового обігу і призводить до знецінення банкнот.

Банкноти мають примусовий офіційний курс і не можуть прийматися під час розрахунків. В Україні функціонують банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень.

Монети використовуються як засіб розмінювання невеликих сум, що знаходяться в обігу, і тому їх сумарна вартість незначна порівняно із загальною масою грошей і обмежена потребами населення.

Банкноти і монети потрапляють до населення через комерційні банки, які, в свою чергу, отримують їх від НБУ.

Гроші безготівкових розрахунків, на відміну від готівкових, не мають речового виразу й існують лише у вигляді депозитів на рахунках у банках.

Банківський депозит виступає грошима лише за умови, що з цих депозитів можна зняти гроші за вимогою, виписавши чек, за допомогою пластикової картки чи зняти готівку через банківські автомати.

Використати банківський депозит для розрахунків економічні агенти можуть шляхом виписки векселя, чека, пластикових карток і перерахуванням.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику незаперечне право вимагати від боржника вказану в ньому суму платежу після закінчення встановленого строку.

Специфічними ознаками векселя є:

- законодавчо визначена форма, що робить вексель універсальним і доступним для всіх суб'єктів грошових відносин;
- абстрактність векселя, тобто у ньому не вказуються причини виникнення боргу, а лише сума платежу;
- ~~незаперечність~~ векселя означає, що суб'єкт, який його виписав, не має ніякого права відмовитись від сплати боргу;
- конкретність строку платежу – найчастіше вексель видається на 90 днів.

Чек – це письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей.

Чек виписується не банком, а його клієнтом, а, отже, не повністю гарантує те, що чекодавець дійсно має вклад у банку і що банк обов'язково виконає його наказ про видачу грошей. Тому чек не став загальним засобом платежу, і його участь у грошовому обігу виявилася обмеженою.

Крім того, чекові операції пов'язані з певними незручностями, а саме: їх виписка, акцептування в банку, доставка в банк для оплати тощо. Досконалішим засобом обслуговування депозитних грошей на банківських рахунках стали пластикові картки.

Платіжна картка є грошовим документом, що засвідчує наявність рахунку її власника в кредитній установі. Вона дає можливість її власнику, не використовуючи паперові гроші, списувати гроші з рахунку в банку лише в межах його залишку (дебетні картки) чи використовувати кошти понад наявні на рахунку в межах встановлених лімітів (кредитні картки).

Найвідомішими на сьогодні є кредитні картки "Visa", "Master Card", "American express" та ін.

Якщо операції по банківських рахунках здійснюються за допомогою терміналів електронних платежів, то такі гроші називаються електронними.

При цьому використовуються банківські автомати, магнітні картки, картки з мікропроцесорами, термінали електронних платежів і домашні термінали, що працюють за принципом відеографії.

Тема 4. Грошовий ринок

План

- 4.1. Суть і структури грошового ринку.
- 4.2. Мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші.
- 4.3. Механізм формування пропозиції грошей.
- 4.4. Рівновага на грошовому ринку та процент.

4.1. Суть і структури грошового ринку

Як відомо, ринок у найпростішому розумінні – це система економічних відносин з приводу купівлі-продажу товарів. Він представляє сукупність товарного і грошового обороту.

У функціональному розумінні сучасний ринок – поняття більш глибоке, комплексне і представляє собою систему ринків, серед яких найважливіша роль належить грошовому (фінансовому) ринку.

Грошовий ринок – це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються (розподіляються та перерозподіляються) під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

Грошовий ринок складається з багатьох потоків, за якими грошові кошти переміщуються від власників заощаджень до позичальників та інвесторів (Рис.4.1.)

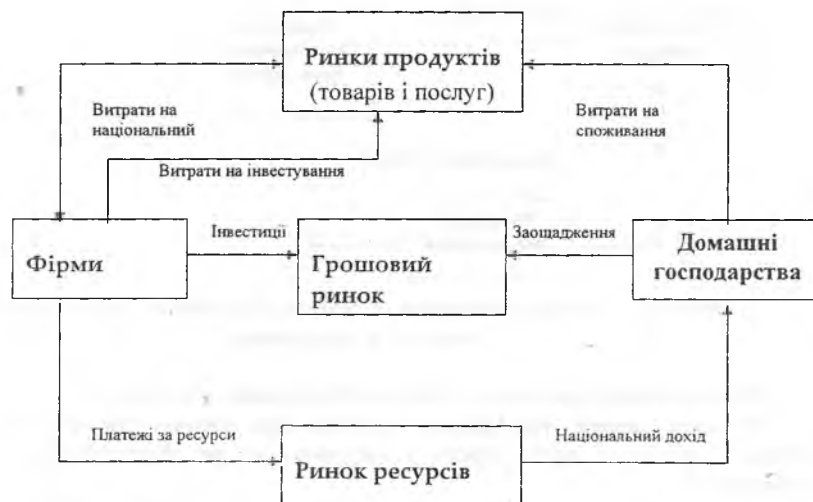

Рис. 4.1. Потоки грошових коштів

В умовах ринкової економіки виникають дві протилежні ситуації:

1. Домашні господарства, як правило, витрачають щорічно менше, ніж отримують доходів, тобто у них з'являються заощадження.

Заощадження – це частина доходів домашніх господарств, яка не використовується на купівлю товарів і послуг, сплату податків та інших боргових зобов'язань.

Найбільш розповсюдженою формою заощаджень є: нагромадження у вигляді готівки, вклади в банк або придбання цінних паперів.

2. Як правило, протилежна ситуація виникає з боку фірм. Вони позичають гроші, що пов'язано з необхідністю здійснення прямих інвестицій.

Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Отже, якщо у сімейних господарств існують надлишки грошових коштів (заощадження), а фірмам, навпаки, конче потрібні грошові кошти для інвестицій, то необхідний механізм їх передачі. Саме такий механізм утворюється завдяки функціонуванню фінансових ринків.

Канали фінансового ринку, якими грошові кошти рухаються від власників заощаджень до позичальників, поділяються на дві основні групи:

1. *Канали прямого фінансування.*

2. *Канали непрямого фінансування.*

Канали прямого фінансування – це канали, якими грошові кошти рухаються безпосередньо від власників до позичальників (Рис.4.2.).

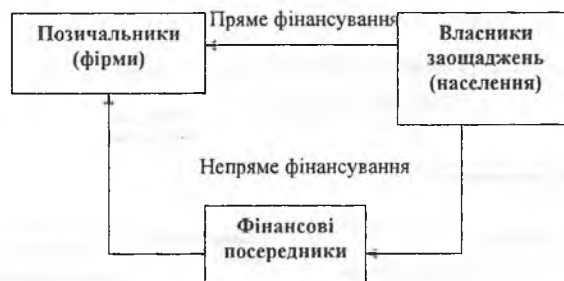

Рис. 4.2. Схема руху грошових потоків на фінансовому ринку (пряме і непряме фінансування)

Пряме фінансування може здійснюватися двома способами:

1) коли кошти передаються позичальнику (фірмі) для здійснення інвестицій в обмін на право участі у власності на цю фірму (капітальне фінансування).

Прикладом такого фінансування є продаж фірмами акцій (Рис.4.3.):

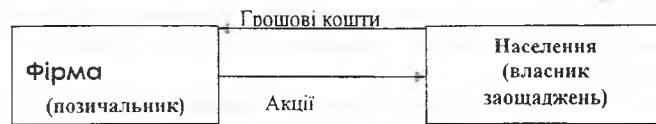

Рис. 4.3. Капітальне фінансування

2) коли кошти передаються фірмі для здійснення інвестицій в обмін на зобов'язання повернути ці кошти в майбутньому з процентом (фінансування шляхом отримання позик).

Прикладом такого фінансування є продаж облігацій (Рис.4.4.):

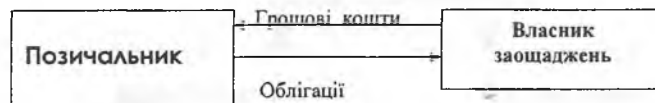

Рис. 4.4. Фінансування шляхом отримання позик

Канали непрямого фінансування – це канали, якими грошові кошти рухаються від власників заощаджень до позичальників через фінансових посередників (Рис.4.2.).

До фінансових посередників належать різноманітні кредитно-фінансові установи (банки, інвестиційні, страхові компанії, пенсійні фонди та інші).

Структура грошового ринку. Грошовий ринок має складний механізм функціонування. На ньому застосовуються різноманітні інструменти та методи управління грошовими потоками.

За видами інструментів грошовий ринок складається з двох взаємопов'язаних і доповнюючих один одного, але окремо функціонуючих ринків:

1. Ринок позикових капіталів.
2. Ринок цінних паперів.

1. **Ринок позикових капіталів** охоплює відносини, що виникають з приводу акумуляції кредитними установами грошових коштів фізичних і юридичних осіб та їх надання у вигляді позик на умовах зворотності, строковості та платності. Отже, об'єктом оперування є не власне гроші, а лише право на тимчасове користування грошовими коштами.

2. **Ринок цінних паперів** охоплює як кредитні відносини, так і відносини співволодіння, які оформлюються спеціальними документами (цінними паперами), що можуть продаватися, купуватися, погашатися.

Отже, грошовий ринок з притаманною йому системою фінансових посередників (банки, парабанки, фондові біржі) – це те середовище, в якому реалізуються відносини власності, формуються фінансові джерела економічного

зростання, концентруються і розподіляються ресурси. Саме ринки цінних паперів і позикових капіталів забезпечують перерозподіл трудових, матеріальних ресурсів між різними галузями економіки, сприяють структурній перебудові суспільного виробництва.

Залежно від призначення та ліквідності фінансових активів, що обертаються на грошовому ринку, можна виділити два основних його сегменти: **ринок грошей і ринок капіталів**. На першому з них продаються і купуються грошові кошти у вигляді короткострокових позик та фінансових активів (боргові зобов'язання до 1-го року), на другому – грошові кошти у вигляді середньо- і довгострокових кредитів та фінансових активів (боргові зобов'язання строком більше 1-го року) та акції (Рис.4.5).

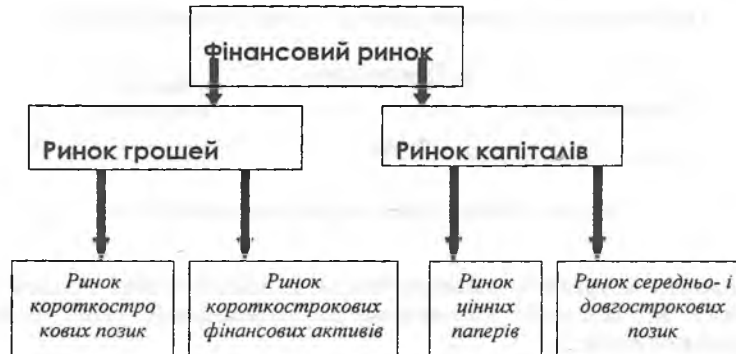

Рис. 4.5. Структура грошового (фінансового) ринку

Ринок грошей (монетарний ринок) – мережа спеціальних інститутів, що забезпечують взаємодію попиту й пропозиції на гроші як специфічний товар.

Слід підкреслити, що гроші не “продаються” і не “купуються” у тому ж розумінні, як продаються і купуються звичайні товари за відповідними цінами. Тут закладено інший сенс – гроші обмінюються на інші ліквідні активи за альтернативною вартістю, яка вимірюється через норму позичкового процента. Тому ринок грошей є складовою частиною, відповідним сегментом фінансового ринку, де здійснюються короткострокові депозитно-позикові операції (на строк до одного року).

Об’єктом купівлі-продажу на ринку є тимчасово вільні грошові кошти. Економічні агенти купують гроші як капітал, тобто беруть у борг з виплатою процента. Отже, ціною “товару”, що продається і купується на ринку, є позиковий процент.

За функціональними ознаками грошовий ринок складається з двох секторів:

- міжбанківський ринок;
- відкритий ринок.

Міжбанківський ринок стихійно виникає у кожній країні для забезпечення проведення банківських операцій та надання кредитів для вирівнювання міжбанківського платіжного обороту. Міжбанківський ринок обслуговує угоди з приводу короткострокових (незабезпечених) кредитів, за допомогою яких комерційні банки можуть балансувати поточну ліквідність. Крім цього операції на міжбанківському ринку дають змогу банкам отримувати додаткові прибутки, управляти процентами та банківськими ризиками.

Відкритий ринок. На відкритому ринку відбувається купівля та продаж цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральним банком.

Центральний банк може продати частину свого портфеля цінних паперів безпосередньо комерційним банкам чи посередникам ринку, а через них – населенню та фірмам. В обох випадках у комерційних банках зменшуються їх вільні резерви та кредитний потенціал. І навпаки, якщо центральний банк буде купувати цінні папери у комерційних банків, фірм та населення, то у комерційних банках відповідно зросте розмір вільних резервів та кредитний потенціал. Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються найбільш гнучким інструментом грошово-кредитної політики центрального банку.

Суб'єкти грошового ринку. У грошового ринку немає визначеної локалізації, його учасниками (суб'єктами) виступають: банки, держава, спеціальні фінансово-кредитні інститути та інші посередницькі організації, котрі продають і купують, як правило, короткострокові боргові зобов'язання. Інструментами ринку грошей є: скарбничькі та комерційні векселі, облігації, бони, депозитні сертифікати, банківські акцепти тощо.

Безперечно, головні учасники грошового ринку – комерційні банки, які постійно або час від часу можуть виступати як продавці, покупці або посередники. На грошовому ринку між банками ведеться оперативна, жвава торгівля, при якій окремі банки відчують тимчасовий надлишок ліквідних коштів і намагаються прибутково розмістити ці кошти.

Комерційні банки мобілізують тимчасово вільні грошові кошти клієнтів (депозити). Частка залучених коштів становить фонд обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані тримати в центральному банку у визначених пропорціях до вартості своїх зобов'язань (пасивів). Решта коштів може бути використана для проведення операцій на міжбанківському та відкритому ринках.

Держава також виходить на ринок як позичальник шляхом розміщення та реалізації державних цінних паперів. Ці функції держава покладає на свого агента – центральний банк.

За своїми ознаками такі цінні папери характеризуються високою номінальною вартістю, емісією у формі торгів (аукціонів) із обов'язковим записом на окремий рахунок у центральному банку.

Для забезпечення ліквідності цінних паперів і капіталізації державного боргу запроваджується механізм використання державного майна (це, зокрема, основні фонди, земля, рудники, золото, валюта, тощо).

Центральний банк майже завжди виступає на ринку грошей у ролі позикодавця. Його завдання – надавати банківській системі позики, щоб комерційні банки в свою чергу позичали гроші іншим економічним агентам.

Національний банк кредитує комерційні банки через викуп цінних паперів, кредитні аукціони та дисконтні операції з векселями.

Поряд з традиційними учасниками на ринку грошей функціонують посередницькі організації. Це: позабіржові маклери, котрі займаються тим, що зводять кредиторів і позичальників, отримуючи за це комісійні винагороди, які їм виплачують позичальники; дилерські контори, облікові контори (доми), які мають статус банків і здійснюють грошові операції, позичаючи в одних учасників ринку, щоб дати в борг іншим, й отримують прибуток з різниці процентних ставок. В Україні нині створюється мережа регіональних дилерських центрів для здійснення операцій з державними цінними паперами, кредитними ресурсами як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. З'являються нові учасники ринку – фінансові та страхові компанії, пенсійні фонди та ін. Вони випускають короткострокові зобов'язання, які продають кредиторам або самі виступають у ролі кредитора.

Головною функцією грошового ринку є балансування попиту та пропозиції грошей і формування ринкового рівня процента як ціни грошей. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення механізмів формування попиту та пропозиції грошей.

Інституційна модель грошового ринку. Надзвичайно складна сутність та багатолікість існування грошового ринку істотно ускладнюють розуміння механізму його функціонування. Для полегшення цього завдання побудуємо інституційну модель грошового ринку, яка відображає взаємозв'язки між суб'єктами грошового ринку, що реалізуються через потоки грошей та інструментів.

У загальному вигляді інституційну модель грошового ринку можна подати як схему потоків грошей та інструментів між трьома групами економічних суб'єктів: тими, що заощаджують гроші; тими, що запозичують гроші; фінансовими посередниками (Рис.4.6.).

Кредиторами можуть бути будь-які економічні суб'єкти, що заощадили грошові кошти. Це насамперед сімейні господарства (населення), а також фірми, урядові структури, включаючи органи місцевого самоврядування, іноземні фізичні та юридичні особи. Позичальниками можуть бути ті ж види економічних суб'єктів, але на перше місце за частотою і обсягом запозичень слід поставити ділові фірми, а потім – урядові структури, сімейні господарства, іноземців. Стрілки, що показують рух грошей, спрямовані від кредиторів до позичальників, а стрілки, що відображають рух інструментів, – від позичальників до кредиторів.

За інституційним критерієм грошовий ринок можна поділити на два сектори:

- сектор прямого фінансування;
- сектор опосередкованого фінансування.

У **секторі прямого фінансування** зв'язки між продавцями і покупцями грошей здійснюються безпосередньо, і всі питання купівлі-продажу вони вирішують самостійно один з одним. Функціонуючи тут брокери та дилери

виконують скоріше технічну роль звичайних посередників, допомагаючи їм швидше знайти один одного. У цьому секторі виділяють два канали руху грошей:

- ✓ канал капітального фінансування, по якому покупці назавжди залучають кошти у свій оборот; для цього використовуються як інструмент акції;
- ✓ канал запозичень, по якому покупці тимчасово залучають кошти в свій оборот, використовуючи для цього інструмент облігації та інші подібні цінні папери. Наявність сектора прямого фінансування має важливе економічне значення. Для покупців грошей розширюють можливість вибору найвигідніших умов купівлі, зниження цін грошей та скорочення плати за користування позиками. Продавець грошей тут може знайти свого покупця «в обличчя», що дає можливість вибирати найбільш надійних позичальників, уникати зайвих ризиків. Завдяки цим перевагам сектор прямого фінансування розвивається досить інтенсивно в структурі грошового ринку. Крім того, наявність цього сектора загострює конкурентну боротьбу між фінансовими посередниками на грошовому ринку, примушує їх знижувати ціни та розширювати асортимент своїх послуг для суб'єктів цього ринку.

У секторі опосередкованого фінансування зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через фінансових посередників, які спочатку акумулюють у себе ресурси, що пропонують на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені. Вони створюють власні зобов'язання й вимоги, які можуть бути самостійними інструментами грошового ринку, зумовлювати появу нових грошових потоків. Тому фінансові посередники цього істотно відрізняються від технічних посередників першого сектора як за своєю роллю в економіці, так і за технологічними процесами функціонування. Вони активно діють у напрямі мобілізації грошових коштів у тих суб'єктів ринку, які їх заощадили, і цілеспрямовано розміщують їх серед тих суб'єктів, які мають потребу у додаткових грошах, допомагаючи тим самим швидше, зручніше і вигідно перемістити вільні гроші від кредиторів до позичальників. Цю свою діяльність, яка ще називається фінансовим посередництвом, посередники здійснюють заради одержання прибутку, що робить її важливою сферою бізнесу.

Сектор опосередкованого фінансування є об'єктивно необхідною складовою грошового ринку. Він не просто доповнює сектор прямого фінансування, а створює спеціальний механізм реалізації тих зв'язків між кредиторами і позичальниками, які не можуть бути реалізовані через сектор прямого фінансування. Насамперед мова йде про зв'язки, установлення яких вимагає великих витрат грошей і часу на пошуки і вивчення контрагента, чи реалізація яких пов'язана зі значними ризиками. Завдяки діяльності фінансових посередників вдається найбільш повно реалізувати всі можливості і вигоди, які властиві грошовому ринку взагалі.

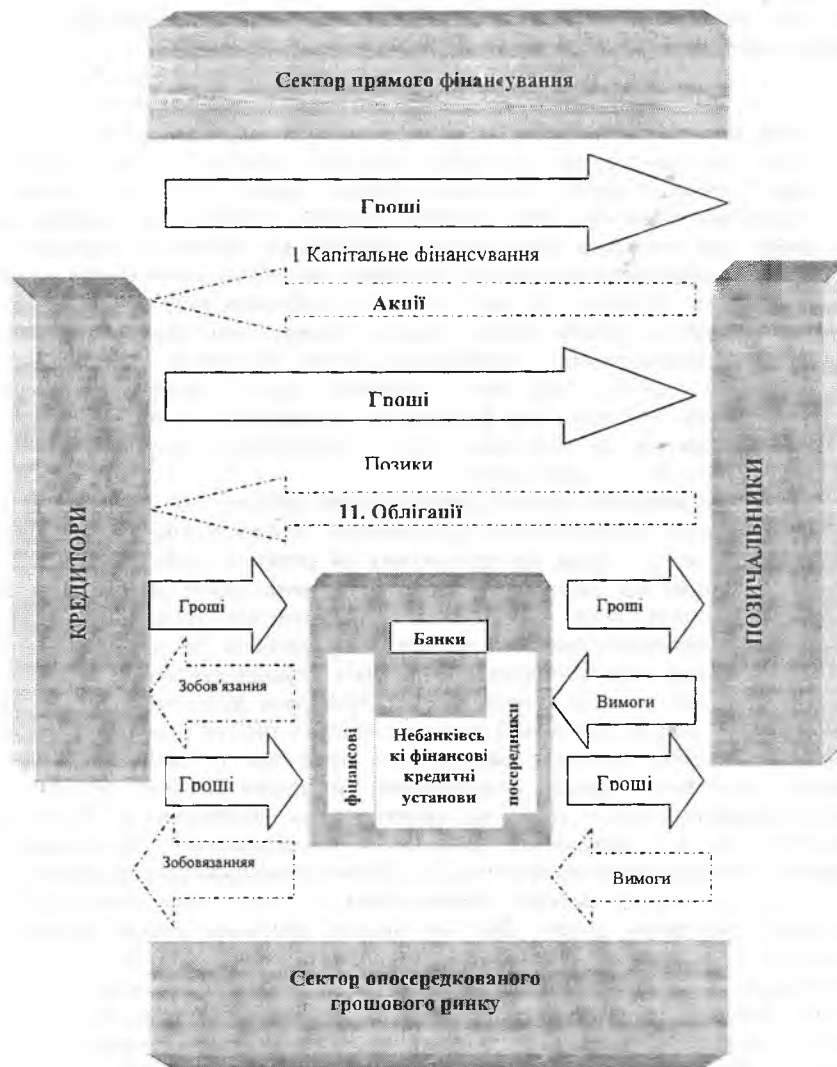

Рис.4.6. Інституційна модель грошового ринку

Тому між секторами прямого й опосередкованого фінансування існують не тільки конкурентна боротьба, а й інтеграційні процеси, зокрема активне проникнення фінансових посередників у сектор прямого фінансування як технічних посередників, кредиторів та позичальників.

За характером посередницьких операцій розрізняється багато видів фінансових посередників: банки, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства тощо. За місцем на грошовому ринку їх можна розділити на дві групи: банки та небанківські фінансово-кредитні установи.

Відокремлення банків в окрему групу зумовлено тим, що вони мають значно ширші можливості оперувати на грошовому ринку, ніж інші інституції. Тому банки займають ключове положення в секторі опосередкованого фінансування. Це зумовлено двома рисами, притаманними банкам:

- 1) вони не тільки можуть акумулювати вільні кошти кредиторів, а й самі створюють депозитні грошові кошти в процесі кредитної діяльності;
- 2) вони здійснюють розрахунково-касове обслуговування всіх інших фінансово - кредитних інституцій, а тому можуть мобілізувати, а отже – тимчасово використати, вільні кошти останніх.

4.2. Мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші

Монетарна теорія розглядає багатство як один із визначальних чинників попиту на гроші. У працях Дж. Кейнса розроблена методологія оцінки попиту на різні форми багатства. Гроші – це лише одна із розмаїтих форм багатства.

Сутність попиту на гроші аргументується як попит на одну з можливих форм багатства. Йдеться про визначення тієї частки багатства, яку індивідууми мають намір зберігати у грошовій формі. Це означає, що попит на гроші слід розглядати як попит на **запас грошей** у певній, фіксований у часі, момент, а не як потік грошей, який визначається за певний період часу.

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати за них необхідні товари. Грішми володіють через їх представницьку вартість. Але зберігання грошей є обмеженим, оскільки нагромадження багатства у формі грошей, а не в інших формах, характеризується вартістю втрачених можливостей: ми відмовляємося від процентного доходу, дивідендів, тримаючи гроші “на руках”. А тому попит на гроші опирається на потребу здійснювати трансакційні операції, мотив споживання і на бажання володіти активами у майбутньому, тобто утримувати гроші як засіб нагромадження вартості.

Отже, існує два мотиви (джерела) сукупного попиту на гроші: попит на гроші для трансакцій і попит як на активи.

Попит на гроші для трансакцій. Такий попит існує оскільки індивідууми потребують готівки чи депозитних грошей, щоб оплачувати рахунки або купувати товари. Такі потреби в грошах забезпечуються через агрегат М1 і пов’язані, здебільшого, з величиною операцій або номінальним ВВП.

Попит на гроші для трансакцій чутливий до втрат від зберігання грошей. Коли процентна ставка на альтернативні види активів зростає порівняно зі

ставкою процента на гроші, то фізичні та юридичні особи намагаються зменшити суми нагромадження своїх грошей, і прагнуть тримати гроші як активи.

Попит як на активи. Таке визначення попиту на гроші монетаристами зводиться до концептуального поняття “портфеля”. “Портфель” (набір цінних паперів або інших ліквідних активів) показує, як (в яких формах) раціональні інвестори вкладають своє багатство в економіку.

Теорія портфеля ґрунтується на фундаментальному припущенні, що інвестори в основному робитимуть ризиковані вклади тільки тоді, коли їх доходи від інвестицій будуть ультрависокими. З двох видів доходів, що приносять однакові доходи, індивідууми оберуть безпечніший. Щоб привернути увагу індивідуумів від низько-ризикованих активів до ризикованих (акції, нерухоме майно), останні повинні забезпечувати вищі доходи.

Теорія портфеля пояснює, як не схильний до ризику інвестор повинен розмістити своє багатство. Важливим правилом є диверсифікація портфеля між різними видами активів. “Не кладіть усі яйця в один кошик” – одна з форм цього правила. Тому не дивно, що багато індивідуумів тримають гроші не тільки для трансакцій, а й як частину своєї стратегії розміщення багатства.

Чинники, що визначають параметри попиту на гроші. Попит на гроші залежить від економічних змінних: рівня цін (інфляції), реальних доходів і норми процента.

Функціональну залежність попиту на гроші математично можна записати у вигляді формули:

$$Md = f(P, Y, r)$$

Аналіз чинників, що визначають параметри попиту на гроші можна узагальнити у табл. 4.1.

Таблиця 4.1.

Попит на гроші			
Показники	Зростання динаміки цін (P)	Зростання реальних доходів (Y)	Зростання альтернативної вартості збереження грошей (процентна ставка)(r)
Номінальний попит на гроші	Пропорційно збільшує залишки грошей	Збільшує попит	Зменшує попит
Реальний попит на гроші	Не змінює попиту на реальні залишки грошей	Збільшує попит	Зменшує попит

Із табл. 4.1. можна виділити три аспекти попиту на гроші:

- по-перше, зростання динаміки цін залишає незмінним реальний попит на гроші, включаючи при цьому пропорційне збільшення попиту на номінальні грошові залишки;
- по-друге, зростання альтернативної вартості збереження грошей зменшує попит на реальні грошові залишки;

➤ по-третє, більш високий рівень реальних доходів збільшує попит на реальні грошові залишки.

Ці три аспекти попиту на гроші вважаються важливим напрямом проведення монетарної політики.

4.3. Механізм формування пропозиції грошей

На монетарному ринку пропозиція завжди протистоїть попиту на гроші. Банківська система управляє пропозицією грошей, тобто оперативно змінює масу грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші. У розпорядженні центрального банку знаходяться економічні важелі, спираючись на які він здатний впливати на формування грошової пропозиції і регулювати грошовий обіг в країні. Серед цих важелів важливе місце належить таким макроекономічним показникам: грошова база, банківські резерви, грошово-кредитний мультиплікатор, які широко використовуються у визначенні потенційних можливостей емісії і прогнозування динаміки грошової маси.

Грошова база – це консолідує показник резервних грошей банківської системи, на основі якого через грошовий мультиплікатор формується пропозиція грошей.

Тоді пропозиція грошей (M_s) прямо пропорційна грошовій базі (M_h) і залежить від величини грошового мультиплікатора (m):

$$M_s = M_h * m$$

Грошову базу, яка має властивості мультиплікаційного впливу на пропозицію грошей, ще називають ланкою підвищеної ефективності або “сильних” грошей. Цей показник відомий у монетарній теорії як M_h – high-powered money. Він визначає категорію грошей, яка може безпосередньо контролюватися центральним банком, тобто відноситься до числа найважливіших показників діяльності банківської системи з точки зору впливу на ситуацію, що складається на грошовому ринку.

За структурою грошова база складається з суми готівки в обігу, готівки в сейфах (залишків кас банків) і резервів комерційних банків, що є на рахунку у центральному банку. При цьому загальний обсяг банківських резервів включає суму запасів у касах комерційних банків та їх коштів на рахунку у центральному банку (Рис.4.7.).

Рис. 4.7. Компоненти грошової бази та пропозиції грошей.

На рисунку 4.7 грошова маса (пропозиція показана як сума двох грошових компонентів: M_0 (готівка в обігу) і D (депозити до запитання):

$$M_1 = M_0 + D$$

Грошова база включає: M_0 (гроші готівкою) і R (банківські резерви):

$$Mh = M_0 + R.$$

Банківські резерви – це резервна категорія, яка включає також гроші готівкою, що зберігаються в касах банків. Характерною особливістю банківських резервів є те, що ці гроші не перебувають в обігу і не входять до складу грошових агрегатів (M_0 , M_1). Проте між банківськими резервами та масою грошей в обігу існує тісний зв'язок, який переважно впливає на структуру грошової маси. Це означає, що гроші готівкою можуть переходити у форму депозитних грошей, збільшуючи банківські резерви і навпаки. В обох випадках загальна маса грошей (M_1) залишиться незмінною. Наявність такого зв'язку створює монетарну базу для впливу на масу грошей через систему регулювання банківських резервів. Для цього в кожній країні вводиться механізм обов'язкового резервування банківських пасивів.

Якщо фактична сума резерву, включаючи залишок каси, виявиться меншою ніж сума обов'язкового резерву, банк зобов'язаний негайно поповнити свої резерви. Якщо фактичний резерв виявиться більшим обов'язкового, то це свідчить про наявність у банку вільного (наднормативного) резерву, в межах якого комерційний банк може здійснювати кредитну експансію. Отже, вільні резерви виступають у ролі кредитного потенціалу банку.

Зв'язок між монетарною базою (банківськими резервами та масою грошей в обігу можна визначити за допомогою грошового мультиплікатора (множника).

Грошовий мультиплікатор – це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Величина (коефіцієнт) грошового мультиплікатора визначається за формулою:

$$m = \frac{1+c}{r+c};$$

де c – відношення суми готівки до депозитів (візьмемо цей показник за 25 процентів);

r – норма обов'язкового банківського резерву (15 процентів).

Підставивши значення, отримаємо:

$$\frac{1+0,25}{0,15+0,25} = 3,125.$$

Коефіцієнт грошового мультиплікатора означає, у скільки разів зростає ефективність грошової бази. Його величина є зворотною величиною норми обов'язкових резервів, а також до співвідношення між обсягами готівки і депозитів. Це свідчить про те, що із збільшенням резервної норми або при більш високому співвідношенні готівки відносно депозитів, величина грошового мультиплікатора зменшуватиметься.

Основний сенс грошового мультиплікатора полягає в тому, що він у кратно разів примножує кількісні параметри грошової маси, тобто він показує максимальну кількість нових грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця (долар, гривня тощо) від операцій на відкритому ринку. У нашому прикладі величина грошового мультиплікатора становить 3,125, тобто якщо центральний банк закупить пакет цінних паперів на один мільйон доларів, то грошова маса відповідно зросте на суму 3,125 мільйонів доларів.

Пропозиція грошей. Нагадаємо, що пропозиція грошей (M_s) прямо пропорційна грошовій базі і залежить від величини грошового мультиплікатора. Пропозиція грошей визначається за формулою:

$$M_s = M_h * \frac{1+c}{r+c} \text{ або } M_s = M_h * m.$$

Отже, з цього рівняння можна зробити висновок про те, що взаємодія двох величин: грошової бази і грошового мультиплікатора визначає потенційні можливості банківської системи в забезпеченні приросту грошової маси, тобто додаткової пропозиції грошей.

4.4. Рівновага на грошовому ринку та процент

Гроші виконують свої функції відповідно до потреб економіки; власне, розвиток грошового механізму поступово сприяв нагромадженню капіталів і здійсненню інвестицій, які забезпечують процес розширеного відтворення. Але, якщо пропозиція грошей здійснюється у суспільстві безконтрольно, то вона може порушити гармонію розвитку економіки і призвести до не передбачуваних наслідків. Можна сказати, що гроші “слухняно” виконують свої функції тоді, коли їх випускають у достатній кількості, що дає можливість уникнути “заторів” у грошовому обороті.

Дестабілізація грошової системи, а звідси й розвиток інфляційних процесів, починається з порушення рівноваги на монетарному ринку, рівноваги між попитом і пропозицією грошей. Однак, надмірної пропозиції грошей не існує взагалі. Вона як економічне явище може розглядатися лише стосовно попиту грошей.

З цієї причини на грошовому ринку завжди виникає проблема грошової рівноваги, що вимагає від державних органів знаходити такий грошовий механізм, який приводив би у відповідність виробництво і споживання, нагромадження та інвестиції.

Принципово важливою функцією грошового ринку є забезпечення рівноваги між попитом і пропозицією грошей. Монетаристами опрацьовано декілька теоретичних моделей встановлення грошової рівноваги на основі взаємодії грошової маси, реальних доходів і норми процента.

Графічний аналіз грошового ринку. На рис. 4.8. по горизонтальній вісі показано загальну кількість грошей (M), по вертикальній – номінальну процентну ставку. Пряма (M_s), що вертикальна вісі абсцис, характеризує пропозицію грошей, яка вважається більш сталою (екзогенною) величиною; попит на гроші – змінна величина, динаміка якої показана у вигляді лінії (M_d), нахиленої вниз. За вищих процентних ставок суб'єкти ринку переміщують більшу частину своїх грошових залишків (не приносять доходу) до високодохідних активів.

Перетин ліній M_d і M_s в точці (E) визначає не лише момент встановлення рівноваги монетарного ринку, а й показник рівноважної норми процента (r_0), яка в даному разі є похідною величиною. З будь-якою більш низькою процентною ставкою рівень попиту на гроші буде перевершувати їх кількісну пропозицію. І навпаки, з будь-якою більш високою процентною ставкою пропозиція грошей перевищує рівень попиту. Тільки в точці (E) пропозиція і попит збігаються (рівноважні).

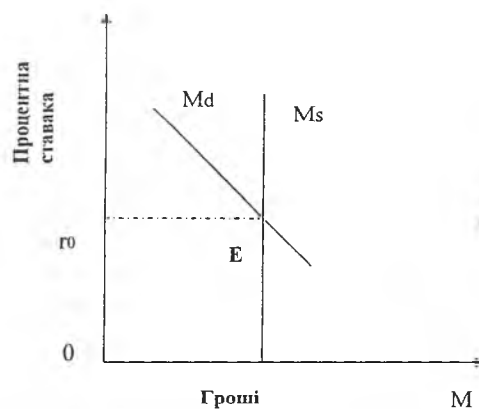

Рис.4.8. Грошовий ринок.

Тепер графічно покажемо наслідки зміни в пропозиції або в попиті на гроші, що відбуваються на монетарному ринку. Скажімо, у центрального банку виникли побоювання щодо інфляції і він вирішив зробити монетарну політику більш жорсткою, продаючи цінні папери і зменшуючи пропозицію грошей. Вплив такої політики показано на рис. 4.9. переміщення лінії M_s пропозиції грошей ліворуч означає, що за існуючої ставки (r_0), запас грошей не забезпечує потреби суб'єктів ринку в грошах. Менша пропозиція грошей спричинила надлишковий попит на гроші. Суб'єкти ринку починають продавати свої активи і збільшувати запас грошей. Процентні ставки зростають доти, доки не досягнеться нова рівновага, як показано на рис.4.9. у точці E_1 , за нової процентної ставки (r_1).

Послаблення монетарної політики або зменшення попиту на гроші призводить до протилежних результатів. Якщо центральний банк скуповує на відкритому ринку цінні папери і тим самим збільшує пропозицію грошей, як показано на рис.4.9., тоді лінія (M_s) переміститься вправо. Тепер у точці E спостерігається надлишок пропозиції грошей. Нова рівновага буде досягнута в точці E_2 за нижчої процентної ставки (r_2). Таке зниження рівня процентної ставки спонукає суб'єктів ринку тримати активи в грошовій формі, оскільки альтернативна форма розміщення грошей у цінні папери є менш привабливою.

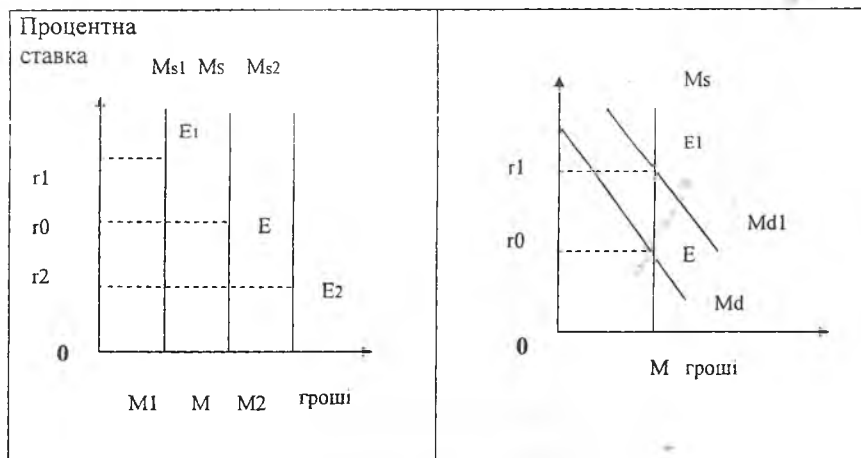

Рис. 4.9. Зміни у монетарній політиці. Рис. 4.10. Зміна попиту і пропозиції.

Порушення рівноваги на грошовому ринку може спричинити зміною попиту на гроші. У разі збільшення реального обсягу виробництва або рівня цін попит на гроші збільшується. На рис. 4.10. лінія попиту переміщується праворуч вгору від Md до $Md1$, підвищуючи при цьому рівноважну процентну ставку до рівня ($r1$). Протилежні випадки мають місце у випадку зменшення попиту на гроші через зниження цін або скорочення реального обсягу виробництва.

Отже, на монетарному ринку рівень процентної ставки змінюється таким чином, щоб відновити рівновагу між попитом і пропозицією. Збільшення маси грошей в обігу (грошових залишків) знижує рівноважну процентну ставку. Зростання цін або реальних доходів підвищує рівноважну процентну ставку.

Грошовий ринок та інфляція. У кейнсіанській макроекономічній моделі формою прояву інфляції є динаміка цін, імпульс до зростання яких може виходити як з боку попиту, так і з боку пропозиції. Зупинимося на цих висновках більш детально.

На рис. 4.11. показано спочатку лінію сукупного попиту Md і лінію сукупної пропозиції Ms . Лінія сукупного попиту Md показує рівень випуску продукції і доходів, за яких видатки дорівнюють доходам, а грошовий ринок знаходиться в стані рівноваги. Лінія сукупної пропозиції Ms показує, який обсяг продукції господарські агенти готові запропонувати на ринку на кожному рівні цін. Отож, стан рівноваги на ринку буде знаходитися на перетині ліній Md і Ms , у точці E . У разі рівноважного рівня ціни (P_0) попит відповідає обсягу продукції (Y_0), який господарські агенти готові реалізувати на ринку.

Якщо лінія сукупного попиту Md' стрімко підніметься вгору, то в основному пристосовуються ціни, а випуск продукції збільшується помірно, непомітно. Такий варіант називається "інфляцією попиту", оскільки зростаючий попит підштовхує вгору рівень цін (P'). причиною зростання цін є надмірний

сукупний попит на гроші відносно загальної пропозиції товарів в умовах повної зайнятості.

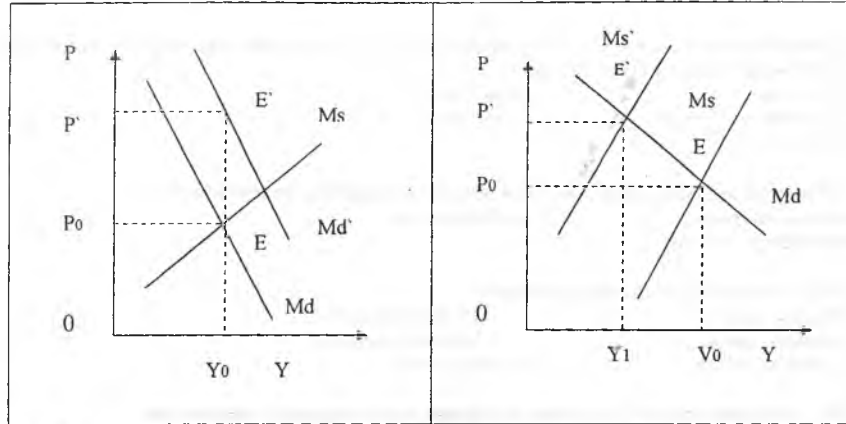

Рис. 4.11. Зростання грошової маси Рис. 4.12. Негативний «шок» пропозиції

Тепер розглянемо зміни чи порушення, що мають місце у сфері пропозиції (Рис. 4.12.). Припустимо, що ціни на фактори виробництва (на енергоносії) зростають. Господарські агенти, щоб покрити свої зростаючі витрати намагатимуться продати свою продукцію за більш високою ціною. Лінія сукупної пропозиції під впливом зростаючих витрат зміщується вліво і вгору – із положення Ms в положення Ms' .

Зростання витрат виробництва призводить до утворення нової точки короткострокової рівноваги E' . Рівень цін зростає з P_0 до P' , а реальний випуск продукції зменшується з Y_0 до Y_1 . Як бачимо, негативні зміни у сфері пропозиції викликають спад виробництва і зростання цін. Такий варіант називається «інфляцією витрат», оскільки ціни зростають за рахунок очікуваного збільшення витрат виробництва.

МОДУЛЬ I
Теорії грошей і грошові ринки
Тести до теми 1

1. Функції грошей – це форми, які здобувають гроші в різноманітних секторах економіки.

До функцій грошей відносяться:

а) світові гроші;	г) засіб обігу
б) засіб нагромадження;	д) міра вартості
в) засіб платежу;	

2. Визначити, які гроші перебувають в обороті в Україні у сучасних умовах?

а) повноцінні гроші;	в) обидва види
б) неповноцінні гроші;	

3. Які гроші належать до неповноцінних?

а) готівкові гроші;	г) золоті монети;
б) депозитні гроші;	д) срібні монети;
в) електронні гроші;	е) мідні монети.

4. Яке з наведених нижче визначень найбільш точно виражає суть грошей:

а) все те, що використовується як гроші;	в) законні платіжні засоби;
б) все те, що виконує функції грошей;	г) загальний еквівалент.

5. На чому базується вартість повноцінних і неповноцінних грошей? Зазначте правильні відповіді:

а) на купівельній спроможності;	в) на вартості тієї кількості товарів і послуг, які можна придбати в середньому за грошову одиницю.
б) на вартості матеріалу, з якого вони виготовлені (золото, срібло)	

6. Чи всі засоби платежу, що використовуються в обігу, можна назвати законними платіжними засобами?

а) всі;	в) тільки грошові знаки, які емітуються від імені держави.
б) не всі;	

7. У якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення?

а) засобу обігу;	в) засобу нагромадження;
б) міри вартості;	г) засобу платежу.

8. У якій функції гроші найбільше потерпають від інфляції?

а) засобу обігу;	в) засобу нагромадження;
б) міри вартості;	г) засобу платежу

Тести до теми 2

1. Визначити послідовність у розвитку монетаризму:

а) кейнсіансько-неокласичний синтез;	в) класична кількісна теорія грошей;
б) неокласичний напрямок;	г) некейнсіанський напрямок.

2. Як впливає зміна кількості грошей в обігу на вартість грошей і рівень товарних цін:

1) ріст кількості грошей веде до:

- а) збільшення вартості грошей;
- б) росту цін;
- в) зменшення вартості грошей;
- г) зниження цін

2) зменшення кількості грошей спричиняє:

- а) зменшення вартості грошей;
- б) зниження цін;
- в) росту цін;
- г) збільшення вартості грошей.

3. На сучасному етапі розвитку світової економіки конвертованість валют визначається:

- а) обсягом національного золотого запасу;
- б) обсягом національного валютного запасу;
- в) умовами обміну національної валюти на золото;
- г) умовами спеціальних міждержавних угод;
- д) конкурентоспроможністю національних товарів на світовому ринку.

4. Якій теорії грошей притаманні такі положення?

- а) оголошення грошей абстрактними рахунковими одиницями;
- б) ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей;
- в) ототожнення грошового обігу з товарним обміном.

5. Якій теорії грошей притаманні такі положення?

- а) твердження, що золото і срібло вже за своєю природою є грошми;
- б) рівень цін залежить від кількості грошей
- в) стійкість грошової системи повинна бути заснована на золоті.

6. Якій теорії грошей притаманні такі положення?

- а) аргументування функціональних проявів грошей;
- б) визнання виконання грошми в процесі відтворення самостійної ролі;
- в) вартість грошей є умовною, що означає входження грошей у структуру обігу

7. Якій теорії грошей притаманні такі положення?

- а) причини криз, інфляції, безробіття – в помилках у грошовій політиці;
- б) необхідність державної грошової політики;
- в) контроль над інфляцією - провідна ланка економічної політики.

8. Із перерахованих ознак, зазначте ті, що характеризують кількісну теорію Д. Юма:

- а) у функціонуванні грошово - кредитних відносин закладена система саморегуляції;
- б) гроші виконують функції міри вартості, засобу обігу, засобу платежу і засобу нагромадження;
- в) подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня цін;
- г) ціни залежать від кількості грошей.

9. Серед перерахованих ознак зазначте ті, що характеризують погляди Дж. М. Кейнса на теорію грошей:

- а) подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня цін;
 в) гроші — один із важливих факторів формування інвестиційного попиту;
- б) вартість грошей не залежить від їх матеріального змісту і визначається лише найменуванням;
 г) природа грошей має тісний зв'язок з теорією трудової вартості.

10. Хто автор формули

а) $MV = \sum PQ$

в) $MV + M'V' = PT$

б) $M = k PT$

Що означають умовні позначення?

Тести до теми 3

1. Безготівкові розрахунки — це розрахунки, які здійснюються між фізичними та юридичними особами без застосування наявних грошей шляхом переведення коштів через банк з розрахункового (поточного) рахунку платника на розрахунок їх одержувача. Формами безготівкових розрахунків є:

- а) платіжні вимоги; г) сертифікати;
 б) планові платежі; д) чеки.

2. Призначення грошової системи полягає в створенні механізму керування і регулювання грошовим обігом. В законах країни відображені такі елементи грошової системи :

- а) назва грошової одиниці; в) валютний курс;
 б) масштаб цін; г) механізм утворення валютного курсу

3. У відповідності з існуючим законодавством України до цінних паперів відносяться:

- а) акції; г) платіжні доручення;
 б) депозитні сертифікати; д) чеки.
 в) ощадні сертифікати;

4. Ефект мультиплікатора породжується тим, що банки можуть видавати за рахунок емітованих один раз грошей багато позичок, які збільшують депозити, а отже і масу грошей. Коефіцієнт мультиплікації при нормі обов'язкового резервування 10% дорівнює:

- а) 10; б) 0,1; в) 1.

5. Визначити складові базових грошей:

- а) обов'язкові банківські резерви; г) готівкові гроші, які перебувають
 б) касова готівка; в) обороті поза банками;
 в) депозити в центральному банку; д) усі перелічені складові.

6. Якщо фактична маса грошей в обороті (Кф) перевищує необхідну для обороту (Кн), то які явища матимуть місце:

- а) нестача купівельної спроможності; б) грошовий попит відповідає
 в) надлишок купівельної спроможності товарній пропозиції;

7. Як називається рівень монетизації економіки?

- а) як співвідношення грошової маси до валового внутрішнього продукту?
 б) як співвідношення валового внутрішнього продукту до грошової маси?
 в) як співвідношення грошової маси до валового національного продукту?

a) 1000; б) 850; в) 150.

а) менша 1; в) більша 0, але менша 1;
б) більша 1; г) може бути якою завгодно.

а) 25; в) 8; д) власний варіант відповіді
б) 4; г) 12,5;

а) металеві й паперові готівкові гроші та чекові вклади;	в) металеві й паперові готівкові гроші та всі банківські депозити;
б) металеві й паперові готівкові гроші та всі строкові вклади;	г) всі гроші та "майже гроші"

- а) 7500 грн.;
б) 30000 грн.;
- в) 10000 грн.;
г) більше 30000 грн.

18. Якщо норма обов'язкових резервів становить 100%, то величина грошового мультиплікатора дорівнює?

- а) 0;
б) 10;
- в) 1;
г) 100.

Тести до теми 4

1. На фінансовому ринку юридичні та фізичні особи здійснюють посередницьку діяльність. На Українській фондовій біржі за власний рахунок діють:

- а) агенти;
б) інвестиційні консультанти;
- в) дилери;
г) брокери.

2. Клієнт вносить у комерційний банк 4000 грошових одиниць готівкою. Після цього комерційний банк збільшує свої резерви на таку саму суму і видає позичку в розмірі 2000 одиниць. Яким чином після проведених трьох операцій (абстрагуючись від усіх інших) зміниться грошова пропозиція?

- а) зменшиться на 2000 гр. од.;
б) збільшиться на 2000 гр. од.;
в) зменшиться на 4000 гр. од.;
- г) збільшиться на 4000 гр. од.;
д) збільшиться на 6000 гр. од.

3. Чим нижча ставка позичкового процента:

- а) тим вищий інвестиційний попит на гроші;
б) тим вища доля заощаджень;
- в) тим нижчий попит на гроші;
г) тим більша перевага віддається ліквідності.

4. Якщо центральний банк підвищує облікову ставку, як зміняться темпи зростання грошової маси?

- а) знизяться;
б) збільшаться;
- в) залишаться незмінними.

5. Які операції на відкритому ринку проводить НБУ, якщо йому потрібно зменшити масу грошей в обігу:

- а) купує цінні папери;
в) продає облігації державної позики.
- б) підвищує ставку облікового процента;

6. Якщо НБУ оголошує про продаж державних цінних паперів, то попит на них:

- а) знизиться;
в) залишиться незмінним.
- б) підвищиться;

7. Як потрібно змінити норму обов'язкових резервів, якщо потрібно збільшити масу грошей в обігу?

- а) підвищити;
в) інше.
- б) знизити

8. Для чого НБУ купує іновалюту на валютному ринку?

- а) знизити курс національної валюти;
б) поповнити валютні резерви;
- в) підвищити курс національної валюти.

МОДУЛЬ 2

Тема 5. Грошові системи

План

- 5.1. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи.
- 5.2. Основні типи грошових систем, їх еволюція. Система металевий і кредитного обігу.
- 5.3. Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи.
- 5.4. Грошово-кредитна політика Центрального банку: суть, тип, стратегічні цілі, проміжні й тактичні завдання. Інструмент грошово-кредитного регулювання.
- 5.5. Фіскально-бюджетна й грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки. «Сеньйораж» і монетаризація бюджетного дефіциту.
- 5.6. Інфляція: суть, форми вияву, причини та наслідки.
- 5.7. Сутність та класифікація грошових реформ.
- 5.1. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи.

5.1. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи

Грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обороту в країні.

Грошова система складається історично, її зміст і структурні елементи відображають досягнутий соціально-економічний рівень розвитку країни. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Елементи грошової системи	
Грошова одиниця	Встановлений у законодавчому порядку грошовий знак. Вона служить для вимірювання цін товарів та послуг. Грошова одиниця встановлюється законодавством країни з урахуванням соціально економічних та історичних закономірностей її розвитку.
Масштаб цін	Законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу (золота чи срібла), що закріплюється державою за певною грошовою одиницею. Коли вперше розпочалося карбування монет, масштаб цін збігався з їх ваговим вмістом. З повним припиненням конвертації паперових грошей у монетарний товар – золото, із завершенням його демонетизації, необхідність фіксації державою цін відпала. Паперова грошова одиниця уособлює представницьку вартість загальної маси товарів та послуг.

Емісійна система	Установи, що здійснюють випуск грошей і цінних паперів та визначають порядок емісії. Регулюється емісія внутрішнім законодавством країни з урахуванням економічного і валютного стану.
Форми грошей	Матеріалізована в певному типі загального еквівалента мінова вартість, яка забезпечує, стабільність обігу товарів і є стабільним платіжним засобом у готівковому обігу. Форми грошей визначаються відповідними юридичними актами. До них відносяться банківські білети, казначейські білети та розмінні монети. Суттєва відмінність видів грошових знаків у механізмі їх емісії. Випуск банкнот зумовлює кредитна емісія центрального банку. Банківські білети надходять у сферу обігу в зв'язку з видачею кредиту, його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу. Казначейські білети випускаються в обіг під час бюджетної емісії, яка проводиться міністерством фінансів. Монета – злиток металу, що має встановлені законодавчо форму, вагу, склад металу, певні зображення й надписи, включаючи номінал вартості.
Валютний курс	Співвідношення між грошовими одиницями різних країн, яке використовується для обміну валют під час здійснення валютних та інших економічних операцій. Виступає, як ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни.
Регламентация готівкового та безготівкового грошового обігу	Включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо. Центральний банк повинен суворо контролювати грошовий обіг, сприяти забезпеченню стабільності грошової одиниці, регламентувати правила здійснення безготівкових платежів, форм розрахунків, способів і порядку платежів.

5.2. Основні типи грошових систем, їх еволюція. Система металевого й кредитного обігу

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією, які обумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

У грошовій системі ринкового зразка регулювання грошового обороту проводиться через використання економічних методів впливу на обсяг, динаміку і структуру грошової маси.

Неринкова грошова система характеризується наявністю обмежень функціонування грошей (талони, картки). Регулювання грошового обороту здійснюється адміністративними методами (розмежування сфер готівкового і безготівкового грошового обороту, заборона певних грошових операцій,

проведення контролю за грошовими операціями суб'єктами економічних відносин, лімітування кредитів та ін.).

Класифікація типів грошових систем		
Як елемент господарського механізму	Відповідно до механізму регулювання валютних відносин	Відповідно до загальних законів функціонування грошей
Грошові системи ринкового чи неринкового зразка	Грошові системи відкритого та закритого типу	Саморегуючі та регульовані грошові системи

У відкритій грошовій системі відсутні обмеження на проведення валютних операцій юридичними та фізичними особами. Національна економіка органічно включена в світову.

Грошова система закритого типу передбачає використання валютних обмежень. Національна грошова система ізольована від світової.

Для саморегулювання грошової системи характерна дія механізму стихійного регулювання грошового обороту. Саморегульованими були системи металевих грошей. Якщо через збільшення виробництва і реалізації товарів потреба в грошових знаках скорочувалася, то відповідна кількість грошей вилучалася з обігу, перетворюючись у скарб. У разі розширення виробництва і товарного обігу гроші, що становили грошовий скарб, надходили в обіг.

У регульованій грошовій системі порядок регулювання грошового обороту є окремим елементом грошової системи.

Сучасна грошова система України – це грошова система ринкового зразка.

Еволюція грошових систем

Система металевих грошей – обіг металевих грошових знаків (монет)

Система паперово-грошового обігу – характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

1) випуск казначейських білетів;

2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії. Регулювання грошового обігу проводиться здійсненням заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу – це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Органом регулювання грошового обігу є банківська система.

Форми металевих грошей	
Біметалізм	Монометалізм

<i>Роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами, як правило-золотом і сріблом</i>	<i>Грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм</i>
Різновиди біметалізму	Різновиди монометалізму
– система паралельної валюти, за якої співвідношення між золотими і срібними монетами встановлюється стихійно на ринковій основі; – система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначається державою; – система «кульгаючої» валюти, за якої один із видів монет карбується в закритому порядку.	– золотомонетний стандарт передбачав безпосередній обіг золотих монет, а також вільний обіг грошових знаків (банкнот) на золото; – золотозливковий стандарт, за яким монети в обіг не випускались, але забезпечувався обмін банкнот на стандартні золоті злитки; – золотодевізний стандарт, за якого національні грошові одиниці обмінювались на іноземну валюту, розмінну на золото.

Необхідність створення грошової системи України

- розпад СРСР наприкінці 1991 року;
- вихід України з «рубльової зони»;
- запровадження власної грошової одиниці.

Етапи процесу запровадження національної валюти в Україні

- 10 січня 1992 р. введено в готівковий обіг тимчасову валюту – український карбованець (купон);
- у листопаді 1992 р. було завершено впровадження українського карбованця у безготівковий обіг;
- у вересні 1996 р. в результаті проведення грошової реформи в Україні було затверджено національну валюту – гривню.

У статті 99 Конституції України зазначено, що грошовою одиницею України є гривня. Основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності гривні.

Одне з найважливіших сьогоденних і перспективних завдань розбудови грошової системи України – зростання довіри до національної валюти – гривні.

Види грошових знаків, що мають законну платіжну силу в Україні

У сучасних умовах у сфері грошового обороту України використо-вуються банківські білети (банкноти-гривні) і розмінна монета (копійка).

Банкноти випускаються в обіг Національним банком України. Для зручності обслуговування роздрібного товарообороту в обіг випускаються розмінні монети, які є незамінними в торгівельних операціях, коли необхідно розплачуватись за товар дрібними частинами грошової одиниці.

Офіційний валютний курс гривні, використання суб'єктами господарських операцій та банками для здійснення поточних операцій,

встановлюється Національним банком України на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ) за валютами, за якими здійснюються торги, за іншими – на підставі крос-курсів.

Порядок готівкового та безготівкового обігу, їх регламентацію, в тому числі організацію міжнародних розрахунків в Україні здійснює Національний банк України. НБУ суворо контролює грошовий обіг, сприяє забезпеченню стабільності національної валюти, регламентує емісію готівки, розробляє правила здійснення форм безготівкових розрахунків, способів і порядку платежів, контролює касові операції.

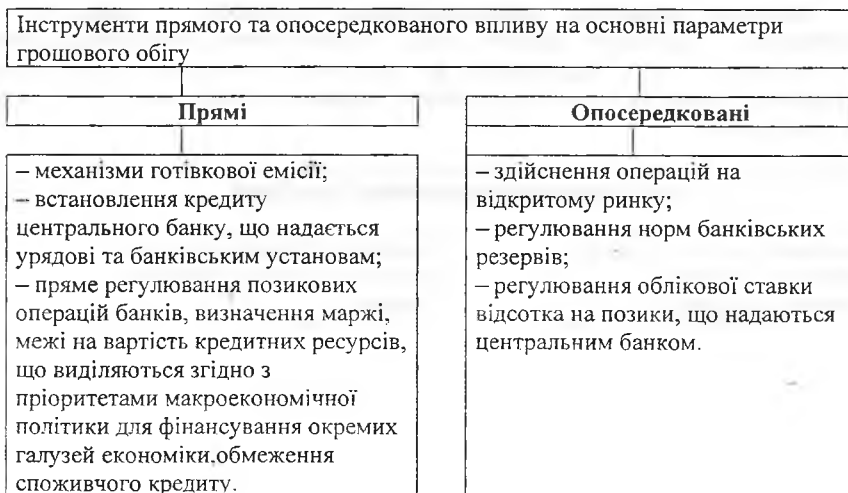
НБУ є установою, що здійснює грошово-кредитне і валютне регулювання. НБУ – незалежний фінансово-економічний орган, який проводить самостійну грошово-кредитну політику. Правління НБУ приймає і затверджує постанови, положення та інші нормативні акти, що регулюють грошовий обіг. НБУ координує діяльність комерційних банків України.

5.3. Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи.

Регулювання грошового обігу – сукупність заходів, які проводяться в галузі грошового обігу з метою забезпечення його сталості, стимулювання інфляції, гнучкого забезпечення грошима потреб сфери обігу; є складовою частиною грошово-кредитної політики держави.

Визначна роль у здійсненні всього комплексу заходів держави у сфері грошового обігу та кредитних відносин належить її центральному банку.

Застосування методів прямого регулювання обсягів і структури грошового обігу дають необхідний ефект при їх використанні в комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу.

Операції на відкритому ринку:

- гнучкий валютно-платіжний інструмент, який виявляється у продажу чи купівлі центральним банком цінних паперів на відкритому ринку в комерційних банків;
- застосовується для проведення експансивної (купівля цінних паперів) чи рестрикційної (продаж цінних паперів) грошово-кредитної політики.

Політика облікової ставки:

- виявляється в змінах облікової ставки відповідно до кон'юктурних коливань економіки;
- застосовується для управління кредитною активністю.

Політика мінімальних резервів:

- найбільш жорсткий інструмент грошово-кредитного регулювання;
- виявляється в маніпуляції нормою обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані зберігати на рахунках у центральному банку;
- застосовується як засіб швидкого стиснення чи розширення кредитної маси в системі.

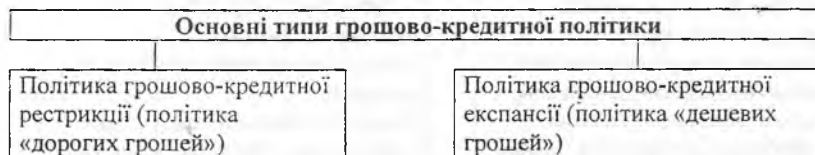
5.4. Грошово-кредитна політика Центрального банку: суть, типи, стратегічні цілі, проміжні й тактичні завдання. Інструменти грошово-кредитного регулювання

Суть грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика – це сукупність заходів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, які проводить держава.

Розробка та реалізація грошово-кредитної політики – це ключова функція центрального банку.

Цільовою функцією грошово-кредитної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей. Весь інструментарій грошово-кредитної політики мусить бути спрямований на досягнення оптимальної рівноваги у співвідношенні між попитом і пропозицією грошей аби забезпечити стабільність грошового обігу.

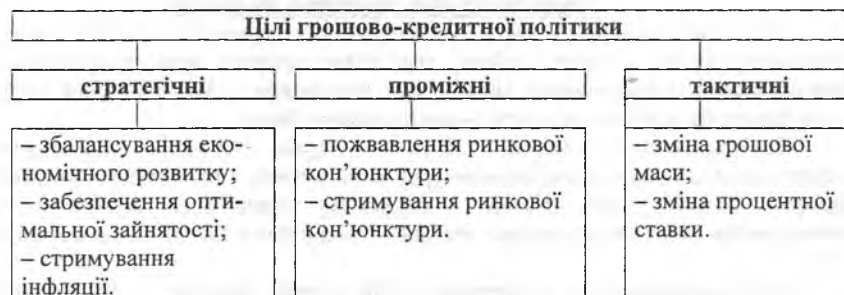
Політика «дорогих грошей» – весь інструментарій грошово-кредитної політики підпорядковується згідно динамікою економічного циклу стисненню обсягів грошової та кредитної емісії.

Система кредитного обігу – забезпечення доступності для суб'єктів економічної діяльності грошових і кредитних ресурсів.

Стратегічними цілями грошово-кредитної політики можуть бути кінцеві цілі загальноекономічної політики держави.

Проміжними цілями грошово-кредитної політики є досягнення такого стану деякими економічними змінними, який сприятиме досягненню стратегічних цілей.

Тактичні цілі грошово-кредитної політики мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей.

Усі три групи цілей грошово-кредитної політики перебувають в ієрархічному взаємозв'язку. Найвищу сходинку в ній займають стратегічні цілі, для досягнення яких реалізуються проміжні цілі, а їх виконання, в свою чергу, вимагає реалізації тактичних цілей.

Суб'єкти грошово-кредитної політики:

- банківська система – центральний банк і комерційні банки;
- урядові структури – міністерство фінансів чи казначейство, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції зі страхуванням депозитів, а також інші установи.

Дворівнева банківська система передбачає забезпечення стабілізації грошового обігу та безпосереднього здійснення всього комплексу депозитних операцій, кредитного обслуговування фізичних та юридичних осіб.

Монопольне право управління грошовим обігом і забезпечення його стабільності надається центральним банкам.

Інструменти грошово-кредитної політики, що використовуються центральним банком з метою грошово-кредитного регулювання:

- здійснення операцій на відкритому ринку, де реалізуються державні цінні папери;
- регулювання резервної норми комерційних банків;
- зміна норми банківського процента.

Операції на відкритому ринку

Операції на відкритому ринку зводяться до здійснення купівлі та продажу уповноваженими установами держави її цінних паперів.

Коли центральний банк купує цінні папери, що перебувають у володінні комерційних банків, він здійснює таким способом додаткову грошову емісію. У цьому разі у зв'язку із зростанням резервів збільшується кредитний потенціал комерційних банків.

Продаж цінних паперів держави комерційним банкам дає інший результат. У разі продажу на відкритому ринку цінних паперів резерви, а відповідно і кредитоспроможність комерційного банку, падають. Як наслідок, загальна маса грошей, що перебувають в обігу, а також ліквідність активів фізичних та юридичних осіб знижується.

Управління обов'язковими резервами

Обов'язкові резерви є частиною банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка, згідно чинного законодавства або із встановленими нормативними актами має зберігатися у формі касової готівки комерційних банків та їх депозитів у центральному банку.

Центральними банками багатьох країн Заходу здійснюється диференційоване визначення норм резерву за поточними і терміновими вкладками. Законом України «Про банки і банківську діяльність» визначено, що встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків є компетенцією НБУ.

Мета нормативного визначення обов'язкових резервів – забезпечення захисту інтересів клієнтів і надійності комерційних банків, підтримання їх ліквідності.

Змінюючи норму обов'язкового резерву, центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей та банківського кредиту. Якщо зменшується норма обов'язкових резервів, комерційні банки мають можливість збільшити ліквідність своїх активів і вдатися через кредитування до емісії нових грошей. Коли норма резерву підвищується, ці можливості звужуються. Внаслідок того, що лише незначна частина всіх активів комерційних банків зберігається у формі готівки, зміна норми резерву на певну величину може призвести до багаторазового збільшення чи зменшення пасивів банківської системи.

Облікова політика

Облікова ставка процента формується на базі надання центральними банками позик комерційним банкам. Такий кредит надається банкам, що зіткнулися з тимчасовими фінансовими труднощами, як правило, на короткий строк під заставу державних цінних паперів.

Коли комерційний банк бере в центральному банку позику, він збільшує на таку суму вільні резерви і кредитний потенціал. Це надає банкові-позичальнику можливість видавати додаткові кредити населенню та юридичним особам.

Облікова ставка відіграє опосередковану функцію – визначає комерційним банкам вартість кредитів центрального банку. Якщо облікова ставка процента знижується, то в комерційного банку виникає зацікавленість в отриманні

додаткових сум таких кредитів, і навпаки. Відповідно через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів. З урахуванням змін у позиції надлишкового резерву ця динаміка реалізується через механізм кредитного мультиплікатора.

5.5. Фіскально-бюджетна й грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки. «Сеньйораж» і монетаризація бюджетного дефіциту

Для того, щоб грошово-кредитна політика була результативною, її потрібно тісно узгоджувати із фіскально-бюджетною політикою.

Фіскально-бюджетна політика – сукупність заходів у сфері оподаткування та державних витрат.

Основні функції фіскально-бюджетної політики:

1. *Вплив на стан господарської кон'юнктури.*
2. *Перерозподіл національного доходу.*
3. *Нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм.*

Типи фіскально-бюджетної політики	
дискреційна	недискреційна

Дискреційна фіскально-бюджетна політика – політика, при якій уряд свідомо маніпулює податками та державними видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю за інфляцією та прискоренням економічного зростання.

Основні засоби дискреційного фіскально-бюджетної політики:

- *зміна програм суспільних робіт та інших програм, пов'язаних із витратами;*
- *зміна програм «трансфертного типу» (перерозподільчих);*
- *циклічні зміни рівня податкових ставок.*

Недискреційна фіскально-бюджетна політика – це пасивна політика, пов'язана з автоматичною зміною в рівнях державних витрат і податків.

У сфері державного регулювання ринкової економіки є необхідність застосування цілісної внутрішньо збалансованої системи заходів фіскально-бюджетної та грошово-кредитної політики. Заходи грошової стабілізації не можуть бути ефективними при перевищенні допустимого (більше 3-4 % ВВП) дефіциту державного бюджету та від'ємного сальдо платіжного балансу.

Дефіцит державного бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами.

Дефіцит державного бюджету не є небезпечним для економіки в цілому, якщо знаходиться на рівні 2-3% ВВП. У протилежному випадку він негативно

відображається на формуванні грошової, кредитної систем і всієї економіки в цілому.

Дефіцит державного бюджету є основною причиною інфляції.

Джерела покриття дефіциту державного бюджету:

- збільшення кількості грошей;
- збільшення випуску облігацій Міністерства фінансів;
- скорочення валютних резервів центрального банку;
- позики в зовнішніх кредиторів.

Таким чином, для покриття дефіциту державного бюджету держава може друкувати гроші, робити позики або витрачати свої валютні резерви.

Сеньйораж – це дохід, який отримує уряд внаслідок монопольного права друкувати гроші.

Покупцями облігацій Міністерства фінансів можуть бути:

- центральний банк;
- комерційні банки;
- домашні господарства;
- іноземці (як приватний, так і суспільний сектори).

Купівля центральним банком державних боргових зобов'язань називається монетизацією бюджетного дефіциту. Монетизація дефіциту державного бюджету призводить до інфляції.

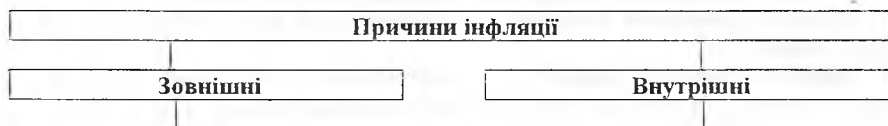
У країнах з високою інфляцією населення, як правило, не купує нових державних боргових зобов'язань, валютні резерви центрального банку вичерпані, тому держава фінансує бюджетний дефіцит шляхом емісії.

5.6. Інфляція: суть, форми вияву, причини та наслідки

Інфляція – процес знецінення грошей, котрий проявляється як постійне підвищення загального рівня цін у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, не забезпеченою матеріальними цінностями.

Форми вияву інфляції:

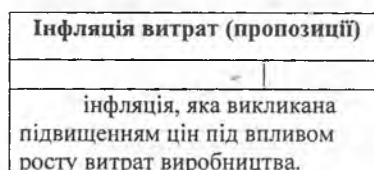
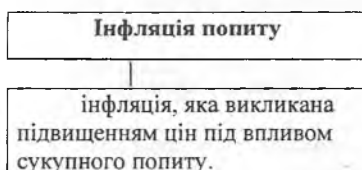
- знецінення грошових знаків відносно вартості звичайних товарів, тобто падіння купівельної спроможності грошової одиниці;
- поглиблення розриву між рівнями цін на внутрішньому ринку країни та на ринках інших країн і світовому ринку в цілому;
- знецінення національних грошей щодо іноземної валюти;
- зниження валютного курсу національних грошей.

– ріст цін на світових ринках;
 – скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі;
 – від'ємне-сальдо зовнішньоторговельного балансу.

– деформація економіки;
 – монополія держави на грошову емісію;
 – монопольне положення великих виробників і їх диктат цін на ринках;
 – монополія профспілок на ринку праці та їх можливість впливу на рівень оплати праці;
 – непомірно високі податки або процентні ставки за кредит.

Причиною інфляції може бути як перевищення попиту над пропозицією, так і відставання попиту від пропозиції. Результатом перевищення попиту над пропозицією є **інфляція попиту**. Відставання пропозиції від попиту викликає **інфляцію витрат (пропозиції)**.

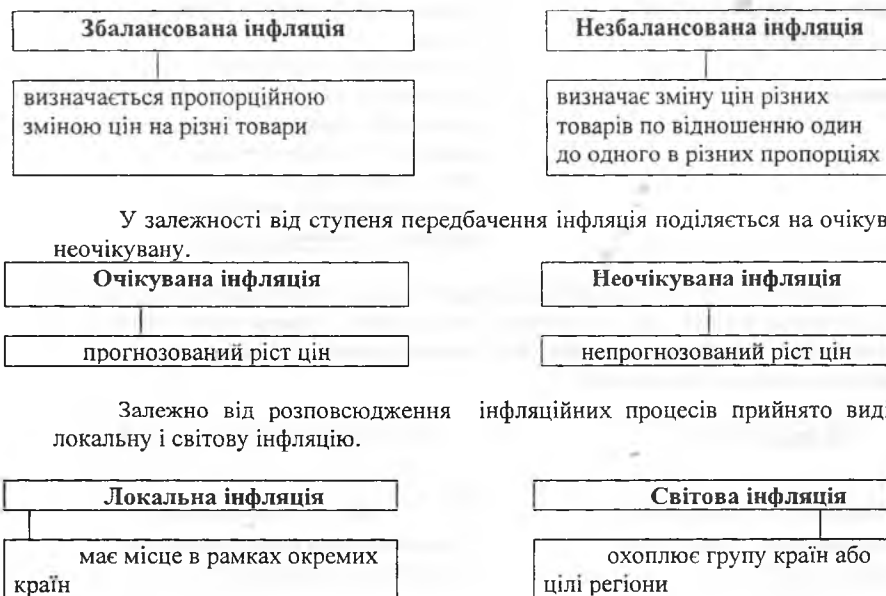
Види інфляції

У залежності від характеру інфляції і темпів наростання інфляційних процесів розрізняють три типи інфляції:

- **помірна інфляція** характеризується повільним зростом цін (до 10 % на рік);
- **галопуюча інфляція** від 10 % до 200 % на рік;
- **гіперінфляція** до 1000 % на рік і більше.

Під час гіперінфляції поведінка споживачів визначається намаганням вкласти гроші у матеріальні цінності.

У залежності від росту цін за товарними групами прийнято виділяти збалансовану і незбалансовану інфляцію.

Для країн, які залежать від зовнішньої торгівлі, існує загроза імпортованої інфляції. Вона виникає в разі підвищення цін на імпортовані товари за умови твердого валютного курсу.

Стагфляція – це інфляція, яка супроводжується стагнацією виробництва і високим рівнем безробіття в країні (одночасне підвищення рівня цін і рівня безробіття).

Кількісну оцінку інфляційних процесів дають показники інфляції. Найбільш широко використовуваним показником інфляції є індекс росту цін, у тому числі індекси споживчих цін та індекси цін виробників.

Наслідки інфляції

1. Зниження життєвого рівня населення у формах:

- *зниження реальної вартості особистих заощаджень;*
- *скорочення поточних реальних доходів.*

При цьому поточні реальні доходи населення знижуються навіть за умови індексації, оскільки протиінфляційні компенсації відстають від темпу зростання цін (при гіперінфляції важко передбачити рівень зростання цін) і не покривають скорочення доходів населення.

2. Ефект інфляційного оподаткування (зниження реальної вартості накопичених грошей).

3. Падіння виробництва як результат зниження стимулів до праці та розширення виробництва.

4. Некерована інфляція порушує управління економікою в цілому.

Протиінфляційні заходи

- грошові обмеження, обмеження доходів населення через заморожування заробітної плати;
- розв'язання проблем дефіциту державного бюджету. Дефіцит державного бюджету повинен покриватися не додатковою емісією грошей, а шляхом державних позик, які можна буде погасити;
- реформи оподаткування, скорочення податкових ставок;
- структурна перебудова і конверсія військового виробництва;
- регулювання валютного курсу;
- приватизація;
- засоби збільшення норм заощаджень та зменшення їх ліквідності;
- скорочення платоспроможного попиту в результаті проведення грошової реформи;
- підвищення процентних ставок за кредит;
- заморожування підвищення цін, коли має місце ріст попиту на ринку споживчих товарів і коли маса цих товарів не може збільшуватися.

Особливості інфляції в Україні

Основні причини:

- падіння попиту на товари і послуги в результаті відставання росту заробітної плати від росту споживчих цін;
- неринкова структура виробництва, яка характеризується орієнтацією на виробництво проміжної продукції і військової продукції, наявністю нерентабельних підприємств, які підтримуються різними видами дотацій;
- диспропорція внутрішніх і світових цін;
- монопольна структура економіки;
- зниження обмінного курсу гривні відносно долара;
- тиск зовнішнього боргу, який різко звужує можливості маневру валютними ресурсами;
- несприятливий інвестиційний клімат і спрямування вільного капіталу виключно в спекулятивний бізнес;
- дефіцит готівкових грошей – криза готівки;
- підвищений попит на ринку безготівкових грошей і виникнення кризи неплатежів між підприємствами.

5.7. Сутність та класифікація грошових реформ

Негативні соціально-економічні наслідки інфляції змушують окремі держави вдаватися до таких радикальних заходів, як грошові реформи, тобто до **повної або часткової перебудови грошової системи з метою стабілізації грошового обігу**. Такий спосіб використовується лише тоді, коли інші відомі способи стабілізації грошей не спрацьовують або не дають бажаного ефекту.

Найважливішою метою грошової реформи є надання національній валюті характеру справді єдиного законного платіжного засобу та суттєвого підвищення

її купівельної спроможності й конвертованості. Оскільки «твердість» національної валюти має два тісно пов'язані між собою, але не тотожні аспекти: зовнішній – стабільність обмінного курсу національної валюти, і внутрішній – стабільність цін, тобто відсутність інфляції, то, вибираючи модель проведення грошової реформи, вкрай важливо чітко визначитись щодо напрямку «вектора твердості» національної валюти у просторі цих двох вимірів.

Класифікація грошових реформ. Кожна грошова реформа є індивідуальною за своїми характеристиками і специфічною за змістом. Реформи значно різняться за цілями, глибиною реформування грошових систем, методами стабілізації валют тощо.

Залежно від мети проведення та глибини перебудови державною наявної грошової системи реформи можна класифікувати так:

1. Становлення нової грошової системи. Реформи такого змісту передбачають не лише впровадження в обіг нової грошової одиниці, а й функціональну структурну перебудову всієї системи грошово-валютних і кредитних відносин. Вони були типовими під час переходу від біметалізму до монометалізму і далі до золотого девізного стандарту та обігу паперових грошей за умов створення грошових держав, як це мало місце в період розпаду колоніальних імперій.

2. Часткова зміна грошової системи, коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їх емісії та характер забезпечення. Наприклад, грошова реформа в СРСР у 1922-1924 рр. – це перехід від бюджетної до кредитної системи емісії, коли казначейські білети – «сов знаки», замінили в обігу на банкноти – «червінці». Такий підхід прийнятий при зміні влади.

3. Проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою гальмування інфляції чи подолання її наслідків.

Нерідко грошова реформа має всі три ознаки, як наприклад, грошова реформа в Україні 2-16 вересня 1996 р. Нова незалежна держава потребувала національної грошової системи, а глибока інфляція – проведення ефективних заходів загальної санації економіки і фінансів.

Головною функцією грошової реформи є стабілізація грошового обігу в Україні.

Важливе значення для успіху реформи має правильний вибір методу стабілізації національної валюти. У процесі грошових реформ можуть застосовуватися такі **методи стабілізації валют: дефляція, деномінація, нуліфікація, девальвація, ревальвація.**

Нерідко грошовій реформі передус **дефляція** – процес призупинення або стримування темпів зростання грошової маси в обігу. За своїм змістом і наслідками дефляція є складовою частиною антиінфляційної програми.

Дефляційна політика проводиться державою за допомогою фінансових та грошово-кредитних заходів; серед фінансових чільне місце займають підвищення податків, скорочення бюджетних витрат, «заморожування» цін та заробітної плати, погашення продажу державних цінних паперів. Монетарні заходи включають скорочення грошової емісії і кредитних вкладень шляхом кредитної

рестрикції, підвищення центральним банком дисконтного процента та норм обов'язкових резервів комерційних банків.

За своїм змістом і наслідками, дефляція – протилежність інфляції. Інфляція – це процес зростання рівня цін. Дефляція, навпаки, є процесом зниження рівня цін. Попервах дефляція може спричинити негативні наслідки – скорочення ділової активності, зниження темпів економічного зростання, збільшення безробіття та ін. У результаті вся економіка може опинитися в стані глибокої депресії.

Деномінація – обмін усіх старих грошових знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахунком у цій пропорції цін, тарифів, заробітної плати, пенсій, стипендій, балансової вартості фондів, платіжних зобов'язань тощо. У наслідок деномінації відбувається укрупнення масштабу цін, що веде до швидкого зменшення грошової маси в обігу; спрощуються і здешевлюються всі розрахунки, зменшуються витрати на забезпечення грошового обігу тощо.

У колишньому СРСР деномінації проводились тричі: дві в 1922-1923 рр. і одна в 1961 р. В Україні деномінацію було проведено у 1996 р. у співвідношенні 100 000 крб. за 1 гривню.

Необхідність деномінації пояснюється тим, що внаслідок інфляції занадто збільшується масштаб номіналів грошових знаків. А тому вводяться нові грошові знаки з новим антиінфляційним принципом емісії. Доцільність деномінації, тобто «викреслення зайвих нулів», очевидна, оскільки відповідає потреба в оперуванні надто великими числами як у готівкових, так і безготівкових розрахунках, що потребує меншої кількості розрядів для проведення операцій і дає можливість економніше вводити інформацію. Крім того, обмінні курси національної валюти щодо більшості світових валют матимуть такі самі порядки величин.

Певне значення має і психологічний фактор. Адже національна валюта, обмінний курс якої щодо основних світових валют виражається числами, далекими від одиниці, інтуїтивно сприймається як слабка, хоча насправді це не так. Із цієї причини країни, національні валюти яких «накопили» багато нулів, звичайно проводять деномінацію. Пригадаймо хоча б заміну старих франків на нові у Франції в післявоєнні роки. У 1958-1960 рр. у Франції було проведено деномінацію франка у співвідношенні 100:1. З 1960 р. старий франк взагалі було вилучено з обігу. Відповідно до цього було перераховано ціни, заробітну плату та змінено співвідношення франка до долара. Проте такі дії не є обов'язковими, і деякі країни зі стабільними валютами деномінацій не проводять.

Нуліфікація – оголошення державою знецінених грошових знаків не дійсними.

У безнадійних випадках, держава вдається до нуліфікації, тобто до анулювання наявних грошових знаків, щоб розпочати все з «чистого аркуша». Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін на нові гроші. Таким заходом користуються за радикальної зміни влади або для створення власної національної грошової системи.

Нуліфікація в такій екстремальній формі трапляється рідко. Зокрема, в кінці XVIII ст.. у Франції були оголошені недейсними й вилучені з обігу без

викупу повністю знецінені асигнації колишнього королівського уряду. Частіше гроші вилучаються з обігу обміном на нові знаки в надзвичайно низькій суто символічній пропорції.

Девальвація – знецінення національної грошової одиниці порівняно з іноземною валютою чи міжнародними валютно-розрахунковими одиницями. Проявляється вона у підвищенні валютних курсів іноземних валют щодо національної валюти, тобто у зниженні курсу національної валюти.

За золотого стандарту, коли державою законодавче фіксувався золотий вміст валют і існував прямий чи опосередкований їх обмін на золото, девальвація проявлялась у зменшенні їх золотого вмісту та на зростанні ціни на золото. Після відміни золотих паритетів девальвація зводиться тільки до зниження офіційного валютного курсу. Девальвація стимулює експорт, робить його дешевшим. Проте імпорт дорожчає, що призводить до зниження внутрішнього попиту. Для населення девальвація має однозначно негативні наслідки: значне подорожчання імпортованих товарів та зростання реального рівня цін на всі товари.

Причиною девальвації є інфляція та хронічний дефіцит платіжного балансу. Наприклад, у зв'язку з інфляційним знеціненням радянського карбованця останній був кілька разів девальвованій протягом 1990-1991 рр., унаслідок чого ринковий курс його до американського долара на кінець 1991 р. досяг майже 100 крб. за доллар. Аналогічна ситуація відбувалась з українським купоно-карбованцем протягом 1992-1995 рр.

За сучасних ринкових умов девальвація може проводитись цілеспрямовано як метод валютної політики держави з метою впливу на розвиток зовнішньоекономічних відносин: посилення демпінгу, підвищення конкурентоспроможності продукції, урегулювання платіжного балансу тощо. Більше того, за режиму плаваючих курсів валют девальвація може відбуватися стихійно у вигляді тривалого зниження ринкового курсу валют.

Ревальвація – підвищення курсу вартості національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют. Головна причина ревальвації – тривале активне сальдо платіжного балансу держави, що означає наявність дефіцитів її партнерів. Ревальвацію може спричинити якась велика валютна спекуляція, коли на національну валюту обмінюється така сума іноземної валюти, що перевищує інтервентні можливості центрального банку. Поштовхом до ревальвації може бути також значне фінансування в рамках допомоги з боку міжнародних валютно-кредитних організацій, оскільки збільшується пропозиція іноземної валюти на міжбанківській валютній біржі.

Вплив ревальвації на економіку протилежний впливові девальвації. Ревальвація вигідна для імпортерів і кредиторів. Після ревальвації дорожчає експорт. Оскільки іноземні імпортери змушені давати більше власної валюти за девальвовану, проте це погіршує конкурентоспроможність експортера. Одночасно стає дешевшим імпорт, бо для оплати імпортованих товарів національної валюти потрібно менше. Кредитори, що надали позики нерезидентам у національній валюті, після її ревальвації отримують значний зиск, і ринкова ціна її в іноземній валюті зростатиме в міру ревальвації. Для населення, з одного боку, ревальвація приваблива тим, що вона спонукає зниження цін на імпортовані товари і гальмує

інфляцію, проте з іншого – вона призводить до зменшення експорту, що створює реальну загрозу безробіття. Тому оцінювати ревальвацію потрібно, виходячи з макроекономічної ситуації.

За золотого стандарту ревальвації піддавалися відносно сталі валюти збільшенням офіційного золотого вмісту грошової одиниці. Відповідно підвищувався їхній курс щодо знецінених валют. Так, 1973 р. німецьку марку було двічі рсвальвовано – у березні її золотий вміст і офіційний курс було підвищено на 3 %, а в червні – ще на 5,5 %. Проте обмін марки на золото не відновлювався. У такий спосіб проводили і ревальвацію швейцарського франка, японської єни. Необхідність ревальвації відносно сталих валют визначається тим, що їх офіційний валютний курс і золотий вміст виявився заниженим порівняно з паритетом купівельної спроможності. Така ситуація була невигідною для експортерів і боржників та, навпаки, забезпечувала невинуваті доходи імпортерам і кредиторам. Щоб усунути такі «перекоси» у зовнішньоекономічних відносинах, держава підвищувала офіційний валютний курс.

Тепер, коли золотий вміст валют скасовано, ревальвація проявляється в підвищенні курсу національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют. Зараз курси вирівнюються за паритетом купівельної спроможності, а тому зникла потреба у ревальвації і девальвації як елементах грошової реформи. За умов плаваючих валютних курсів ревальвація проявляється у тривалому підвищенні курсу національної валюти щодо інших валют чи міжнародних розрахункових одиниць.

Отже, і ревальвація, і девальвація – явища однаково небажані. Політика регулювання валютного курсу має бути такою, щоб інтересам експортерів не заважати, і стабільність національної валюти утримати. Тобто валютний курс має бути певним компромісом між інтересами експортерів і стабільністю грошей. Для України нині прийнятним варіантом вирішення проблем є поступове запровадження вільно плаваючого валютного курсу гривні і проведення відповідної курсової політики.

Тема 6. Кредит у ринковій економіці

План

- 6.1. Необхідність кредиту.
- 6.2. Суть кредиту.
- 6.3. Теорії кредиту.
- 6.4. Форми та види кредиту.
- 6.5. Процент за кредит.
- 6.6. Функції та роль кредиту.
- 6.7. Економічні межі кредиту, взаємозв'язок кредиту і грошей.

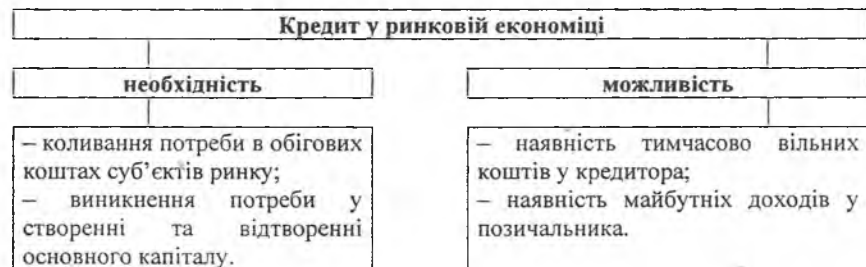
6.1. Необхідність кредиту

Кредит виникає безпосередньо з потреб виробництва, внаслідок розвитку процесів обміну товарами.

Конкретною економічною основою, на якій з'являються і розвиваються кредитні відносини, виступає кругооборот капіталу. Кругооборот капіталу безперервний, але при цьому не виключаються коливання, приливи і відпливи грошових коштів, коливання потреб у ресурсах і джерелах їх покриття.

На базі нерівномірності кругообороту й обороту капіталу виникають відносини, які усувають невідповідність між часом виробництва і часом обігу, вирішують відносно протиріччя між тимчасовим накопиченням коштів та необхідністю їх використання в народному господарстві. Таким відношенням і є кредит, який став невід'ємним атрибутом товарного виробництва.

В умовах ринкової економіки кредит набуває загального характеру. Необхідність кредиту тісно пов'язана з особливостями кругообороту індивідуальних капіталів. Ще більшою мірою кредит необхідний для становлення нових підприємств малого та середнього бізнесу, впровадження нової техніки та технологій.

Завдяки кредиту

- зменшується час на задоволення господарських та особистих потреб;

- він виступає як опора сучасної економіки, невід'ємний елемент економічного розвитку;

- кредитори мають можливість отримати додаткові грошові кошти при передачі певної суми вільних ресурсів позичальнику.

Отже, необхідність кредиту викликана існуванням товарно-грошових відносин. Його передумовою є наявність вільних коштів у суб'єктів економічних відносин та наявність поточних або майбутніх доходів у позичальників. Конкретні причини, що зумовлюють необхідність кредиту, – коливання в обігових коштах суб'єктів ринку, а також виникнення потреби у створенні та відтворенні основного капіталу.

6.2. Суть кредиту

Кредит – це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах поверненості, строковості і платності.

Рушійним мотивом такого перерозподілу є отримання додаткового доходу кожним із суб'єктів кредитних відносин.

Кредит – специфічний вид економічних відносин:

- ґрунтується на мобілізації і нагромадженні тимчасово вільних коштів і формуванні з них позикового капіталу;
- виступає у формі передачі кредитором певної суми капіталу у тимчасове користування позичальнику на умовах поверненості, строковості і платності.

Надання кредиту не є самоціллю, а закономірно поєднано з його поверненням. *Поверненість кредиту* – його основа.

Основні характеристики кредиту: поверненість, строковість, платність.

Суть кредиту полягає в тому, що це рух вартості на засадах поверненості в інтересах реалізації суспільних потреб.

Характерні ознаки кредиту в ринковій економіці:

- позичальниками, як правило, виступають суб'єкти господарювання, а кредиторами – банківські установи;
- гроші, надані в позику, використовуються позичальником як капітал;
- джерелом позикового процента є прибуток на позичені кошти;
- кредит використовується як механізм перерозподілу капіталів у суспільному виробництві та для вирівнювання норми прибутку.

Особливості кредиту, що відрізняють його від інших економічних категорій:

- при наданні кредиту позичальник лише реалізує право тимчасового користування наданими коштами чи цінностями (об'єкт залишається у власності кредитора);
- суб'єкти кредиту можуть по чергову виступати як у ролі кредитора, так і ролі позичальника;

- позичальник зобов'язаний пред'явити кредитору економічні та юридичні гарантії повернення боргу;

- повернення кредиту здійснюється позичальником, а у виключних випадках – третьою особою – гарантом, якщо позичальник неспроможний сам це зробити;

- конкретний термін повернення кредиту залежить від двох обставин:

- 1) особливостей кругообігу коштів у позичальника;

- 2) можливостей кредитора щодо терміну, на який він може надати кредит;

- характерною рисою кредиту є сплата процентів за користування ним. Формула руху позичкового капіталу в ринковій економіці має вигляд Г-Г. при цьому слід зауважити, що вартість зростає не в сфері обігу, а в сфері виробництва Г-Т...-В-Т-Г;

- кредитні відносини реалізуються тоді, коли збігаються інтереси кредитора і позичальника відносно конкретних параметрів позики, в першу чергу її цільового призначення, забезпечення, терміну використання та величини позикового процента.

Суб'єкти та об'єкти кредиту:

Кредитор – сторона, що передає вартість у грошовій чи натуральній формі іншому суб'єкту ринку на засадах поверненості, строковості і платності.

Позичальник – сторона, що одержує позику.

Об'єкти – грошові чи матеріальні цінності, щодо яких укладається кредитна угода.

Об'єктом кредитних відносин в умовах ринкової економіки переважно виступають гроші, як загальний ресурс, за який можна придбати всі інші види ресурсів.

6.3. Теорії кредиту

Натуралістична теорія

Засновники натуралістичної теорії кредиту англійські економісти А. Сміт (1723-1790 рр.) і Д. Рікардо (1772-1823 рр.)

Основні постулати натуралістичної теорії кредиту:

- об'єктом кредиту є натуральні, тобто не грошові, матеріальні цінності;
- кредит – це рух натуральних благ і тому ці блага є лише способом перерозподілу існуючих у даному суспільстві цінностей;

- позиковий капітал ототожнюється з реальним капіталом;

- кредит виконує пасивну роль, а банки – це скромні посередники.

Представники натуралістичної теорії трактували кредит як засіб перерозподілу матеріальних цінностей у натуральній формі, не визнаючи ролі банків у створенні кредиту, участі кредиту в сприянні розширеного капіталістичного відтворення і, разом із тим, загострення протиріч відтворення.

Одночасно представники натуралістичної теорії обґрунтували ряд суттєвих положень щодо кредиту, а саме:

- кредит не створює реального капіталу;
- кредит залежить від виробництва ;
- кредит залежить від позикового відсотка, від коливань і динаміки прибутку.

Капіталотворча теорія

Основні концепції цієї теорії були сформульовані англійським економістом Дж. Ло (1671-1729 рр.)

Згідно з його поглядами, кредит займає становище, що незалежне від процесу відтворення і йому належить вирішальна роль у розвитку економіки. Кредит ототожнювався з грошми і багатством. Кредит може створювати багатство і капітал, а банки є творцями капіталу, а не простими посередниками. Проте ідеї Дж. Ло не витримали випробування практикою.

У міру розвитку кредитної системи капіталу ідеї Дж. Ло в ХХ ст. розвинули західні економісти Й. Шумпетер, А. Ган, які вважали, що кредит може бути безмежним, а тому безмежні капітал і депозити, які він створює. На їх думку, інфляційний кредит є рушійною силою відтворення та економічного зростання.

Помилковість поглядів цих учених полягала у виправданні кредитної експансії та інфляції. Криза 1929-1933 рр. розвінчала капіталотворчу теорію кредиту. Проте «раціональні зерна» теорії були використані Дж. Кейнсом і його послідовниками. Зокрема, були обґрунтовані принципи кредитного регулювання економіки через зниження норми позикового відсотка і відповідне розширення інвестицій, що призводить у кінцевому підсумку до збільшення виробничого і споживчого попиту, а відтак – до зменшення безробіття.

Послідовниками Кейнса виступали представники неокейсіанської школи грошово-кредитного регулювання (П. Семюелсон, Л. Лернет, Дж. Гелберйт). В основу їх поглядів покладено ідею Кейнса про необхідність активного втручання держави в господарські процеси, в тому числі і за допомогою кредиту.

Капіталотворча теорія отримує дальший розвиток у теорії монетаризму (М. Фрідмен, А. Бернс, О. Файт), згідно з якою основними інструментами регулювання економіки є зміни грошової маси і процентних ставок, що дає змогу застосовувати кредитну рестрикцію чи експансію.

6.4. Форми та види кредиту

Форми кредиту (визначаються залежно від об'єкту кредитних відносин):
товарна і грошова.

У товарній формі кредиту виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відтермінуванням платежу – комерційний кредит, продаж товарів і надання послуг населенню в кредит тощо.

У грошовій формі здійснюється рух переважної частини позикового фонду країни, тому й переважна більшість позик надається і погашається грошима.

За суб'єктами кредитних відносин виділяють такі види кредиту:

Комерційний – надається одним товаровиробником іншому у вигляді продажу товарів на виплат (із відтермінуванням платежу) і, як правило, оформляється векселем.

Банківський – надається банками, в основному, в грошовій формі; банки можуть виступати не тільки кредиторами, але й позичальниками.

Державний – надається юридичними та фізичними особами державі (в особі центральних та місцевих органів влади); традиційна форма цього кредиту – випуск державних позик.

Міжнародний – надаються позичкові капітали одних країн іншим у тимчасове користування на засадах поверненості, строковості, платності. Суб'єктами міжнародного кредиту виступають банки, фірми, держави, міжнародні валютно-кредитні організації.

Споживчий – це кредит, який надається тільки в національній валюті фізичним особам-резидентам на придбання споживчих товарів та послуг і який погашається поступово. Призначається споживчий кредит для задоволення споживчих потреб населення. Суб'єктом кредитних відносин є фізичні особи – позичальники, комерційні банки, підприємства – кредитори.

Чековий – одна із форм кредиту, що надається комерційними банками своїм клієнтам за їхніми запитамі і з відстроченням платежу.

Кредитна картка – одна із форм споживчого кредиту. Власника кредитної картки обслуговує банк, що її видав та торгівельна організація.

Види банківського кредиту

За призначенням	- на виробничі цілі; - споживчий кредит.
За строками користування	- короткострокові (до 1 року); - середньострокові (до 3 років); - довгострокові (понад 3 років).
За забезпеченням	- забезпечені заставою (майном, майновими правами); - гарантовані (банками, фінансами, майном третьої особи); - з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової компанії); - незабезпечені (бланкові).
За ступенем ризику	- стандартні; - нестандартні; - сумнівні; - небезпечні; - безнадійні.
За методами надання	- у разовому випадку; - відповідно до відкритої кредитної лінії; - гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання).
За строками погашення	- водночас; - на виплату; - достроково (за вимогою кредитора або за заявкою позичальника); - з регресією платежів; - після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Провідним видом кредиту в ринковій економіці є банківський кредит. Система банківського кредитування базується на використанні ряду базових принципів кредитування.

Принципи кредитування – це визначальні правила поведінки банку і позичальника в процесі здійснення кредитних операцій.

Основні принципи банківського кредитування:

- цільовий характер кредитування передбачає вкладення запозичених коштів у конкретні господарські процеси;
- поверненість кредиту передбачає надання позики у тимчасове користування і повне повернення позичальником вартості основного боргу;
- строковість кредиту вимагає повернення позики в строки, передбачені кредитною угодою;
- платність кредиту полягає в тому, що за користування позикою клієнт сплачує банку додаткову суму у вигляді процентів;
- забезпеченість кредиту полягає у відповідності між вартістю майна, що є заставою позики і заборгованістю за позикою.

6.5. Процент за кредит

Процент за кредит або позиковий кредит – це плата, яку отримує кредитор від позичальника за користування позиченими коштами.

В умовах ринкової економіки суть процента розглядається як ціна капіталу, взятого в кредит. Джерелом сплати позикового процента є прибуток, що його отримує позичальник.

Показником, що кількісно характеризує плату за кредит, є норма процента або процентна ставка.

Норма процента (N) розраховується за формулою:

$$N = \frac{\text{річний дохід на позиковий капітал}}{\text{середньорічна сума капіталу, наданого в позичку}} * 100\%.$$

Норма процента залежить від величини норми прибутку

Середня норма прибутку є максимальною межею норми процента. Мінімальну межу норми процента точно визначити неможливо, але вона повинна покривати витрати кредитора, пов'язані з даною операцією і приносити йому хоча б мінімальний дохід.

Чинники, що впливають на розмір процентної ставки за кредити

Макроекономічні

Попит та пропозиція, які склалися на кредитному ринку	Підвищений попит викликає підвищення процентної ставки, проте в результаті міжбанківської конкуренції процентні ставки нівелюються
Рівень інфляції	Підвищення темпів інфляції викликає збільшення плати за кредит, оскільки підвищується ризик витрат
Рівень облікової ставки центрального банку	При визначенні розміру процентної ставки банки беруть за основу облікову ставку центрального банку

Мікроекономічні

Розмір кредиту	Розмір процентної ставки за великими кредитами повинен бути нижчим, оскільки витрати банку в цьому разі відносно менші
Термін користування	Чим довший термін, тим вища процентна ставка за кредит, оскільки: по-перше, збільшується ризик; по-друге, вищою є вартість довгострокових ресурсів кредитора
Рівень ризику	Позики з вищим рівнем ризику повинні надаватися під вищий процент, щоб компенсувати кредитору премію за ризик

Норма процента	
Ринкова (формується безпосередньо на ринку позик нових капіталів)	Середня (формується за певний період часу)

Проблема збереження позикового капіталу стає особливо актуальною в період інфляції, оскільки на момент повернення кредиту його реальна вартість значно нижча від тої, що була на момент надання.

Процентні ставки в період інфляції	
Номінальна (рівень процентної ставки, що фактично склався на ринку)	Реальна (номінальна ставка, скоригована на рівень інфляції)

Процентні ставки бувають двох типів:

Постійні (фіксовані), які не змінюються протягом усього періоду кредитування.

Змінні (плаваючі), які змінюються в процесі кредитування. Щоб запобігти втратам, банки, особливо в період інфляції, користуються змінними процентними ставками за кредит, періодично їх переглядаючи.

Банківський процент – одна з найбільш розвинутих форм позичкового процента, коли одним із суб'єктів кредитних відносин виступає банківська установа. **Нарахування простих процентів за депозитами і кредитами банків здійснюється за формулою:**

$$K = \frac{C \cdot T \cdot P}{360 \cdot 100}$$

K – розмір плати за користування коштами;
C – сума депозиту чи кредиту;
T – термін користування грошима (позикою) у днях;
P – процентна ставка.

Формула нарахування складних процентів:

$$FV = P \cdot (1 + R)^n$$

FV – розмір плати за користування коштами;
P – сума наданих коштів;
R – процентна ставка;
n – кількість періодів.

Верхня межа процента за кредит визначається умовами ринку, а нижня – складається з врахуванням витрат банку по залученню кредитних ресурсів і фінансового забезпечення функціонування кредитної установи:

Величина процента за кредит = Ціна кредитних ресурсів + Банківська маржа

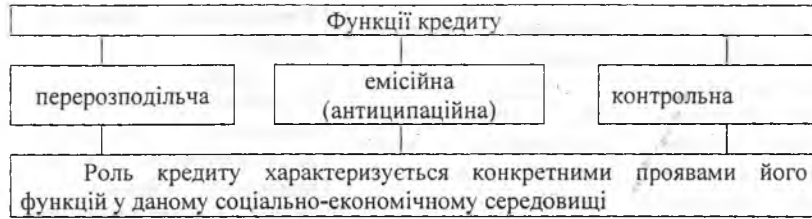
Маржа (від фр. «marge» – край) – різниця між процентною ставкою за наданий банком кредит, і ставкою, яку банк сам сплачує за залучені (куплені) ресурси. Розмір маржі для банків, як правило, не регламентується, хоч у певних випадках центральний банк може це зробити (наприклад, за кредити, що надаються комерційними банками за рахунок ресурсів центрального банку). Крім того, нині комерційні банки України зобов'язані в обов'язковому порядку коригувати розмір процентних ставок за надані кредити за кожної зміни облікової ставки НБУ кратно такій зміні. Головним фактором, який впливає на розмір облікової ставки, є рівень інфляції.

Базовою процентною ставкою за кредитами комерційних банків є облікова ставка центрального банку, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків. Базова процентна ставка, як правило, буває вищою, ніж облікова ставка центрального банку (процент за власними позиками). Офіційна облікова процентна ставка є головним орієнтиром при встановленні комерційними банками ринкової процентної ставки за наданими кредитами.

У системі ринкових відносин особлива роль належить **офіційній обліковій ставці та ломбардній ставці центрального банку**. Вона, поряд з обов'язковими резервами і операціями на відкритому ринку, є одним із важливих інструментів грошово-кредитного регулювання, яке здійснює НБУ. Знижуючи офіційну облікову процентну ставку, НБУ робить кредитні ресурси дешевшими і доступнішими, створює умови для збільшення пропозиції кредитів, що призводить до збільшення грошової маси і здешевлення грошей. При підвищенні облікової ставки відбуваються зворотні процеси у монетарній політиці.

6.6. Функції та роль кредиту

Функція – це специфічний прояв суті кредиту, що відображає лише окремі її ознаки, які відрізняють кредит від інших економічних категорій.

Роль кредиту не залишається незмінною. Із зміною економічних умов у країні відбуваються зміни ролі кредиту та сфери його застосування. Так, в умовах функціонування повноцінних грошей роль кредиту була незначною, бо зміна маси грошей незначною мірою залежала від застосування кредиту. Зменшення маси повноцінних грошей в обігу здійснювалося шляхом перетворення їх у скарб (без участі кредиту), і навпаки.

При функціонуванні неповноцінних грошей збільшення або зменшення їх маси відбувається завдяки кредитним операціям. Тому роль кредиту зростає.

Ще більш важливою є роль кредиту в умовах інфляції, бо регулювання грошової маси в обігу за допомогою кредиту має велике значення для підтримання стабільності купівельної спроможності грошової одиниці.

У період, що передував переходу до ринкової економіки в Україні, роль кредиту була обмежена. Обмежене застосування мав комерційний кредит, не використовувався кредит як джерело капіталовкладень, не видавався іпотечний кредит. Існувала жорстка централізація управління банківським кредитом: усі кошти виділялися з центру для різних позичальників на різні цілі і в межах визначених сум. Однорівнева банківська система також не сприяла розвитку кредитних відносин.

Роль кредиту в умовах інфляції

Перерозподільча функція кредиту <u>Суть</u> За допомогою кредиту відбувається перерозподіл вартості на засадах повернення: з одного боку, здійснюється нагромадження грошових капіталів за рахунок збережень економічних агентів, а з іншого — їх розміщення серед інших агентів ринку <u>Роль</u> Дає змогу зосередити капітал у найбільш пріоритетних сферах економічної діяльності, здійснити переорієнтацію виробництва й стабілізувати економіку	Емісійна функція кредиту <u>Суть</u> На основі кредиту здійснюється емісія грошей як платіжних засобів; методами кредитної експансії (розширення кредиту) і кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу <u>Роль</u> Сприяє економії витрат грошового обігу; дозволяє прискорити обіг грошей, запроваджувати прогресивні системи розрахунків	Контрольна функція кредиту <u>Суть</u> У процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів надання кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди; при цьому банк здійснює як попередній, так і поточний контроль за діяльністю позичальника <u>Роль</u> Дає змогу мінімізувати кредитний ризик, реалізувати цільовий характер кредиту; стимулює позичальника раціонально й ефективно використовувати запозичені кошти
--	---	---

У перехідній економіці роль кредиту зростає, розширюється сфера кредитних відносин, розвиваються методи кредитування та управління кредитом, а саме:

- відбувається перехід до централізації управління кредитними операціями комерційних банків;
- розширюються права і можливості комерційних банків та їх клієнтів на основі договірних відносин;
- розширюється сфера застосування кредиту;
- вдосконалюються методи кредитування;
- поява акціонерних товариств, випуск акцій, залучення урядом коштів до бюджету за допомогою цінних паперів сприяє розширенню кредитних операцій з цінними паперами (участь кредиту в операціях з емісії цінних паперів, у кредитуванні під заставу цінних паперів);

- починає використовуватись іпотечний та комерційний кредити;
- підвищується роль кредиту як джерело інвестицій.

6.7. Економічні межі кредиту, взаємозв'язок кредиту і грошей

Питання про межі кредиту є відносно новим у теоретичних дослідженнях кредиту, мало вивченим і досить спірним.

Насамперед слід чітко визначити саме поняття меж кредиту. Під ним розуміють такий рівень розвитку кредитних відносин в народному господарстві, за якого попит і пропозиція на кредит балансуються при збереженні стабільної, помірної, доступної для переважної більшості нормально працюючих позичальників, процентної ставки. Іншими словами, реальний попит на позичкові кошти, який пред'являють економічні суб'єкти – учасники відтворювального процесу при нормальній ставці банківського процента, є кількісним виразом межі нарощування пропозиції позичок з боку кредиторів, передусім банків. За такого підходу динаміка банківського процента стає основним показником дотримання чи порушення меж кредиту. Якщо рівень банківського процента швидко зростає чи надмірно високий, це свідчить про недостатню пропозицію кредиту, недостатнє задоволення реальних потреб економічних суб'єктів у позичкових коштах, про недокредитування економіки, а отже – про порушення меж кредиту з боку їх «не заповнення». І навпаки, якщо рівень банківського процента надто низький, чи швидко і тривалий час знижується, це свідчить про надмірну пропозицію кредиту, випереджаюче зростання її порівняно з реальним попитом, про перекредитування економіки, тобто про порушення меж кредиту в бік їх «переповнення».

Розміри меж кредиту визначаються поведінкою суб'єктів грошового ринку, а не суб'єктивними оцінками аналітиків чи державних органів.

Якщо центральний банк проводить політику зниження процента (здешевлення кредиту), то попит на позички зростатиме, а межа кредиту – розширюватиметься. І навпаки, якщо проводитиметься політика подорожчання кредиту, то попит на позички буде зменшуватися, а межа кредиту – звужуватися.

У такому розумінні межі кредиту набувають суто економічного змісту, оскільки вони формуються під впливом економічних інтересів юридичних і фізичних осіб – суб'єктів грошового ринку.

Разом із тим сама економічна межа може розглядатися в кількох аспектах:

- залежно від певного рівня економічної системи – як мікро-економічна і макроекономічна межі кредиту;
- залежно від призначення можна говорити про кількісну і якісну межу кредиту.

Мікроекономічні межі кредиту визначають обсяги попиту на кредит окремих позичальників – юридичних чи фізичних осіб.

Вони формуються під впливом кількох економічних чинників:

- динаміки ринкової ставки позичкового процента;
- характеру колювання потреби позичальника в основному й оборотному капіталі;

- стану забезпеченості позичальника власним капіталом та ефективності його використання;
- ефективності та окупності проектів, на реалізацію яких позичаються кошти.

Перший із чинників – динаміка процентної ставки – спільний для всіх мікроекономічних суб'єктів кредитного ринку, однаково впливає на попит позички кожного з них. Решта чинників у кожного позичальника може істотно різнитися як за їх набором, так і за потужністю дії.

Розширення мікроекономічних меж кредиту, як реального попиту на позички незалежно від чинників, що його зумовили, повинно супроводжуватися відповідним нарощуванням пропозиції позичок. Таке нарощування забезпечується насамперед збільшенням банківського кредитування, а також розширенням міжгосподарського кредитування, що оформляється комерційними векселями. Якщо ж з якихось причин не відбувається розширення банківського та комерційного кредитування підприємства, то позичальники не зможуть нормально виконувати свої виробничі плани: у них не буде достатніх коштів, щоб забезпечити виробництво матеріальними ресурсами, оплатити робочу силу та погасити боргові зобов'язання тощо. Неминуче удовільниться оборот капіталу, знизяться темпи відтворення. В одних підприємств сформуються значні суми простроченої кредиторської заборгованості, а в інших – дебіторської заборгованості. Економіку країни вражає так звана платіжна криза. Про це переконливо свідчить українська дійсність 1995-2000 рр.

Проте мікроекономічні межі кредиту можуть порушуватися і з іншого боку, коли обсяг позичок (банківських і комерційних) перевищує реальний попит на кредит у позичальників.

Світова практика кредитного регулювання виробила інструменти, за допомогою яких можливо забезпечити дотримання мікроекономічних меж кредиту. По-перше, це загальновизнані принципи кредитування, та оцінка кредитоспроможності позичальника. По-друге, це регулювання ставки банківського процента з тим, щоб забезпечити доступ до позичкового фонду всім кредитоспроможним позичальникам. По-третє, це механізм регулювання банківської ліквідності (рефінансування комерційних банків центральним банком, ринок міжбанківського кредиту, зміна норм обов'язкового резервування). По-четверте, це механізм вексельного обігу, який сприяє розвитку комерційного кредиту.

Мікроекономічна межа кредиту потенційно існує у кожного економічного суб'єкта, проте реально виявляється тільки тоді, коли він звертається на грошовий ринок за позичкою. Всю сукупність їх можна розглядати як одну **макроекономічну межу кредиту**, яка визначає об'єктивний обсяг кредитних вкладень у народне господарство в цілому. Проте макроекономічна межа кредиту є не простою механічною сумою багатьох мікромеж, а має відносну самодостатність і формується під впливом додаткових загальноекономічних чинників, таких як:

- обсяги зростання ВВП;

- структура і рівень розвитку фінансової системи і стан державних фінансів;
- цілі і методи державної грошово-кредитної політики;
- розвиток ринкових відносин тощо.

Обсяги і темпи зростання ВВП прямо пропорційно впливають на макроекономічну межу кредиту, оскільки відповідно цього зростання збільшуються запаси і затрати, інвестиції, інші потреби в капіталі. Для задоволення цих потреб необхідні додаткові позичкові кошти. Проте ця залежність може бути істотно деформована до інших чинників. Так, якщо в структурі фінансової системи важливе місце займає власний капітал підприємств і його роль зростає, а стан державних фінансів дає змогу скорочувати рівень оподаткування підприємств, то додаткова потреба в капіталі може бути задоволена за рахунок використання власних коштів, без залучення позичкового капіталу і макроекономічна межа кредиту не розшириться чи розшириться меншою мірою, ніж зросте ВВП. І навпаки, якщо в базовому періоді (до зростання ВВП) економіка була недокредитована, то в новому періоді макроекономічна межа кредиту зросте не тільки в міру обсягу ВВП, а й на обсяг «невикористаної» межі кредиту в попередньому періоді.

Особливу роль у формуванні макроекономічної межі кредиту як об'єктивної потреби в ньому відіграє грошово-кредитна політика. Передусім вона активно впливає на динаміку процентної ставки, під тиском якої, перебуває реальний попит на кредит. По-друге, грошово-кредитна політика центрального банку визначає динаміку маси грошей в обороті, на базі якої формуються кредитні ресурси банківської системи, її здатність задовольнити зростаючий попит на позичковий капітал.

Нормальне задоволення цього попиту сприяє економічному зростанню, а отже – розширенню об'єктивної макроекономічної межі кредиту.

Поняття макроекономічної межі кредиту – суто абстрактне. Тому кількісно визначити обсяг та використати для організації кредитування як обмежувальний чинник практично неможливо.

Досі розглядалися межі кредиту як явище кількісне, обсягове. Ряд авторів говорять також про якісну межу кредиту, яка відокремлює цю категорію від інших економічних категорій як самостійну сутність. Проте його дослідження не слід відривати від кількісних меж кредиту. Ці дві межі нерозривно пов'язані, і їх слід розглядати в єдності.

Інтенсивність і обсяги надання позичок та їх погашення безпосередньо впливають на масу грошей в обороті. Якщо інтенсивність і обсяги надання позичок вищі, ніж погашення, маса грошей зростатиме, і навпаки. Тому деякі економісти вважають, що кредит у сучасних умовах замінив гроші, а ринкова економіка з товарно-грошової перетворилася в товарно-кредитну. Проте за іншими авторами така заміна принципово неможлива, гроші і кредит залишилися окремими економічними категоріями зі своєю специфічною сутністю і функціональним призначенням. Тому одна з них об'єктивно неспроможна виконувати функції та призначення іншої.

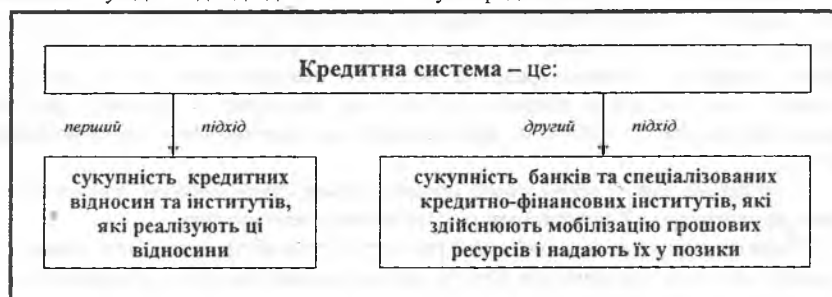
Тема 7. Кредитні системи

План

- 7.1. Поняття кредитної системи.
- 7.2. Банківська система; принципи побудови, цілі, механізм функціонування.
- 7.3. Становлення та розвиток банківської системи України.
- 7.4. Центральні банки, їх походження, призначення та функції.
- 7.5. Комерційні банки, їх види та правові основи організації.
- 7.6. Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути.
- 7.7. Міжбанківські об'єднання.
- 7.8. Стійкість банківської системи та механізм її забезпечення.
- 7.9. Контроль за діяльністю комерційних банків.
- 7.10. Економічний зміст та форми страхування кредитів.

7.1. Поняття кредитної системи

Існує два підходи до визначення суті кредитної системи:

Основними недоліками другого підходу є:

- 1) немає основи об'єднання банківської та парабанківських систем;
- 2) відсутня мотивація об'єднання установ у парабанківську систему;
- 3) не всі парабанківські установи здійснюють позикові операції.

Суть будь-якого явища – це внутрішній зміст предмету, його основа, яка виражається в єдності всіх багатоваріантних і суперечливих форм його буття. Сутністю кредитної системи є багатоваріантність кредитних відносин між суб'єктами кредитних угод, учасниками яких виступають банки та небанківські фінансово-кредитні інститути (парабанки).

Класифікацію кредитних відносин стосовно комбінацій їх суб'єктів та інститутів, які їх реалізують, можна представити у вигляді таблиці 7.1.

Формування кредитної системи тісно пов'язане з розвитком ринкової економіки. Сьогодні в країнах з розвинутою ринковою економікою функціонує

добре відлагоджена кредитна система, яка представлена величезною кількістю різних кредитних установ (Рис.7.1.).

Таблиця 7.1

Класифікація кредитних відносин

№ п/п	Типи кредитних відносин	Інститути, які опосередковують кредитні відносини, виступаючи як кредитор чи як боржник або одночасно у ролі і кредитора і боржника
1.	Між банками та підприємствами	Комерційні банки
2.	Між банками та державою	Центральні банки
3.	Між підприємствами, організаціями та товариствами	Комерційні банки, парабанківські установи
4.	Між банками та населенням	Спеціалізовані банки
5.	Між підприємствами, організаціями, товариствами та населенням	Парабанківські установи
6.	Між фізичними особами	Каси взаємодопомоги, кредитні спілки
7.	Зовнішньоекономічні кредитні відносини	Спеціалізовані банки

Необхідність і передумови кредитної системи як центральної ланки економіки базуються: з одного боку – на розвитку виробництва і розширенні торгівлі, що зумовлюють зростання обсягів грошового обороту, а звідси – необхідність його організації; а з іншого – виникає необхідність у специфічній формі підприємницької діяльності, пов'язаної з нагромадженням і розподілом тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку. Організація виконання цих двох найважливіших завдань викликає появу особливих підприємств – інститутів кредитної системи, які поділяються на три великі групи: центральні банки, комерційні банки і спеціалізовані кредитно-фінансові установи (парабанки).

Рис. 7.1. Кредитна система країн з розвинутою ринковою економікою

Економічною основою функціонування кредитної системи є кредитні відносини, які виникають в господарському обороті у зв'язку з незбігом у часі витрат суб'єктів господарювання й отримання ними виручених від реалізації продукції коштів. У результаті, в одних підприємств виникає потреба в додаткових коштах для фінансування процесу виробництва, а в інших з'являється значна сума тимчасово вільних коштів. Вирішується це протиріччя за допомогою інститутів кредитної системи, в яких акумулюються тимчасово вільні кошти одних суб'єктів ринку і надаються в тимчасове користування іншим, що відповідає економічним і соціальним потребам суспільства в цілому.

Слід зазначити, що діяльність сучасних інститутів кредитної системи є настільки різноманітною, що досить важко чітко визначити їх справжню економічну суть.

7.2. Банківська система: принципи побудови, цілі, механізм функціонування

Головною ланкою кредитної системи у будь-якій країні є банки, які здійснюють основну масу кредитних і фінансових операцій. Під терміном «банк» розуміють установу, яка створена для залучення грошових коштів і розміщення їх від свого імені на умовах поверненості, платності і терміновості.

Основне завдання банку – здійснювати посередництво в переміщенні коштів від кредиторів до позичальників.

Банківська система – організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період.

Залежно від впорядкованості банків, відповідно до діючого банківського законодавства розрізняють два **основних типи побудови банківської системи**:

- ┐ однорівнева банківська система;
- ┐ дворівнева банківська система.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні (включаючи й центральні банки), перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури.

Такий принцип побудови банківської системи характерний для економічно слаборозвинених країн, а також для країн із тоталітарним, адміністративно-командним режимом управління.

Дворівнева банківська система, яка характерна для країн з ринковою економікою, складається з двох рівнів.

Верхній рівень – центральні (емісійні) банки, які є банками в повному розумінні цього слова лише для двох категорій клієнтів: банківських інститутів та урядових структур.

Нижній рівень – комерційні банки, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Сьогодні в більшості країн світу функціонує дворівнева банківська система. За такою системою відносини між банками будуються в двох площинах: *по вертикалі і по горизонталі*.

По вертикалі – це відносини підпорядкування між центральним банком, як керівним органом усієї банківської системи, і комерційними банками.

Як відомо, в Україні з 1987 року почалася реформа банківської справи, яка завершилася ухваленням у березні 1991 року Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цим Законом, в Україні було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає:

Верхній рівень – Національний банк України як центральний банк країни, головний банківський інститут, який є емісійним центром держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною системою.

Нижній рівень – мережа комерційних банків, які за умови здорової конкуренції покликані задовольнити населення країни і народне господарство щодо банківських послуг і створити умови для стабілізації та поступового піднесення національної економіки.

Центральним банкам, або банкам першого рівня, притаманні функції резервної системи:

1) емісія кредитних грошей і контроль за грошовим обігом у країні, кредитно-розрахункове обслуговування інших кредитних інститутів, тобто виконання ролі «банку банків»;

2) кредитно-розрахункове обслуговування держави;

3) реалізація грошово-кредитної політики і регулювання на цій основі економічних процесів.

Комерційні банки є багатофункціональними установами, що займаються практично всіма видами кредитних і фінансових операцій, пов'язаних з обслуговуванням господарської діяльності своїх клієнтів.

Банківська система в умовах ринку функціонує на основі певних умов, які представлені на рис. 7.2.:

Функції банківської системи:

- 1) Трансформаційна – зумовлена посередницькою місією банків.
- 2) Мобілізуючи вільні кошти і передаючи їх різним суб'єктам, банки мають можливість їх трансформувати (змінювати) на різні строки, розміри, що зменшує фінансові ризики.
- 3) Функція створення грошей і регулювання грошової маси.
- 4) Функція забезпечення сталості банків та грошового ринку (стабілізаційна), яка проявляється:
 - Г у прийнятті ряду законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх ланок банківської системи – від центрального банку до вузькоспеціалізованих комерційних банків;
 - Г у створенні діючого механізму державного контролю і нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків узагалі.

Необхідність існування банківської системи визначається двома групами причин:

- 1) потребою здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загально-

суспільними інтересами – забезпечення сталості грошей і стабільності роботи всіх банків;

2) забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному з його секторів. Банки при цьому повинні керуватися не тільки своїми комерційними інтересами, а й вимогами системи в цілому.

7.3. Становлення та розвиток банківської системи України

Після прийняття Декларації про державний суверенітет України в 1991 році постало питання щодо створення власної фінансово-кредитної системи.

Постановою Верховної Ради України від 20 березня 1991 року «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність» було оголошено власністю України Український республіканський банк Держбанку СРСР, Український республіканський банк державного комерційного промислово-будівельного банку «Укрпромбанк», Український республіканський банк Ощадного банку СРСР, Український республіканський банк Зовнішкoeкономбанку СРСР з їх мережами, обчислювальними центрами, з усіма активами і пасивами. Згідно з цією постановою на базі Українського республіканського банку Держбанку СРСР було створено Національний банк України з його регіональними управліннями.

За час свого існування банківська система пройшла два етапи (Рис. 7.3.):

└ І етап – (1991-1993 рр.) – етап активного становлення та розвитку банківської системи;

└ ІІ етап – (1993-1998 рр.) – етап стагнації та зростання банківської кризи.

Негативні наслідки І етапу:

└ реформування банківської системи випереджало реформування економіки і як наслідок – тіньові обороти капіталу, відплив капіталу за кордон;

└ призупинено створення законодавчої бази щодо банківської системи;

└ Національний банк України не створив системи страхування депозитів і кредитів.

Негативні наслідки ІІ етапу – етапу стагнації і кризи:

└ скорочення кількості банків;

└ гальмування зростання банківського капіталу;

└ погіршення фінансового стану банків.

Причини кризових явищ банківської системи:

- Г криза реальної економіки;
- Г грошово-кредитна політика Національного банку України;
- Г внутрішньобанківські фактори.

Аналіз стану банківської справи в Україні дає можливість виявити декілька проблем, вирішення яких сприяло виходу із кризи комерційних банків і створенню в Україні банківської системи ринкового зразка.

Проблеми банківської системи України:

- Г нерациональна територіальна структура;
- Г однорідні структури комерційних банків ринкового зразка;
- Г недостатня загальна кількість комерційних банків;
- Г існування збиткових банків, які мають «негативний» кредитний портфель;
- Г тенденції до звуження клієнтури внаслідок спаду виробництва;
- Г низький рівень капіталізації банків;
- Г брак досвіду банківського персоналу;
- Г відсутність законодавчого забезпечення спектру банківських операцій;
- Г недосконала конкуренція в банківській справі;
- Г відсутність диверсифікації банківської структури;
- Г слабка диверсифікація діапазону продуктів та послуг;
- Г загальноекономічні проблеми.

У цілому розвиток банківської системи України в умовах кризових явищ, його цілі й обмеження, а також прийняття адекватних заходів, спрямованих на стабілізацію банківської системи, можна представити у вигляді таблиці 7.2.

Таблиця 7.2

**Середовище,
в якому розвивається банківський бізнес**

Мета	Обмеження
Відновлення довіри вкладників і захист їх інтересів Недопущення термінового розпродажу активів Недопущення небажаних коливань в обсягу грошової маси Обмеження інвестиційних ризиків Захист стійких банків і платоспроможних кредиторів	Законодавство Обмеженість бюджетних коштів Незбалансованість зовнішніх платежів і труднощі у залученні зовнішніх кредиторів Політичні інтереси при розподілі збитків Інтереси суспільства з точки зору зайнятості

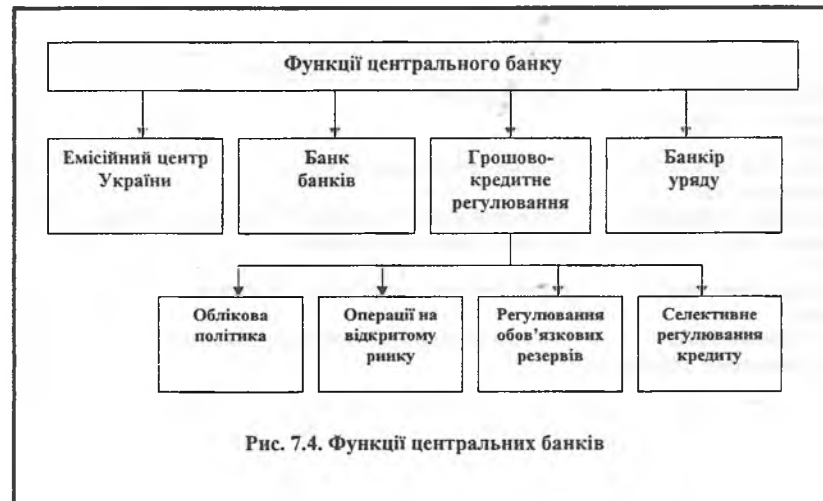
Термінові заходи	Довгострокові дії	Заходи щодо розв'язання ситуації з окремими банками	Заходи щодо підтримки боржника
Фінансова підтримка Гарантії на вклади Розкриття інформації Втручання НБУ в управління слабкими банками	Нова інституційна структура Нове законодавство Посилення нагляду Зміна структури банку	Ліквідація Злиття Продаж Зміна структури капіталу	Перегляд строків повернення боргу Субсидії і допомога дебіторам, які мають борг в іноземній валюті Від'ємні реальні процентні ставки

7.4. Центральні банки, їх походження, призначення та функції

Центральний банк виступає основним координатором діяльності кредитних інститутів і виконує функції управління грошово-кредитними та фінансовими процесами в економіці. Він, як правило, не вступає у взаємовідносини з підприємствами та населенням, а представляє собою свого роду «банк банків» і «банк держави», що визначається його базовими функціями як основного органу, який координує діяльність кредитної системи.

В умовах ринкової економіки центральні банки, як правило, є установами юридично незалежними від виконавчих органів влади. Їх головне призначення – забезпечення стійкості національної грошової одиниці та регулювання і координація діяльності грошово-кредитної сфери. У своїй діяльності центральні банки мають керуватися лише державними інтересами та чинним законодавством.

Якщо узагальнити міжнародну практику, то можна виділити такі основні функції, притаманні центральному банку:

Центральні банки (емісійні банки) наділені правом емісії грошових знаків. У різних країнах їх називають по-різному: народними, національними, державними, резервними, «банками банків». Як правило, центральний банк – єдиний у країні. Він не націлений на комерційну діяльність, не ставить за мету отримання прибутку.

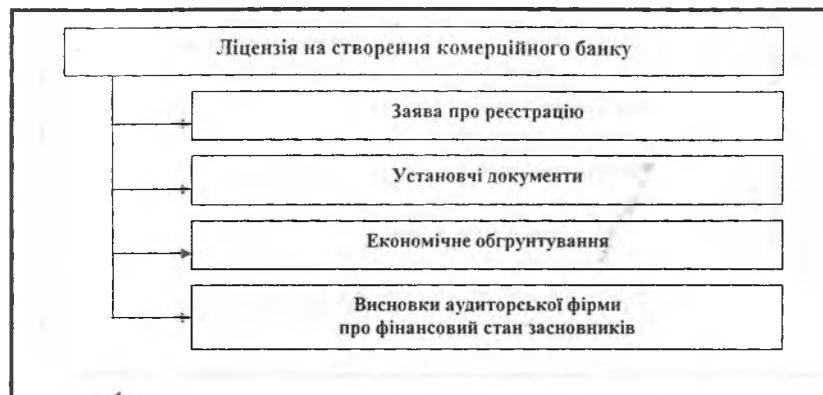
У більшості країн центральні банки є державними, але це не означає, що уряд безпосередньо втручається в політику центрального банку. Він лише визначає пріоритети, ставить завдання у сфері економічної політики (так звана грошово-кредитна політика), а центральний банк самостійно розробляє конкретні заходи щодо виконання цих завдань.

7.5. Комерційні банки, їх види та правові основи організації

Комерційні банки – це кредитні установи, функціями яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок коштів клієнтів, касове та розрахункове обслуговування, виконання валютних та інших банківських операцій.

Процес створення комерційного банку є досить складною процедурою, пов'язаною з оформленням численних документів, підбором кадрів, обладнанням

приміщень та ін. Дозвіл на створення комерційного банку дає центральний банк шляхом реєстрації на підставі таких документів:

Ефективна робота створеного комерційного банку, його прибутковість, досягнення основних цілей, які ставлять перед собою засновники, значною мірою залежать від рівня управління та організаційної структури. Організаційну структуру банку можна визначити як логічні взаємовідносини рівнів управління і функціональних підрозділів, вона побудована в такій формі, яка дозволяє найефективніше реалізувати цілі банку.

Організаційна структура комерційного банку визначається характером здійснюваних ним операцій, у зв'язку з чим комерційні банки поділяються на **універсальні та спеціалізовані**.

Оскільки у світі переважна більшість комерційних банків – універсальні, які виконують практично всі види кредитних, розрахункових, фінансових операцій для своїх клієнтів, то розгляд організаційної структури комерційного банку доцільно розпочати саме зі **структури універсального банку**.

При цьому слід мати на увазі, що як немає двох однакових людей, так і немає двох однакових банків, кожний з них має свою, притаманну лише йому організаційну структуру, яка регламентується його Статутом. Але в різноманітних організаційних структурах зустрічаються деякі спільні ознаки, що характерні, притаманні усім без винятку банкам. Саме ці ознаки становлять основу типової структури універсального комерційного банку:

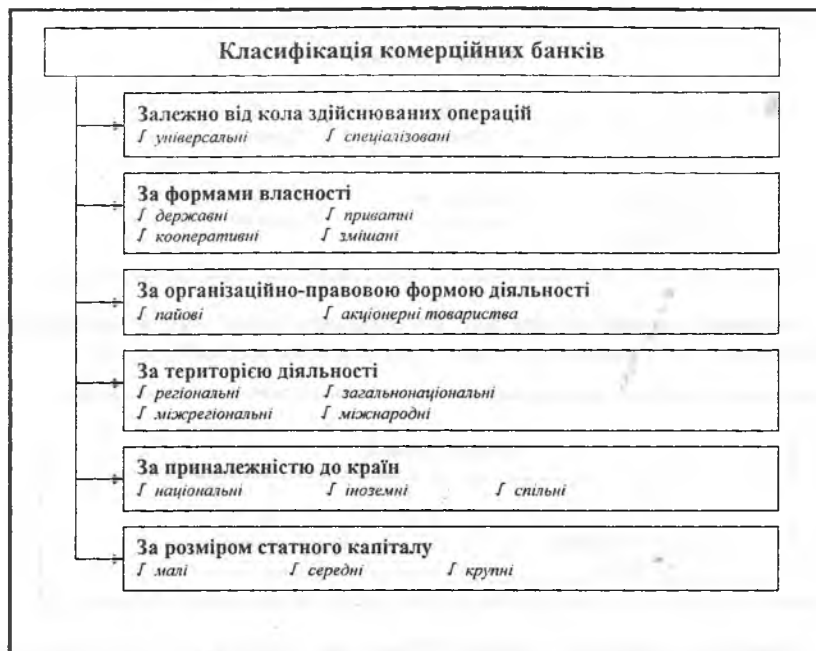

- 1) управління прогнозування діяльності банку;
- 2) управління маркетингу, розвитку банку і зв'язків з клієнтурою;
- 3) кредитне управління;
- 4) валютне управління;
- 5) управління депозитних та вкладних операцій;
- 6) управління цінних паперів, інвестиційної та біржової діяльності;
- 7) управління грошового обігу та розрахунково-касового обслуговування;
- 8) управління посередницьких операцій;
- 9) управління філіями банку;
- 10) управління аналізу і статистики;
- 11) управління автоматизації банківських технологій, інформаційно-комунікаційних систем;
- 12) служби банку (відділ кадрів, бухгалтерія, юридичний відділ, адміністративно-господарський відділ).

Організаційна структура комерційного банку визначається основними моментами:

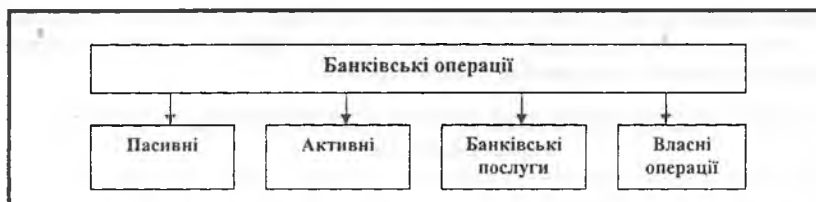
- Г структурою органів управління;
- Г структурою функціональних підрозділів і служб банку.

Класифікацію комерційних банків можна провести за такими параметрами:

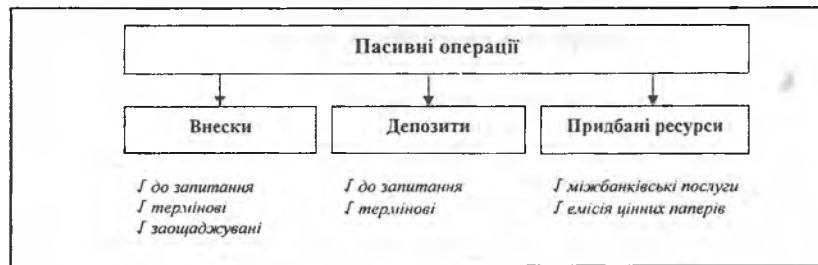

Банківські операції – це операції, спрямовані на вирішення завдань банків, тобто ті, що відображають банківську діяльність і, як правило, пов’язані з рухом особливого товару – грошей.

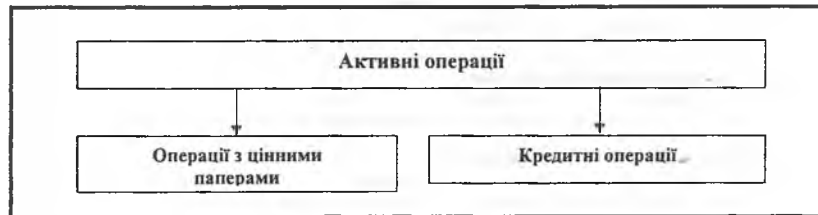
У сучасній банківській практиці розрізняють чотири групи банківських операцій:

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких утворюються банківські ресурси.

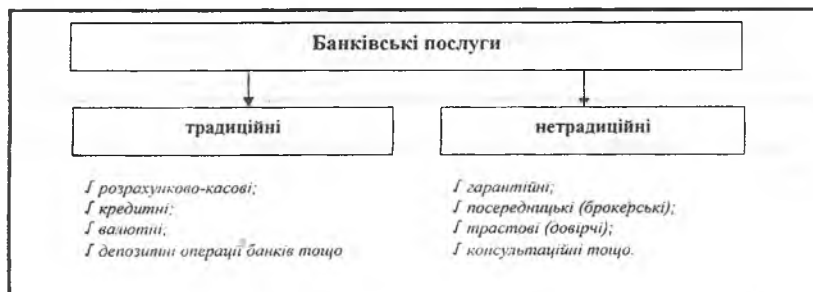

Активні операції – це операції, які проводять банки з метою прибуткового використання і розміщення залучених у ході пасивних операцій коштів.

Банківські послуги – це певні дії банку, які є супутніми при здійсненні тієї чи іншої банківської операції, спрямовані на задоволення потреб клієнта з метою збільшення доходу від банківської діяльності. **Банківські послуги** здійснюються банком за дорученням клієнта, за його рахунок, та, як правило, від його імені, тобто банк виступає *агентом* свого клієнта (звідси назва цих послуг – агентські). Часто ці послуги називають також **комісійними**, бо за їх виконання банк отримує **комісійну винагороду**, розмір якої визначається угодою між банком і клієнтом.

Існує кілька класифікацій банківських послуг. Найбільш типовим є розподіл банківських послуг на *традиційні* і *нетрадиційні*.

Традиційні послуги банків є супутніми для традиційних банківських операцій.

До нетрадиційних банківських послуг належать послуги, які раніше не були характерними для банків і з'явилися в практиці їх роботи відносно недавно.

В умовах ринкової економіки нетрадиційні послуги відіграють дедалі помітнішу роль у діяльності банків.

Інші операції комерційних банків:

- / операції з векселями;
- / факторингові;
- / лізингові;
- / консорціумні;
- / фондові;
- / валютні;
- / фінансування капітальних вкладень;
- / міжбанківські;
- / розрахунково-касові.

7.6. Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути

Донедавна в нашій країні банки були єдиними представниками кредитних установ, тому банківська система колишнього СРСР ототожнювалась з кредитною системою. Але в світі, крім банків, існує **безліч різноманітних кредитних установ, сукупність яких утворює пара банківську систему.**

До складу парабанківської системи входять:

1) **спеціалізовані кредитно-фінансові інститути (СКФІ)** – саме парабанківські установи, діяльність яких орієнтується на обслуговування певних типів клієнтури (нерідко на пільгових умовах) або поширюється на такі сфери кредитування, які є ризикованими для приватних банків (сільське господарство, будівництво, мале підприємництво);

2) **поштово-ощадні установи** – особлива різновидність спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють дрібні заощадження широких верств населення через поштові відділення і використовують ці кошти для кредитування інших кредитно-фінансових установ та держави. Останнім часом вони дедалі частіше здійснюють кредитно-розрахункове обслуговування населення (це є характерною функцією банків). Найстарішими представниками поштово-ощадних установ є поштово-ощадні банки.

Небанківські фінансово-кредитні установи (парабанки) відрізняються від банків тим, що здійснюють діяльність на фінансовому ринку, не випускаючи власних боргових зобов'язань, а лише власні акції. Усі ризики, пов'язані зі зміною вартості активів і пасивів, вони розподіляють серед акціонерів.

Відповідно до світової практики, до небанківських установ (пара банків) належать:

1. інвестиційні компанії, фонди;
2. лізингові компанії;
3. факторингові компанії;
4. брокерські і дилерські фірми;
5. страхові компанії;
6. пенсійні фонди;

7. фінансові компанії;
8. ломбарди;
9. кредитні товариства;
10. трастові компанії тощо.

Інвестиційні компанії – це різновид кредитно-фінансових інститутів, які випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам. На отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній.

Лізингові компанії – організації, які купують предмети довгочасного кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5-8 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступово сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна.

Факторингові компанії – це організації, які купують дебіторську заборгованість клієнтів, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг.

Страхові компанії – це фінансові інститути, які утворюються для відшкодування можливих збитків у результаті стихійного лиха, інших несприятливих умов. Ці організації утворюють спеціальний фонд (страховий фонд) за рахунок страхових внесків громадян та юридичних осіб – страхувальників (ці внески мають вигляд купівлі страхових полісів). Кошти страхового фонду, як правило, не набагато перевищують щорічні виплати страхових відшкодувань, тому страхові компанії володіють досить значними та стійкими грошовими ресурсами. Ці ресурси воникладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (головним чином – в облігації промислових компаній).

Пенсійні фонди – це державні чи приватні організації, що утворюються для забезпечення населення коштами на період після виходу на пенсію (виплати пенсій).

Вони утворюються за рахунок внесків працюючих та підприємців, володіють досить значними сумами грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств.

Фінансові компанії спеціалізуються на кредитуванні продажу споживчих товарів на виплат, а також надають комерційні кредити (близько 80 % усіх активів).

Джерелом грошових ресурсів компанії є власні короткострокові зобов'язання, які розміщуються на ринку, а також кредити комерційних банків.

Ломбарди – це кредитні установи, що надають кредити під заставу рухомого майна. Як правило, це короткострокові (до трьох місяців) кредити, що надаються населенню на споживчі цілі.

Залежно від виду застави, позика становить 50-80 % її вартості. Одночасно з позиками під заставу ломбардами практикується зберігання цінностей клієнтів, а також продаж закладеного майна на комісійних засадах.

Кредитні товариства – це установи, що утворюються для задоволення потреб їх членів у кредиті (кооперативів, орендних підприємств, підприємств малого і середнього бізнесу, фізичних осіб).

Їх капітал формується шляхом купівлі паїв та сплати спеціального внеску, який при виході з товариства не повертається. Основними видами діяльності кредитних товариств є *надання коротко- і середньострокових кредитів, посередницька діяльність*.

Кредитні спілки – це громадські організації, створені на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів через залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Видають позики під мінімальні проценти і не мають на меті одержання прибутку. Фінансову діяльність проводять так, щоб залучені кошти не зменшувались і забезпечували покриття витрат на утримання самої спілки.

7.7. Міжбанківські об'єднання

Міжбанківські об'єднання відіграють дедалі помітнішу роль у діяльності кредитної системи. Вони утворюються банками, а також іншими установами за участю банків для координації та узгодження дій, підвищення ефективності своєї політики, для захисту своїх професійних інтересів, розробки етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими устано-вами, банками та їх клієнтами. Перші міжбанківські об'єднання виникли як результат появи величезних монополій у промисловості (концентрації промислового капіталу) та внаслідок розвитку конкурентної боротьби між банками. Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань стали:

Г *«злиття» самостійних банків;*

Г *«поглинання» одним банком своїх конкурентів.*

Нині у світі існує велика кількість різноманітних міжбанківських об'єднань. Їх утворення базується як на **добровільному об'єднанні самостійних банків («злиття»)**, так і на правах **власності, контролю, центра-лізованого управління, прямого підпорядкування та залежності («поглинання»)**.

Умовно, виходячи із різних критеріїв класифікації, міжбанківські об'єднання поділяються:

а) залежно від складу учасників:

Г *суто банківські об'єднання;*

Г *об'єднання змішаного типу, учасниками яких виступають як підприємства й організації, так і один чи кілька банків;*

б) виходячи із цілей об'єднання:

Г *комерційного типу, діяльність яких зорієнтована на отримання й максимізацію прибутку;*

Г *некомерційного типу, основною метою діяльності яких є надання різних видів послуг своїм членам;*

в) залежно від строків діяльності:

- Г об'єднання, створені на певний строк;
- Г безстрокові об'єднання, що діють постійно;

г) залежно від ступеня залежності й підпорядкування окремих структур:

Г асоціативні добровільні об'єднання, членами яких виступають рівноправні за статусом, самостійні банки, які за своїм бажанням делегують виконання окремих функцій створеному ними об'єднанню та його апарату;

Г корпоративні, засновані на відносинах власності і системи участі в капіталі об'єднання, які мають жорстку ієрархічну структуру, відносини залежності між головним банком (що володіє контрольним пакетом акцій) і залежними від нього банками.

Найбільш характерним є поділ міжбанківських об'єднань на асоціативні і корпоративні (Рис. 7.5.)

Характерними рисами об'єднань асоціативного та корпоративного типу є:

Асоціативні об'єднання	Корпоративні об'єднання
Г добровільний характер членства на підставі спільних інтересів	Г велика ступінь залежності і близькі зв'язки між учасниками
Г вільний вибір організаційної форми об'єднання та виходу зі складу учасників	Г відсутність можливостей і повної свободи вибору партнерів через те, що партнером стає власник паю чи акцій, які продаються і купуються
Г делегування ряду повноважень асоціативному об'єднанню на підставі рішень, що приймаються його членами	Г велика ступінь централізації управлінських та контрольних функцій
Г демократичний характер управління (стосується в основному асоціативних об'єднань некомерційного типу)	
Г демократичний характер управління (стосується в основному асоціативних об'єднань некомерційного типу)	
Г договірні форми організації відносин між учасниками та асоціацією	

Головними представниками міжбанківських об'єднань є:

- └ асоціативного комерційного типу – **консорціуми** та **картелі** ;
- └ корпоративного типу – **концерни** та **трести**.

Банківський консорціум – це тимчасове об'єднання на договірній основі кількох банків для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій. Організуються під керівництвом найбільшого банку (**голови консорціуму**), який діє від імені та в інтересах усіх учасників консорціуму. При цьому об'єднанні юридична самостійність банків, що входять до складу консорціуму, не втрачається.

Головна мета консорціуму:

- 1) збільшення обсягів операцій шляхом концентрації ресурсів;
- 2) розподіл ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів позичальників.

Часто консорціумні об'єднання банків називають **банківськими синдикатами**, а кредити, що надаються консорціумом банків – **консорціумними** або **синдикованими**. У банківській практиці синдикатами називають тимчасові банківські об'єднання, створені для розміщення великих випусків цінних паперів, обслуговування емісійно засновницької діяльності клієнтів.

Наприклад, 1973 року «Рабо банк» (Нідерланди) та «Бенк оф Америка» утворили консорціум «Рабоамерика інтернешенел бенк» для фінансування різних проектів.

Банківський картель – об'єднання великих банків, в основі якого лежить угода про розподіл сфер діяльності (узгодження і проведення єдиної політики при встановленні процентних ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо). Умови угоди, як правило, не «афішуються». Незалежність банків, що входять до складу картеля, зберігається.

Банківський концерн – це монопольне об'єднання акціонерних банків, де великий банк (**головне акціонерне товариство**) володіє контрольним пакетом акцій юридично самостійних банків (**дочірніх товариств**), тим самим фактично встановлює фінансовий контроль за їх діяльністю.

Головне товариство та дочірні акціонерні банки утворюють банківський концерн.

До складу банківського концерну, крім банків, можуть входити також акціонерні товариства з різною специфікою діяльності, незалежні одне від одного, але об'єднані єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій усіх акціонерних товариств концерну. Таке об'єднання отримало назву *банківської холдинг-компанії*.

Банківські холдинг-компанії є об'єднаннями змішаного типу. До їх складу, крім банків, входять різні парабанківські установи (страхові, лізингові, факторингові та інші компанії). Банківські холдинги стали дуже поширеними останніми роками, вони утворюються на величезних територіях, їх називають «супермаркетами» банківських і небанківських послуг.

Основна мета холдингу – спрямовувати, контролювати діяльність усього об'єднання і кожної його складової окремо, оптимізуючи прибуток.

Серед банківських холдингових компаній виділяють **однобанківські** та **багатобанківські холдингові компанії**.

Однобанківські холдингові (фінансові концерни) складаються з одного банку, який виконує функції холдингу, а також певної кількості пара банків.

Багатобанківські холдингові компанії контролюють *два або більше* банків. Найчастіше головною холдинговою компанією в цьому об'єднанні виступає інвестиційна або фінансова корпорація, створена на базі промислових підприємств та банків.

Банківський трест – це монопольне об'єднання банків, яке утворюється шляхом об'єднання власності банків, що входять до його складу. При цьому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест базується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

В Україні перше асоціативне міжбанківське об'єднання створено 1991 року – Асоціація українських банків. Асоціація об'єднує 130 банків.

1996 року п'ятьма банками країни – Промінвестбанком, Агропромисловим банком «Україна», Укрсоцбанком, Ощадбанком та Укрексімбанком – заснована Ліга великих банків України.

Ця асоціативна структура об'єднує зусилля щодо проведення фінансової, кредитної та інвестиційної політики трьох найпотужніших акціонерних і двох державних банківських структур.

7.8. Стійкість банківської системи та механізм її забезпечення

Один із найважливіших напрямів економічної роботи в комерційному банку є аналіз його фінансового стану. Основним джерелом інформації для цього виступають:

Г баланс банку;

Г звіт про фінансові результати його діяльності.

Аналіз балансу дає комплексну характеристику діяльності банків на будь-яку дату, у ньому наведена інформація про наявність власних коштів, зміни в структурі залучених коштів, складові активів та ін.

На підставі балансу можна зробити висновки про стан ліквідності, дохідності, можливих перспектив розвитку банку.

Звіт про фінансові результати – це звіт про доходи і видатки банку (відображення фінансових потоків за певний період часу).

Діяльність банку повинна спрямовуватися на досягнення конкретних цілей, а саме:

Г забезпечення стрімкого зростання;

Г мінімізація ризиків і підтримка іміджу надійного банку при невисокому рівні виплат своїм акціонерам.

Головний принцип банківського менеджменту (ключове завдання) – максимізація вартості акціонерного капіталу.

Майже всі банки – акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю. Акціонери та пайовики зацікавлені в зростанні вартості капіталу та доходу з його використання. Курсова ціна акції відображає ринкову оцінку діяльності банку.

Основні показники прибутковості:

- └ прибуток на одиницю активів;
- └ прибуток на акціонерний капітал;
- └ маржа прибутку (оцінює, наскільки ефективно банк виконує функцію посередника між вкладниками і позичальниками й наскільки гостра конкуренція на ринку).

Стратегія управління активами і пасивами банку

Основна мета управління активами і пасивами – максимізація або, як мінімум, стабілізація розміру маржі прибутку за умови допустимого рівня ризику.

Принципи стратегії управління активами і пасивами

└ спочатку встановлюються цілі банку; в їх контексті застосовується та чи інша стратегія управління активами й пасивами. Головною ціллю завжди є максимізація вартості інвестицій акціонерів, тобто досягнення максимально можливої ринкової ціни акцій при задовільному рівні ризику;

└ керувати активами й пасивами та приймати інші рішення з урахуванням того, що вони сприятимуть підвищенню прибутку банку. Управління структурою балансу – не самоціль, а засіб для досягнення визначених цілей;

└ управління активами та пасивами повинно забезпечити суттєвий внесок у збільшення та збереження маржі між доходами й видатками;

└ в управлінні банківським портфелем активів та зобов'язань пріоритет повинен належати наданню прибуткових кредитів, що відповідають стандартам якості, а залучення коштів має становити друге за важливістю завдання. Якщо обсяг депозитів недостатній, необхідні кошти повинні залучатися з найбільш дешевих джерел;

└ вартість банківського капіталу залежить не тільки від його доходності. Усі складові капіталу мають свою оцінку, яка може змінюватися під впливом різних обставин. Наприклад, якщо в країні відбувається девальвація національної грошової одиниці, вартість капіталу зменшується.

Політика управління ліквідністю та резервами

Забезпечення належного рівня ліквідності – одне з найважливіших завдань управління банком.

Ліквідність – здатність банку в будь-який момент часу виконувати зобов'язання перед вкладниками в грошовій формі на першу вимогу й на повну суму.

Фактори від яких залежить дотримання ліквідності банком:

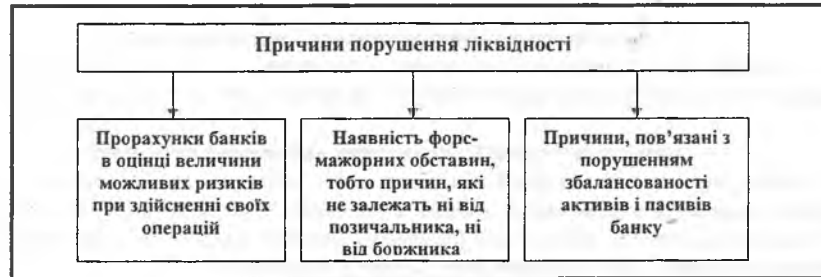
- └ наявність у банку необхідної суми ліквідних коштів;

Г можливість залучення ліквідних коштів шляхом їх запозичення чи продажу активів;

У комерційних банків України постійно виникають проблеми з ліквідністю:
Г не збігаються строки повернення коштів за зобов'язаннями банку і зобов'язаннями клієнтів;

Г чутливість банків до зміни процентних ставок (при збільшенні ставки клієнти шукають більш високі прибутки, не дають заявок на кредит).

Усі основні причини порушення спроможності комерційних банків виконувати свої зобов'язання в потрібному обсязі та у визначені строки можна поділити на три групи:

Загальні підходи до вирішення проблем ліквідності

1. Управління активами.

Накопичення в основному ліквідних активів (готівка і цінні папери, що швидко реалізуються). Цей метод використовується здебільшого невеликими банками.

2. Управління пасивами.

Або стратегія управління запозиченою ліквідністю – запозичення коштів, необхідних для покриття очікуваного попиту на ліквідні кошти (міжбанківські позики, значні депозитні сертифікати, позики НБУ).

3. Управління активами й пасивами.

Поєднання першого й другого.

Рейтингова система оцінки банківської установи

У світовій практиці застосовується рейтингова система визначення всебічної оцінки кожної банківської установи. Ця система має назву CAMEL.

Система CAMEL – це система оцінки банківської установи за такими критеріями: капітал, активи, менеджмент, дохідність, ліквідність.

За цією системою можна проаналізувати п'ять найголовніших функціональних сторін діяльності банку і присвоїти комерційним банкам певні оцінки за п'ятибальною шкалою.

7.9. Контроль за діяльністю комерційних банків

Необхідність контролю за діяльністю комерційних банків обумовлена тим, що в умовах ринку йде жорстка конкурентна боротьба між банками, а це змушує їх дедалі підвищувати ризикованість своїх операцій, щоб задовольнити потреби й вимоги клієнта та отримати прибуток.

Підвищення ризикованості банківських операцій робить діяльність банків дедалі небезпечнішою і може призвести до загрози банкрутства.

Банкрутство банку небезпечне не тільки для його акціонерів, вкладників, кредиторів, а й для суспільства в цілому, оскільки підриває довіру клієнтів до всієї банківської системи, а значить – і до фінансового ринку загалом. Ось чому необхідний всебічний контроль за банківською діяльністю.

Контроль за банківською діяльністю – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення регулярного спостереження і періодичних перевірок фінансово-господарської діяльності, організації роботи банку та його підрозділів.

Головними цілями банківського контролю є:

- Г захист акціонерів і вкладників кожного конкретного банку від некомпетентного управління та зловживань;
- Г підтримка стабільності на фінансовому ринку шляхом попередження «системного ризику».

Системний ризик полягає в тому, що банкрутство одного банку може призвести до банкрутства кількох банків, у результаті чого втрачається довіра до банківської системи в цілому.

Для попередження банкрутства і утворюється **система контролю за діяльністю комерційних банків**, під якою розуміють основні принципи, форми і методи контролю, а також установи, що здійснюють цей контроль (Рис. 7.6.).

Разом з очевидною надійністю названих форм забезпечення кредитів їх використання пов'язане з певною незручністю для контингентів: потреба укладати нотаріальні акти, заставні листи, особливо у разі співвласності, висока вартість оформлення цих юридичних актів. Юридична чи фізична особа, яка бажає отримати кредит, часто не має достатнього матеріального чи правового забезпечення кредиту. Крім цього, можливе багаторазове переставлення майна, що практично знімає матеріальну відповідальність з особи, яка здійснила перезаставу. Багато клопоту завдають кредиторам зберігання, оцінка та реалізація заставленого майна. У кінцевому рахунку ці форми забезпечення кредиту також не є цілком надійними. Відтак найдоступнішою і найнадійнішою формою фінансового забезпечення інтересів кредиторів може бути страхування кредитів.

7.10. Економічний зміст та форми страхування кредитів

З найдавніших часів кредитні операції були пов'язані з ризиком неповернення кредиту. Ця обставина пояснює постійний пошук кредиторами різних способів протидії як першопричинам ризиків, так і їх негативним наслідкам. Одним із таких способів є страхування кредитних ризиків.

У взаємовідносинах між кредитором і боржником предметом їхнього спільного інтересу є кредит, який породжує протилежні правничо-економічні ситуації: для кредитора – право вимагати повернення боргу, а для боржника – зобов'язання повернути позику згідно з кредитною угодою. Невиконання цих зобов'язань загрожує кредитору фінансовими збитками, які й можуть стати об'єктом страхування з метою захисту майнових інтересів кредитора. Отже, ризик кредитної операції матеріально проявляється в неповерненні, несплаті боргу, юридичне – у невиконанні зобов'язань. Це означає, що суть страхування кредитів дещо відрізняється від інших видів страхування. З огляду на домінуюче значення правового аспекту у страхуванні кредитів його було визнано за особливу форму страхового захисту – *страхування відповідальності*.

Найбільш важливими моментами у страхуванні є розмір відповідальності, порядок встановлення страхового випадку на визначення страхового відшкодування. Ці умови є обов'язковими складовими страхового договору.

Необхідною умовою виникнення відповідальності є факт настання страхового випадку і як результат поява ризику неплатоспроможності. Страховим випадком за страхування відповідальності позичальника вважається непогашення кредиту та несплата процентів у строк, обумовлений кредитним договором.

У зарубіжній страховій практиці відомі дві основні форми кредитного страхування: страхування кредитів (*делькредере страхування*) і страхування застави під отримані кредити (*кауційне страхування*).

За першої форми страхувальник, а ним завжди є банк, захищає власні інтереси з допомогою механізму страхування. Схематично відносини контрагентів за такої форми страхування кредитів зображено на рис. 7.6.

Рис.7.6. Відносини контрагентів за страхування ризику неповернення кредиту (делькредере страхування)

Відносини сторін характеризуються такими ознаками:

Страховальник (банк):

- ┐ отримує страхове відшкодування збитків у разі невиконання боржником своїх зобов'язань;
- ┐ частину відповідальності (близько 20%) бере на себе;
- ┐ зобов'язується не збільшувати позичкового процента на застраховані кредити;

страховик (страхова компанія):

- ┐ вживає санкції в разі порушення страхувальником своїх зобов'язань аж до повної відмови від виплати страхової премії;
- ┐ пропонує, як правило, форму договору, що відмовляє у загальному покритті позички страховим захистом;
- ┐ залишає за собою право перевірки й самостійного прийняття рішень щодо запропонованих до страхування ризиків;
- ┐ бере на себе право регресу до кредитотримувача.

За другої форми страхування кредиторів страхувальником є боржник, котрий захищає право свого кредитора чи вірителя. При використанні заставного (гарантійного) страхування застрахованим, як правило є кредитор. При реалізації другої форми страхування взаємовідносини між сторонами набувають характеру, показаного на **рис. 7.7.**

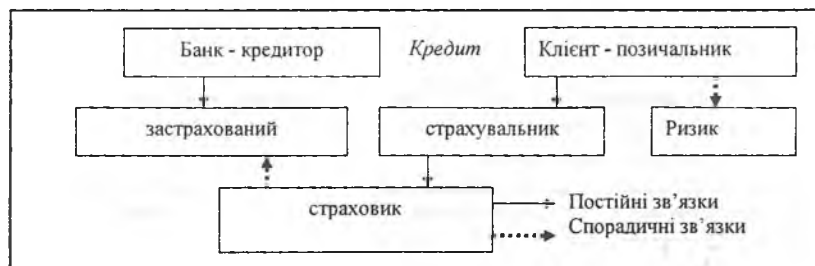

Рис. 7.7. Відносини контрагентів при заставному (гарантійному) страхуванні (кауційне страхування)

Кожна з цих форм (делькредерна або заставна) конкретизуються, зрозуміло, різними видами страхування, зміст яких залежить від форм кредитування й умов надання кредитів. Однак, незалежно від техніко-організаційного здійснення страхових операцій, економічна суть їх єдина настільки, наскільки єдиною є суть кредитних операцій, які обслуговуються в процесі страхування. У будь-якому разі суть кредитного страхування зводиться до запобігання можливим втратам кредиторів, а отже, установлення нормальних ділових відносин між кредиторами й позичальниками.

На українському ринку страхування кредитів як новий вид страхового захисту з'явилося порівняно недавно (на початку 90-х рр.) у двох варіантах:

а) добровільного страхування ризику непогашення кредитів, відмінною рисою є те, що страхувальником виступає банк. Це типове делькредере страхування, коли банк, передаючи ризик страховику, стає одночасно страхувальником і застрахованим (бенефіціантом);

б) добровільного страхування відповідальності позичальника за непогашення кредитів, за умовами якого страхувальником є боржник, що страхує кредит на користь свого кредитора.

За першої форми страхувальник (банк) після укладення кредитного договору може самостійно застрахувати надану позичку, підписавши зі страховою компанією договір про добровільне страхування кредитного ризику. У цьому разі сума страхових внесків враховується за встановлення ставки позичкового процента. Із логіки взаємних інтересів випливає, що ініціаторами таких страхових операцій мають виступати самі банки, як пошукувані страхового захисту. Для них ця операція за своїм характером аналогічна страхуванню від нещасних випадків, якими є факти неповернення кредитів.

Проте, описаний у вітчизняній страховій практиці варіант страхування, поки що не має поширення на страховому ринку. Це можна пояснити кількома обставинами:

1) комерційні банки не можуть сьогодні широко використати страхування кредитів як основну форму захисту від ризиків банківської діяльності, оскільки мають цілком обґрунтовані сумніви щодо надійності та платоспроможності страхових компаній, тим більше, що відсутнє широке висвітлення в економічній

пресі балансів, фінансових звітів таких компаній, майже немає страхового аудиту тощо. З іншого боку, надміру високі страхові премії, яких вимагають страхові компанії, призводять до збільшення витрат виробництва за рахунок страхових платежів, що, у свою чергу, спричиняє не обгрунтоване підвищення цін на товари й послуги;

Ї надто складною є процедура оформлення страхового договору, яка потребує від банків дуже відповідальної аналітичної роботи щодо узгодження страхових тарифів, характеру відповідальності, передавання страховику документів, необхідних йому для відкриття регресного позову до боржника, та ін.

Простішим із погляду процедури є страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту, оскільки страховий поліс розглядається як різновид гарантійного листа з боку страхової компанії щодо клієнтів-позичальників банку. Проте цей варіант страхування можна розглядати як форму забезпечення повернення кредиту і сплати процентів лише у разі, коли страхова фірма спроможна здійснити виплату страхової винагороди. Для цього банку необхідно через позичальника одержати від страхової компанії і розглянути такі документи:

- Ї свідоцтво про державну реєстрацію;
- Ї статут і установчі документи;
- Ї ліцензію на проведення страхової діяльності з переліком видів страхування, у тім числі і страхування відповідальності;
- Ї правила (умови) страхування, затверджені в передбаченому статутом порядку;
- Ї типову форму договору про добровільне страхування відповідальності;
- Ї типову форму страхового поліса (свідоцтва, сертифіката).

Про платоспроможність страхової компанії в цілому може свідчити перевищення її вільних активів над пасивами. Однак рекомендується ґрунтовно проаналізувати фінансові можливості страхової компанії, особливо ті фактори, які забезпечують фінансову стійкість страховика:

- Ї власні капітали й резерви, вільні від зобов'язання;
- Ї методологію розрахунку страхових тарифів;
- Ї збалансованість страхового портфеля;
- Ї величину страхових резервів на предмет їхньої адекватності обсягам узятих зобов'язань;
- Ї розміщення страхових резервів (із дотриманням принципів їх диверсифікації, повернення, ліквідності та прибутковості);
- Ї можливості перестрахування.

Якщо аналіз усіх поданих матеріалів виявився позитивним і банк прийняв рішення про укладення договору страхування, то наступним етапом перевірки буде ретельне вивчення підготовленого страховою компанією проекту договору щодо урахування вимог:

- Ї предметом страхування має бути відповідальність позичальника за непогашення кредиту і процентів за користування ним;

✓ строк дії договору страхування (угоди) має перевищувати кінцевий строк погашення кредиту і процентів за ним на період, протягом якого страховик за умовами страхування зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, включаючи строк, потрібний для подання і розгляду заяви;

✓ договір страхування має набувати чинності не пізніше дати видачі кредиту;

✓ строк подання страховій компанії й розгляду нею заяви страхувальника про настання страхового випадку можна подати й відповідну заяву банку-кредитора;

✓ дата настання страхового випадку, а отже висунення претензій до страхової компанії, має відповідати даті погашення кредиту й виплати процентів. Відшкодування здійснюється у мінімальні строки;

✓ договір страхування набуває чинності лише після сплати страхувальником суми страхового платежу (премії) в повному обсязі.

Страхування здійснюється за рахунок страхувальника шляхом списання страхової премії з його рахунку в даному банку.

Недоліком такої форми страхування є те, що страховик не вступає в прямі правові відносини з банком-кредитором, а отже, банк як третя особа втрачає можливість безпосереднього захисту своїх інтересів. Ситуація ускладнюється й тим, що український страховий ринок іще не розробив жодних загальних умов страхування кредитів, які мали б охоплювати найбільш суттєві норми кожного виду страхування.

Тема 8. Валютні відносини і валютні системи

План

- 8.1. Поняття валюти
- 8.2. Валютний курс та конвертованість валют
- 8.3. Валютний ринок
- 8.4. Валютне регулювання
- 8.5. Валютні системи
- 8.6. Котирування валют. Курси покупця і продавця.
- 8.7. Конверсійні операції на валютному ринку.
- 8.8. Методика визначення валютних курсів.
- 8.9. Валютна (курсова) політика та її інструменти.

8.1. Поняття валюти

Валюта – це грошова одиниця, що використовується як світові гроші, тобто як міжнародна розрахункова одиниця, засіб обігу і платежу.

Види валют

Залежно від емітента валютних коштів розрізняють такі види валют (у широкому розумінні):

Г **національна валюта** – платіжний засіб (грошова одиниця) певної держави (гривня, долар, фунт стерлінгів тощо);

Г **іноземна валюта** – грошові знаки зарубіжних держав, а також кредитні та платіжні засоби (чеки, векселі) в іноземних грошових одиницях, що використовуються в міжнародних розрахунках;

Г **колективна валюта** – міжнародні грошові одиниці, емісію яких здійснюють міжурядові валютно-кредитні організації (євро, СПЗ):

- а) Андське песо (Болівія, Перу, Еквадор) 1 песо = 1 \$;
- б) Азійська валютна одиниця з 1975 р. 1 АМЮ = 1 СПЗ
- в) Арабський розрахунковий динар 1 динар = 3 СПЗ

Залежно від режиму використання:

Г **конвертована валюта** (повно або частково);

Г **неконвертована**.

Залежно від сфери і мети використання:

Г **валюта оплати** – валюта, якою здійснюють фактичну оплату товарів і послуг згідно із зовнішньоекономічною угодою чи погашення міжнародного кредиту;

Г **валюта кредиту** – валюта, якою за угодою кредитора та позичальника надається кредит

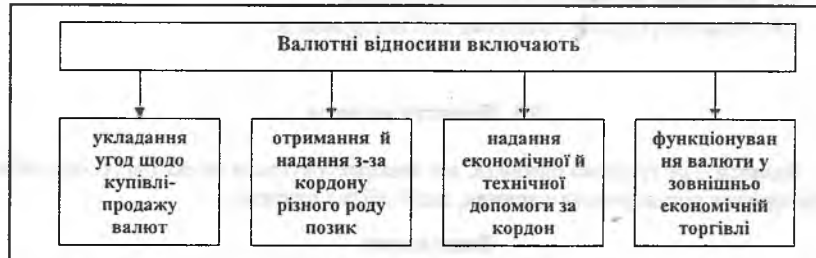
Г **валюта угоди** – (ціни) – валюта, в якій встановлюється ціна товару або послуг у зовнішньоторговельному контракті або визначається сума надання міжнародного кредиту.

Міжнародна торгова валюта – це валюта, що використовується для оцінки міжнародних торговельних операцій (експорт й імпорт товарів, послуг, капіталу), або валюта як товар, що є предметом купівлі-продажу.

Міжнародна резервна валюта – це валюта, що використовується для покриття дефіциту платіжного балансу, надання позик, кредиту, фінансування допомоги тощо. Її головною функцією є створення валютних державних резервів.

Типовою міжнародною торговою і, водночас, резервною валютою є долар США (2/3 міжнародної торгівлі здійснюється за його допомогою).

Валютні відносини – це сукупність валютно-грошових і розрахунково-кредитних відносин у міжнародній сфері.

Учасники валютних відносин:

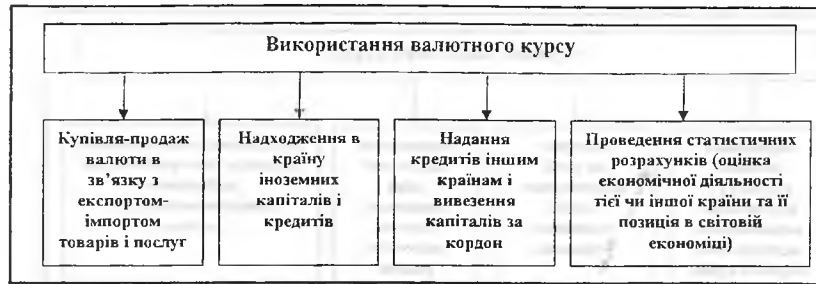
- └ держави;
- └ міжнародні організації;
- └ юридичні особи;
- └ фізичні особи.

8.2. Валютний курс та конвертованість валют

Валютний курс – це співвідношення між грошовими одиницями двох країн, що використовується для обміну валют при здійсненні валютних та інших економічних операцій; вартісна категорія, що притаманна товарному виробництву і виражає виробничі відносини між товаровиробниками і світовим ринком.

Чинники, від яких залежить валютний курс:

- └ попит і пропозиція на валютному ринку, що встановлюється в кожному конкретному випадку;
- └ стан платіжного балансу держави;
- └ рівень інфляції;
- └ різниця процентних ставок у різних країнах;
- └ ступінь довіри до валюти на світових валютних ринках;
- └ міждержавна і соціальна стабільність держави, напрям її зовнішньополітичного курсу, міжнародний авторитет.

Види валютних курсів:

└ **офіційний (фіксований) валютний курс** – встановлені урядом постійні фіксовані пропорції обміну національної валюти на іноземну і навпаки;

└ **ринковий (гнучкий) валютний курс** – курс, що формується на валютному ринку під впливом попиту і пропозиції;

└ **змішаний** – контрольований курс, що застосовується до експорту й імпорту, при погашенні зовнішнього боргу тощо.

Залежно від механізму формування і функціонування розрізняють такі валютні курси:

└ **коливні** – курси, що змінюються залежно від попиту і пропозиції на валютному ринку, але коригуються валютними інтервенціями центрального банку з метою вирівнювання тимчасових різких коливань;

└ **плаваючі** – це режим вільного коливання валютних курсів, що самостійно формується на ринку під впливом попиту і пропозиції (характерні для долара США, англійського фунта-стерлінгів, швейцарського франка тощо).

В основі курсів лежать співвідношення купівельних спроможностей.

Купівельна спроможність валюти – це сума товарів і послуг, які можна придбати за певну грошову одиницю.

Паритет купівельної спроможності (PPP) це співвідношення купівельної сили валют.

└ на основі порівняння рівня цін споживчого кошика;

└ на основі співвідношення витрат виробництва;

└ на основі співвідношення ефективних виробничих витрат;

$$PPP = \frac{P_j^B}{P_j^A};$$

де P_j – рівень цін за відповідний період;

A, B – країни, що порівнюються.

Конвертованість – це здатність до вільного використання валюти для будь-яких операцій та обміну на інші валюти.

Конвертованість може бути:

└ повна або часткова;

└ зовнішня або внутрішня;

└ за поточними операціями або за переміщенням капіталів і кредитів;

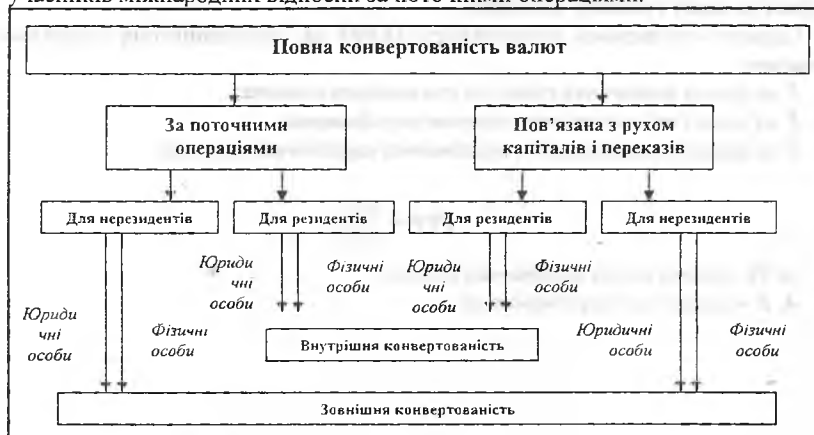
Повна конвертованість валюти – це можливість вільного обміну на іноземну валюту для всіх категорій власників у будь-якій формі та в усіх операціях без обмежень.

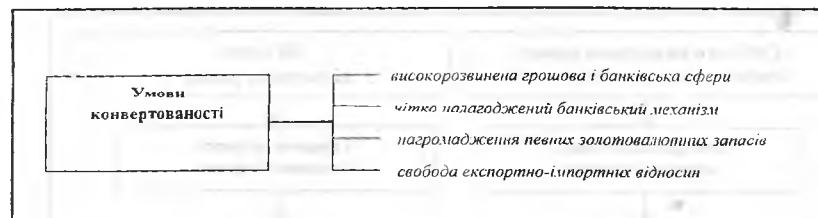
Часткова конвертованість – обмін дозволяється тільки для певних власників або за окремими операціями.

Внутрішня конвертованість – вільний обмін національної валюти на іноземну для резидентів і вільні платежі за кордон.

Зовнішня конвертованість – вільне нагромадження валюти на рахунках нерезидентів, переказ за кордон.

Конвертованість за поточними операціями – дозвіл на обмін національної валюти лише для забезпечення зовнішньоекономічної діяльності учасників міжнародних відносин за поточними операціями.

Валютне котирування – визначення і встановлення курсу іноземної валюти до національної.

Методи котирування:

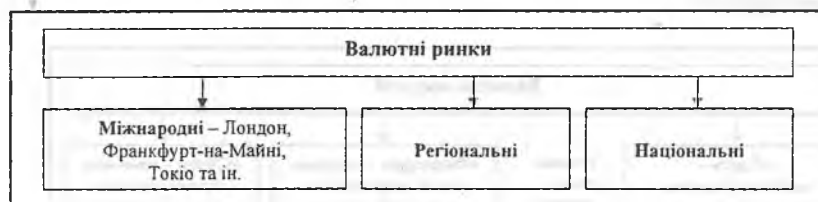
прямий – при якому курс одиниці іноземної валюти виражений у національній;

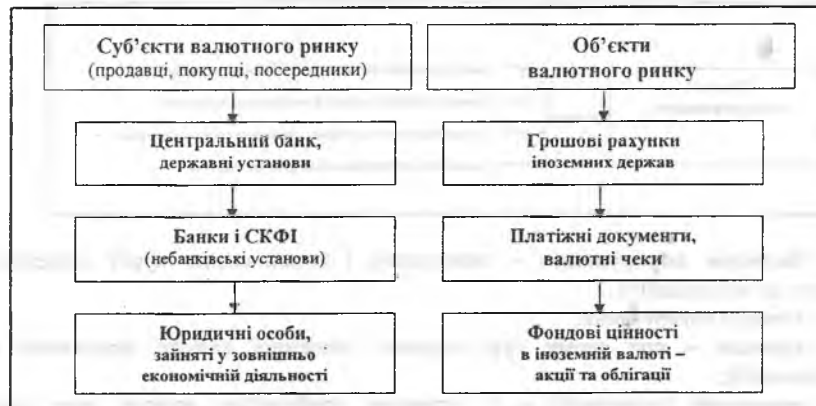
непрямий (зворотний) – за одиницю приймається валюта, курс якої виражений у певній кількості іноземних грошових одиниць (застосовується зрідка).

Крос-курс – певне співвідношення двох валют, яке впливає з їх курсу щодо третьої валюти.

8.3. Валютний ринок

Валютні ринки – це офіційні центри, де відбувається купівля продаж іноземних валют на основі попиту та пропозиції. Призначення валютного ринку – забезпечення реальної свободи вибору і дій власника валюти.

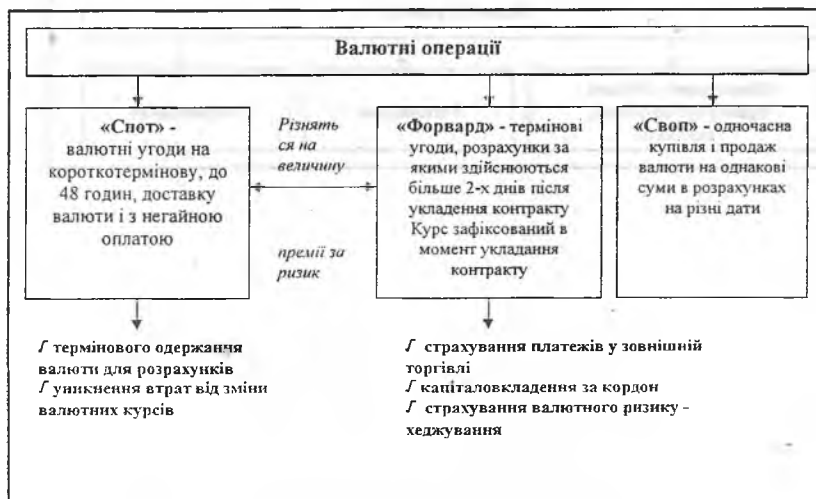

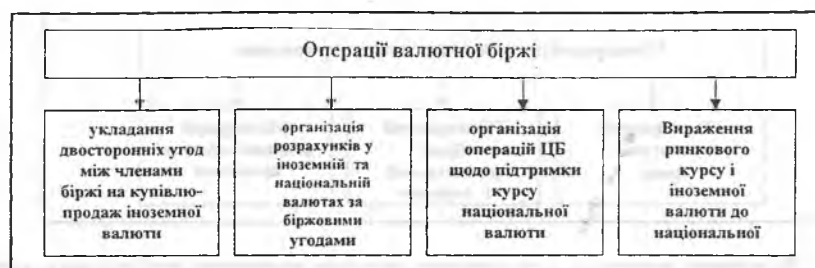
Функції валютних ринків:

- └ забезпечення своєчасності здійснення міжнародних розрахунків, страхування валютних ризиків;
- └ диверсифікація валютних резервів банків, підприємств, держав, регулювання валютних ресурсів;
- └ отримання спекулятивного прибутку учасниками ринку у вигляді різниці курсів валют;
- └ регулювання економіки.

Валютні операції – це операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності.

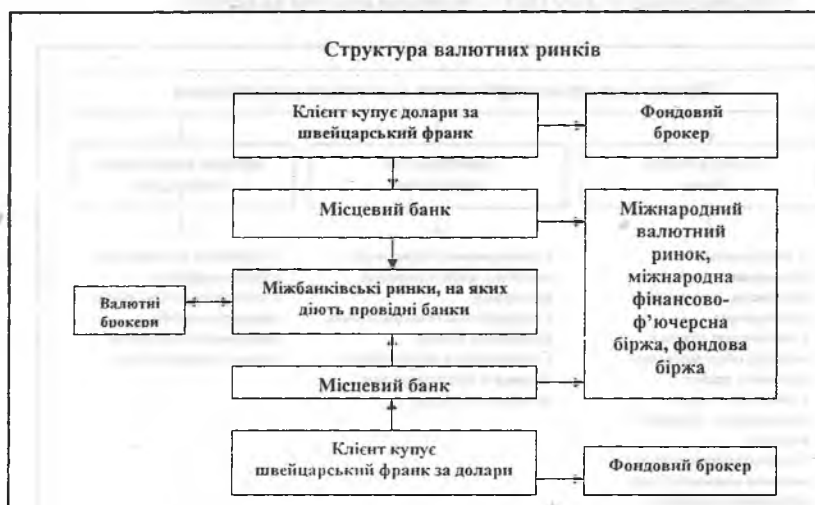

Валютна біржа – це офіційно оформлений ринок, на якому відбувається торгівля на підставі попиту і пропозиції.

Членами валютної біржі можуть бути лише банки, яким видана ліцензія на проведення валютних операцій, або фінансові установи, яким надане законодавством право на проведення валютних операцій.

Валютна позиція банку – зміна співвідношення вимог і зобов'язань банку в іноземній валюті.

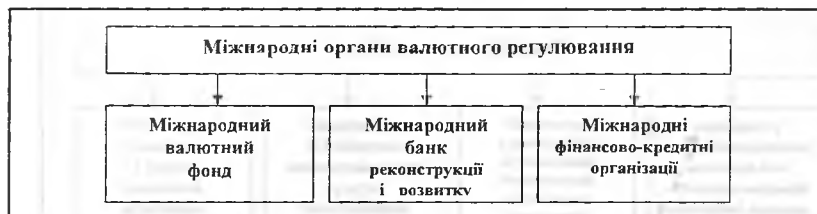

8.4. Валютне регулювання

Валютне регулювання – це сукупність заходів, що реалізуються міжнародними організаціями, державою у сфері валютних відносин. Здійснюється на двох рівнях: міждержавному та національному.

Функції регулювання міжнародних валютних відносин покладено на МВФ, який керується статутom, ухвалами та домовленостями.

На державному рівні регулювання визначається законодавчими актами кожної країни.

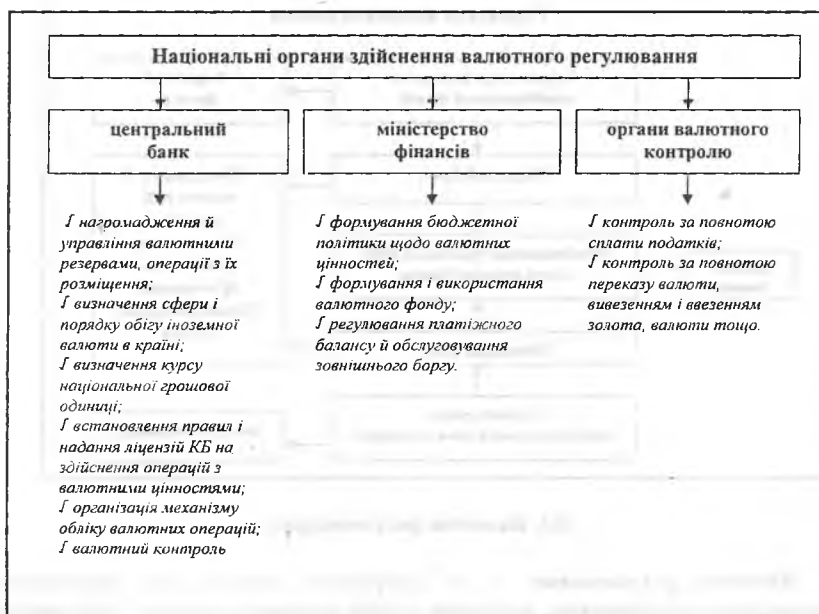
Валютний контроль – це важлива складова валютного регулювання, мета якого – дотримання валютного законодавства при здійсненні валютних операцій за участю резидентів і нерезидентів.

Органи валютного контролю:

Г державна податкова інспекція (адміністрація) (ДПА) – контроль за повнотою сплати податків;

Г державний митний комітет (ДМК) – вивіз та ввіз золота, валюти;

Г міністерство зв'язку (МЗ) – перекази валюти за кордон.

Механізм валютного регулювання в Україні включає сукупність заходів, які проводяться Національним банком, Мінфіном, Державною податковою

адміністрацією, іншими органами валютного контролю у сфері валютних відносин.

Механізм валютного регулювання в основному зводиться до таких форм:

Девальвація – зниження обмінного курсу національної валюти відносно іноземних валют.

Об'єктивна основа: завищення офіційного валютного курсу в порівнянні з реальною купівельною спроможністю грошової одиниці.

Причини:

- 1) *нерівномірність інфляційного процесу в різних країнах;*
- 2) *нестабільність платіжних балансів;*
- 3) *нестабільність світової економіки.*

Наслідки:

- 1) *стимулювання експорту;*
- 2) *стимулювання споживчого попиту на внутрішньому ринку;*
- 3) *підвищення конкурентноздатності країни на світовому ринку*

Ревальвація – підвищення курсу національної валюти відносно імпорتنих валют.

Наслідки:

- 1) *стимулювання імпорту;*
- 2) *утримання на внутрішньому ринку споживчого попиту;*
- 3) *приплив імпорتنих (іноземних) інвестицій.*

Валютна інтервенція – операції щодо купівлі та продажу власної валюти або конкурентної – іншої держави.

Наслідки:

- 1) *зміна попиту і пропозиції певної грошової одиниці на валютному ринку;*
- 2) *кореляція обмінних курсів валют.*

Способи здійснення валютної інтервенції:

- 1) *за рахунок використання власних іноземних валютних резервів (через «своп» - угоди);*
- 2) *за рахунок продажу цінних паперів, розміщених в іноземній валюті, в т.ч. кредитних позицій СІТЗ (SDR).*

Платіжний баланс – співвідношення всієї сукупності надходження з-за кордону та платежів за кордон за певний проміжок часу, тобто співвідношення вимог і платежів.

Форму платіжного балансу рекомендує МВФ.

Структура платіжного балансу

I. Баланс поточних операцій:

1) торговий баланс – це співвідношення між надходженнями за експортом і платежами за імпортом товарів:

Г експорт;

Г імпорт;

II. Баланс послуг і некомерційних платежів:

1) платежі й надходження від транспортних перевезень, від усіх видів зв'язку;

2) міжнародний туризм;

3) утримання дипломатичних, торговельних і культурних представництв;

4) надходження від інформаційних, культурних, наукових обмінів.

III. Баланс коштів і кредитів – співвідношення платежів і надходжень щодо ввезення та вивезення приватних і державних капіталів, одержаних і наданих міжнародних кредитів:

1) довгострокові й середньострокові позики;

2) короткотермінові кредити, поточні рахунки національних банків у зарубіжних банках.

Фактори, що впливають на стан платіжного балансу:

Г нерівномірність економічного і політичного розвитку країн, конкуренція;

Г циклічні коливання економіки;

Г ріст закордонних державних видатків;

Г мілітаризація економіки і військові видатки;

Г міжнародна фінансова взаємозалежність;

Г зміни в міжнародній торгівлі;

Г негативний вплив інфляції;

Г форс-мажорні обставини – стихійні лиха, переворот тощо.

Заходи щодо вирівнювання сальдо платіжного балансу:

Г використання золотовалютних резервів держави;

Г залучення зовнішніх джерел фінансування.

Якщо дефіцит платіжного балансу не можна подолати за рахунок вищезазначених заходів, то уряд може вдаватися до таких засобів:

Г провести дефляційну політику, спрямовану на зменшення цін та доходів порівняно з іншими країнами;

Г девальвувати національну валюту;

Г запровадити валютний контроль та обмеження на валютні операції.

Валютні резерви виражають платоспроможність країни перед іншими країнами та міжнародну валютну ліквідність.

Централізовані резерви:

1) іноземна валюта (депозити, скарбничі векселі, чеки, ринкові цінні папери);

2) авуари в СПЗ (SDR) (грошові ресурси банку, що є на його рахунках у закордонних банках);

3) резервні позиції в МВФ;

4) золото.

8.5. Валютні системи

Валютна система – це державно-правова форма організації міжнародних валютних відносин між державами.

Розрізняють світову, національну та регіональну валютні системи.

Світова валютна система є функціональною організацією валютних відносин на рівні міждержавних зв'язків. Її розвиток регулюється відповідними міждержавними угодами через створені на колективних засадах міждержавні валютно-фінансові та банківські установи й організації.

Національна валютна система – це складова грошових відносин окремої країни, функціонування якої регулюється національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права.

Регіональна валютна система – договірно-правова форма організації валютних відносин між групами країн.

Елементи регіональної валютної системи:

Г *регіональна міжнародна розрахункова одиниця;*

Г *спеціальний режим регулювання валютних курсів;*

Г *спільні валютні фонди;*

Г *регіональні валютно-розрахункові установи.*

Порівняльна характеристика основних елементів національної і світової валютних систем

Національна валютна система	Світова валютна система
Національна валюта	Резервні валюти, міжнародні лічильні грошові одиниці
Ступінь конвертованості національної валюти	Умови взаємної конвертованості валют
Паритет національної валюти	Уніфікований режим валютних паритетів
Режим курсу національної валюти	Регламентация режимів валютних курсів

Порівняльна характеристика основних елементів національної і світової валютних систем

Міжнародна валютна ліквідність країни	Міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності
Наявність або відсутність валютних обмежень	Міждержавне регулювання валютних обмежень
Міжнародні кредитні обігові кошти, регламентація правил їх використання	Уніфікація правил використання міжнародних кредитних обігових коштів
Регламентация міжнародних розрахунків країни	Уніфікація основних форм міжнародних розрахунків
Режим національного валютного ринку і ринку золота	Режим світових валютних ринків і ринків золота
Національні органи, що обслуговують і регламентують валютні відносини в країні	Міжнародні організації, що здійснюють міждержавне валютне регулювання

**Етапи еволюційного розвитку
світової валютної системи**

I – 1867 р. Паризька конференція – єдиним мірилом світових грошей визнано золото	II – 1922 р. Генуезька конференція – національні кредитні гроші почали використовувати як міжнародні платіжні засоби	III – 1944 р. Бреттон – Вудська конференція - впроваджено золото - девізний та доларовий стандарти	IV – 1976 – 1978 рр. Ямайська конференція – юридично завершено демонетизацію золота і замість золото - девізного офіційно впроваджено стандарт СПЗ (SDR)
з о л о т и й с т а н д а р т			
золото – монетний стандарт	золото – злитковий стандарт	золото – валютний стандарт (валютний)	паперово – валютний стандарт
ознаки	ознаки	ознаки	ознаки
✓ функціонування золота в якості світових грошей; ✓ фіксація золотого вмісту національної валюти; ✓ наявність фіксованих валютних курсів; ✓ на внутрішньому ринку золото виконує всі функції грошей; ✓ вільне карбування золотих монет; ✓ банкноти і білонні монети вільно розмінюються на золото.	✓ в обігу відсутні золоті монети; ✓ банкноти і білонні монети розмінюються на золоті злитки; ✓ відмінене вільне карбування золотих монет.	✓ збереження ролі золота як розрахункової одиниці в міжнародному обігу; ✓ фіксовані валютні курси; ✓ заборона вільної купівлі-продажу золота; ✓ долар у режимі золотого стандарту, прирівнювання до золота.	✓ повна демонетизація золота у сфері валютних відносин; ✓ анульовано офіційну ціну на золото та фіксацію масштабу цін; ✓ перетворення колективної одиниці СПЗ на головний резервний актив та засіб розрахунку; ✓ впровадження плаваючих валютних курсів національних одиниць.
I – 1867 р. Паризька конференція	II – 1922 р. Генуезька конференція	III – 1944 р. Бреттон - Вудська конференція	
Недоліки			Недоліки
✓ недостатня еластичність; ✓ дороговизна; ✓ залежність від видобутку монетарного металу; ✓ обмеженість втручання держави у сферу грошово-валютних відносин			✓ жорстка система валютних нормативів.

**Етапи еволюційного розвитку
світової валютної системи**

Причини відміни	Причини відміни
✓ зміна економічної структури господарювання, що базувалась на ринкових саморегуляторах на державно-регулюючу економічну систему	✓ загострення внутрішньої економічної ситуації в США; ✓ загострення світового економічного суперництва; ✓ припинення конвертованості долара в золото

Європейська валютна система – етапи розвитку

I етап 1947 – 1950 рр.	укладання валютних угод між країнами Західної Європи на двосторонній основі з метою взаємного регулювання платіжних балансів безготівкових розрахунків, заліку взаємних вимог, пільгового кредитування
II етап 1950 – 1958 рр.	створення Європейського платіжного союзу (17 країн) розрахунки в межах союзу здійснюються за допомогою умовної розрахункової одиниці – єпуніт
III етап з 1959 р.	створення Європейської економічної спільноти, яка трансформувалась у Європейську валютну систему
IV етап 1989 р.	Поетапна трансформація Європейської валютної системи в Європейський валютний союз

Етапи становлення Європейської валютної системи:

I етап

- 1) ратифікація в 1994р. усіма країнами-учасниками угоди, що визначила інституційні і правові засади фундації ЄВС;
- 2) лібералізація в межах ЄС міграції капіталу;
- 3) здійснення системи заходів, спрямованих на наближення темпів інфляції до рівня країн з найкращими показниками;
- 4) скорочення торгових дефіцитів.

II етап

- 1) створення основних органів та виконавчих структур ЄВС;
- 2) формування Європейської системи центральних банків – «Євро сфер».

III етап

- 1) створення Європейського центрального банку;
- 2) введення єдиної валюти;
- 3) реальне зближення країн-учасниць за показниками рівня інфляції, розміру державного дефіциту (не більше 3% ВВП), рівнем процентних ставок за довготерміновими кредитами, коливання обмінних курсів національних валют.

Розвиток валютної системи України – етапи становлення валютного ринку України:

I етап: 1990-1991 рр.

- 1) відсутність власної валюти і валютного законодавства;
- 2) збереження значних валютних обмежень і недосконалість валютного контролю;
- 3) існування множинності валютних курсів (безготівкових, готівкових, пільгових);

II етап: 1992р.

- 1) запровадження порядку валютного оподаткування виручки від експортних операцій;
- 2) виручка в іноземній валюті перераховується у валюту, що діє на Україні за курсом, встановленим Національним банком України на день надходження коштів на рахунки.

III етап: лютий 1993р. – серпень 1993р.

- 1) прийняття трьох декретів по валютному законодавству.

IV етап: серпень 1993р. – вересень 1994 р.

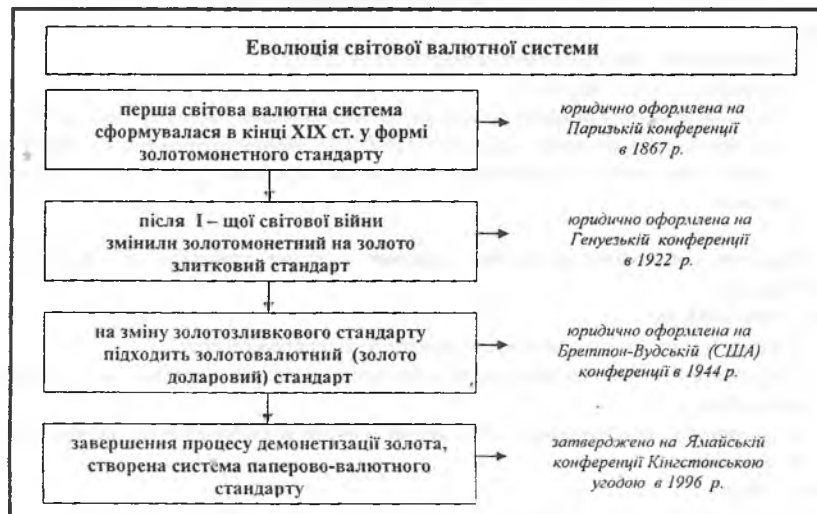
- 1) продаж виручки за експортними операціями за фіксованим курсом НБУ;
- 2) поступовий відхід від адміністративного курсу через аукціони НБУ;
- 3) визначення пріоритетів використання валюти та розподіл її за фіксованим курсом між імпортерами.

V етап: вересень 1994р. – вересень 1996р.

- 1) виручка резидентів в іноземній валюті підлягає обов'язковому перерахуванню з-за кордону не пізніше 90 днів з моменту перетину митного кордону України експортною продукцією;
- 2) офіційний курс карбованця до долара США і російського рубля визначається НБУ на підставі торгів на УМВБ;
- 3) НБУ здійснює обов'язковий викуп 10% валютних надходжень резидентів.

VI етап: з вересня 1996р.

- 1) введення в обіг української національної грошової одиниці – гривні;
- 2) встановлено 50%-й обов'язковий продаж іноземної валюти резидентами за експортними операціями протягом 5-ти днів;
- 3) при переказах за кордон за імпортними операціями обов'язкова наявність гаранта;
- 4) операції на міжбанківському валютному ринку можуть здійснювати лише суб'єкти ринку.

Як бачимо, становлення світової валютної системи відбувалося в кілька етапів – від золотого стандарту з фіксованими валютними курсами в різних країнах до повного його скасування, що дало змогу окремим країнам проводити самостійну національну грошову політику. Країни-члени Європейського

економічного співтовариства об'єдналися у валютний союз з єдиною валютою – євро.

Процес інтеграції України в світову економіку відбувається за умов реформування власної економіки при одночасній трансформації системи зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема з країнами – республіками колишнього Радянського Союзу. Це вимагає створення таких моделей розвитку економічної системи, які забезпечували б ефективне функціонування елементів інтеграції в рамках колишнього регіонального співробітництва і формування нових інтеграційних елементів.

Потреба в цьому обумовлює відповідні форми і темпи розвитку валютної системи України, зокрема в напрямі поступового скасування обмежень на здійснення операцій та участі в міжнародних валютних механізмах.

Відсутність після проголошення Україною державного суверенітету власної національної валюти, поставлений характер проведення грошової реформи зумовили запровадження спочатку режиму внутрішньої конвертованості національної грошової одиниці, що значною мірою ускладнило валютний контроль. З того часу валютна політика України зазнала значної еволюції – від централізованого перерозподілу іноземної валюти до повної конвертованості національної грошової одиниці за поточними операціями.

Курсова політика в Україні після уніфікації в жовтні 1994 року валютного курсу, базувалася на застосуванні керованого валютного курсу, протягом останніх двох років – у межах коридору, спочатку неофіційного, а з другого півріччя 1997 року оголошено (1,7-1,9 грн. за долар США). Номінальний обмінний курс гривні за 1996-1997рр. девальвував на 3,7 % і з урахуванням рівня інфляції (49,8 %) реальне його значення зросло на 46,1 %.

Валютний курс, що застосовувався з вересня 1997 року і який можна визначити як певною мірою фіксований, але регульований у межах коридору, позитивно вплинув на динаміку індексу цін, слугуючи механізмом стримування друкарського верстата.

8.6. Котирування валют. Курси покупця і продавця

Валютне котирування (від франц. «coter» – номерувати, мітити) *встановлення курсу іноземної валюти щодо валюти даної країни на певний момент часу.* Інакше кажучи, котирування валют – це встановлення обмінного курсу дня. Котирування валют проводиться центральними або найбільшими комерційними банками.

При котируванні валют розрізняють поняття «база котирування» (базова валюта) та «валюта котирування» (валюта, що котирується). Базовою є валюта, відносно якої котируються інші валюти. Котирування валют, як правило, здійснюється щодо долара США, євро та деяких інших валют.

У банківській практиці прийнято таке позначення курсів валют.

USD / JPY = 106, 53

EUR / USD = 0,9567

За такого позначення ліва частина – це базова валюта (USD, EUR), а права частина – валюта котирування (JPY, USD). Курси валют встановлюють до базової валюти, тобто яка кількість валюти котирування відповідає одиниці базової валюти. При здійсненні угоди дуже важливо визначити, з якою валютою ви працюєте – з базовою чи з валютою котирування. За позначки USD / JPY – це означає, що ви купуєте долари США і продаєте японську єну. У даному випадку 106,53 японських єн за один долар США.

Процедура котирування, яка полягає у послідовному порівнюванні попиту і пропозиції щодо кожної валюти, називається «фіксинг». На підставі фіксингу встановлюються *курси продавця й покупця*, які публікуються в офіційних бюлетенях. В операціях на міжбанківському валютному ринку котирування проводиться переважно щодо долара США, оскільки він є визнаним міжнародним платіжним і резервним засобом.

При котируванні валют вказуються курси, за якими банки-резиденти купують іноземну валюту (курс покупця – bid rate), а також курси, за якими банки-резиденти продають іноземну валюту (курс продавця – offer rate).

На валютних ринках банки котирують валюту з позначенням двох рівнів – bid rate та offer rate (ask).

Практикують такі позначення котирування:

$$\text{EUR/USD} = \frac{\text{Bid}}{0.9956} \quad \frac{\text{offer}}{0.9960}$$

або

$$\text{EUR/USD} = 0,9956/60$$

За курсом bid rate банк купує базову валюту, у нашому випадку EUR – євро, або продає валюту котирування, тобто долари США.

За курсом offer rate банк продає базову валюту – євро, або купує валюту котирування – долари США.

Продаючи й купуючи національну валюту, банки диференціюють рівні курсів. Курс продавця завжди вищий курсу покупця, за виключенням валютного ринку Лондона, де використовується непряме котирування і тому курс продавця валюти нижчий курсу покупців. Різниця між курсами продавців і покупців складає прибуток банку, який здійснює ці операції. Цей прибуток, як різниця між двома певними показниками (ціною продавця і ціною покупця), називається *маржа (спред)*.

Розраховують також і відносну маржу:

$$\text{BAS} = \frac{\text{OR} - \text{BR}}{\text{OR}} \times 100\%$$

Де BAS – маржа (спред);

OR – курс купівлі валюти (курс продавця);

BR – курс продажу валюти (курс покупця).

Маржа має покривати операційні витрати банку і забезпечувати йому нормальний прибуток при проведенні конверсійних операцій.

На валютному ринку торгують безготівковою валютою (форексом) та готівковою (банкнотами). Безготівкові активи – це залишки інвалюти, що обліковуються на банківських рахунках.

Тут необхідні платежі здійснюються шляхом переказу коштів з одного рахунку на інший та оформляються відповідними бухгалтерськими записами. При торгівлі банкнотами відбувається фізичне переміщення валюти в просторі, що вимагає додаткових витрат на транспортування, страхування і зберігання валюти, а значить приводить до відповідного зростання маржі при котируванні валют.

Види котирування валют. Повне котирування включає визначення курсу покупця (покупки) і курсу продавця (продажу), відповідно до яких банк купує і продає іноземну валюту за національну.

У світовій практиці розрізняють: *пряме* і *непряме* котирування іноземної валюти щодо національної.

Пряме котирування, за яким ціна іноземної валюти виражається у певній кількості національних грошових одиниць, тобто валюта, що продається, співставляється з валютою, що купується.

При використанні прямого котирування:

Сума в національній валюті = Сума в іноземній валюті x курс.

Звідси, для переведення суми в національній валюті в еквівалентну їй суму в іноземній валюті при прямому котируванні її необхідно поділити на курс:

Сума в іноземній валюті = Сума в національній валюті x курс.

При прямому котируванні іноземної валюти курс продажу буде більше курсу покупки. У вигляді прямого котирування офіційно визначаються курси більшості валют світу.

Непряме (зворотне) котирування – вартість одиниці національної валюти виражається в іноземній валюті, тобто визначає кількість іноземної валюти за одиницю національної.

При використанні непрямого котирування:

Сума в іноземній валюті = Сума в національній валюті x курс.

Отже, при непрямому котируванні для переведення суми в іноземній валюті в еквівалентну їй суму в національній валюті її необхідно поділити на курс:

Сума в національній валюті = Сума в іноземній валюті x курс.

При непрямому котируванні, на відміну від прямого, курс покупки іноземної валюти буде більшим курсу її продажу.

Приклад. Банк у Лондоні встановив наступний курс долара США: продаж – 2,2510 дол. США за фунт стерлінгів; покупка – 2,2520 дол. США за фунт стерлінгів.

Визначити:

- 1) скільки фунтів стерлінгів можна отримати за 1000 дол. США;
- 2) скільки доларів США можна отримати за 1000 фунтів стерлінгів.

Розв'язок

- 1) сума у фунтах стерлінгів = $1000 / 2,2520 = 444,05$
- 2) сума в доларах США = $1000 * 2,2510 = 2251$.

Непряме котирування – це величина, обернена до прямого. Непряме котирування використовується переважно у Великобританії. У США для внутрішніх цілей використовується принцип прямого котирування, а в міжнародній сфері американські банки застосовують метод непрямого котирування, для багатьох валют, крім фунта стерлінгів.

Суб'єкти валютних відносин використовують той чи інший показник залежно від практичних потреб. У зоні **євро** (1.01.1999 р.) введено непряме валютне котирування, тобто визначається ціна одиниці **євро** у відповідній кількості іноземних грошових одиниць. Так із введенням євро обмінний курс становив: 1 євро = 1,17 доларів США.

В Україні для визначення обмінного курсу **гривні** використовується пряме котирування іноземних валют.

Приклад. Припустимо, що на 1.10.2005р. офіційний обмінний курс гривні становив: 1 долар США = 5,3 українських грн. У цьому випадку визначено ціну долара, який коштуватиме 5,35 грн. Для визначення ціни гривні треба 1 дол. США (100 центів)/5,35грн.: Ціна гривні дорівнюватиме 19 центів.

Конверсійні готівкові операції з інвалютою здійснюються через крос-курс.

Крос-курс – співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс щодо третьої валюти.

Практично він виражає співвідношення обміну між двома валютами, жодна з яких не є долларом США, що визначається, виходячи з курсів цих валют до третьої, як правило, до долара США. Тобто крос-курс англійського фунта до японської єни розраховується виходячи з поточних курсів англійського фунта і єни відносно долара. Навіть коли немає можливості проводити операції з крос-курсами, можна виконати ці операції за допомогою основних (офіційних) валютних курсів відносно долара. Деякі «слабкі» валюти можуть взагалі не мати крос-курсу між собою і тоді конверсійні операції здійснюються тільки через доллар США.

До числа найбільш активних міжнародних ринків конверсійних операцій щодо крос-курсів належать: фунт стерлінгів до японської єни GBP/JPY, євро до японської єни EUR/JPY, євро до швейцарського франка EUR/CHF. В Україні ринок крос-курсів представлено всього кількома валютами: англійський фунт до української гривні GBR/UAH, рубель Росії до української гривні RUB/UAH, євро до української гривні EUR/UAH. На жаль, визначення курсів інших валют до гривні в Україні не проводиться через те, що практично всі торговельні контракти укладаються у доларах США.

Існують три способи розрахунку крос-курсів з урахуванням того, чи є котирування валют до долара прямим чи непрямим:

Г два прямі котирування;

Г пряме і непряме котирування;

Г два зворотні котирування.

Розрахунок крос-курсу для валют із прямим котируванням до долара США (долар є базою котирування для обох валют).

Наприклад, потрібно знайти крос-курс канадського долара і японської єни – CAD/JPY, використовуючи котирування канадського долара і японської єни до долара США – USD/CAD=1,5652/58 і UCD/JPY=107,34/40.

Існує правило розрахунку цього крос-курсу:

✓ для одержання сторони bid крос-курсу слід розділити сторону bid курсу валюти, що виступає в крос-курсі валютою котирування, на сторону offer курсу валюти, що у крос-курсі служить базою котирування.

Пряме котирування = bid / offer

Пряме котирування = bid / offer

Отже, якщо долар США є базою котирування для обох валют, то для розрахунку їхнього крос-курсу треба розділити доларові курси цих валют.

Проведемо розрахунок значень сторін крос-курсу з округленням до 2-го знака:

$$\text{bid} = \frac{\text{Bid}_{USD/JPY}}{\text{Offer}_{USD/CAD}} = \frac{107.34}{1.5658} = 68,55$$

$$\text{offer} = \frac{\text{Offer}_{USD/JPY}}{\text{Bid}_{USD/CAD}} = \frac{107.40}{1.5652} = 68,62$$

Таким чином, крос-курс CAD/JPY = 68,55/68,62.

У разі необхідності можна розрахувати і крос-курс JPY/CAD за допомогою тих же правил: 100 JPY/CAD = 1,4573/1,4587.

Розрахунок крос-курсу для валют із прямим та непрямим котируванням до долара США, де долар є базою котирування для однієї з валют.

Наприклад, потрібно знайти крос-курс фунта стерлінгів до української гривні – GBP/UAH. Курс GBP/UCD = 1,5890/93 є непрямим котируванням, а курс UCD/UAH = 5,4250/4350 – пряме котирування.

Існує правило розрахунку крос-курсу з прямим та непрямим котируванням:

✓ для одержання лівої сторони bid крос-курсу слід помножити сторони bid доларових курсів цих валют;

✓ для одержання правої сторони offer крос-курсу слід помножити сторони offer доларових курсів цих валют;

Пряме котирування = bid / offer

Непряме котирування = bid / offer

Проведемо розрахунок:

$$\text{bid GBP/UAH} = \text{bid GBP/UCD} \times \text{bid USD/UAH} = 1,5890 \times 5,4250 = 8,6203$$

$$\text{offer GBP/UAH} = \text{offer GBP/UCD} \times \text{offer USD/UAH} = 1,5893 \times 5,4350 = 8,6378.$$

Таким чином, крос-курс GBP/UAH = 8,6203/8,6378.

Розрахунок крос-курсу для валют із непрямым котируванням до долара США, де долар є валютою котирування для обох валют.

Наприклад, дилеру необхідно визначити крос-курс англійського фунта стерлінгів до австралійського долара GBP/AUD. GBP/USD = 1,5820/26 і AUD/USD = 0,7591/96.

У даному разі існує правило:

└ для одержання сторони bid крос-курсу слід розділити сторону bid курсу базової валюти на сторону offer курсу валюти котирування;

└ для одержання сторони offer крос-курсу розділити сторону offer курсу базової валюти на сторону bid курсу валюти котирування;

Непряме котирування = bid / offer

Непряме котирування = bid / offer.

Зробимо розрахунок:

$$\text{bid GBP/AUD} = \frac{\text{BidGBP/USD}}{\text{OfferAUD/USD}} = \frac{1.5820}{0.7596} = 2.0827$$

$$\text{offer GBP/AUD} = \frac{\text{OfferGBP/USD}}{\text{BidAUD/USD}} = \frac{1.5826}{0.7592} = 2.0848$$

Таким чином, котирування крос-курсу GBP/AUD буде 2,0827/48.

Котирування за основними крос-курсами можна знайти на сторінках інформаційної системи Reuters.

8.7. Конверсійні операції на валютному ринку

Поняття конверсійної операції. Класифікація конверсійних операцій.
Конверсійні операції – це угоди агентів валютного ринку з купівлі – продажу обумовлених сум готівкової та безготівкової валюти однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату.

Поточні конверсійні операції складають основну частину валютних операцій:

1. Угоди з негайною поставкою – купівля-продаж валюти на умовах її поставки банками-контрагентами не пізніше ніж на другий банківський день з дня укладання угоди за курсом, що зафіксований на момент її укладання.

Угоди today – конверсійна операція з датою валютування в день укладання угоди.

Угоди tomorrow – конверсійна операція з датою валютування на наступний робочий банківський день за днем укладання угоди.

Угоди spot – конверсійна операція з датою валютування на другий робочий банківський день з дня укладання угоди.

2. Термінові угоди – конверсійні угоди з поставкою обумовленої суми іноземної валюти у визначений термін за курсом, зафіксованим на момент її укладання.

Форвардна валютна угода – це контракти на купівлю або продаж іноземної валюти, які відбудуться у майбутньому, але за курсом, зафіксованим на поточну дату.

Фіксована валютна угода аутрайт – це контракт, який повинен бути виконаним на певну дату у майбутньому. Наприклад, двомісячний форвардний фіксований контракт, укладений 1 вересня, необхідно виконати 1 листопада, тобто через 2 місяці.

Форвардна валютна угода опціон – за вибором клієнта може бути виконана: у будь-який час, починаючи від дати укладання контракту до конкретної дати його виконання у майбутньому, тобто, протягом періоду між двома конкретними датами.

Ф'ючерсна угода – це стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) активи у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент укладання зобов'язань сторонами контракту.

Опціонні угоди – двостороння угода про передачу прав (для покупця) і зобов'язання (для продавця) купити чи продати визначений актив за фіксованим курсом, що обумовлений в угоді.

Валютний опціон – двостороння угода про передачу прав (для покупця) і зобов'язання (для продавця) купити чи продати визначену суму іноземної валюти за фіксованим курсом, що обумовлений в угоді.

Угода «своп», що укладається між банками для визначення операції, що поєднує купівлю або продаж іноземної валюти на умовах спот з одночасним її продажем або купівлею по курсу форвард відповідно.

На валютному ринку використовується два види операцій: *касові* та *строкові*. Касові операції здійснюються на умовах «спот» (spot). Операція «спот» – це угода на купівлю-продаж іноземної валюти на коротко терміновий період. Доставка валюти здійснюється після укладення угоди, але не пізніше ніж через два робочі дні. Відповідно до цього визначається й валютний курс (спот – курс) на момент укладення угоди. Існують два спот – курси для валюти: курс попиту (bid rate) – курс, за яким клієнт може купити одну валюту за іншу і курс пропозиції (offer rate) – курс, за яким клієнт може продати одну валюту за іншу.

У свою чергу, існує практика проведення конверсійних операцій із датою валютування до споту – «сьогодні» (today) і «завтра» (tomorrow). Це може бути пов'язане з інтересами клієнтів або з особливостями торгівлі національними валютами різних країн. Наприклад, основні торги по українській гривні (UAH) або російському рублю (RUR) до американського долара проводяться з датою валютування «сьогодні». Пояснюється це тим, що і в Україні, і в Росії банки встигають підготувати всі платіжні документи і розраховуватися національною валютою в день укладення угоди, а розрахунки в доларах США американські банки починають проводити тоді, коли в Європі вже вечір, тобто є реальний час для контрагентів підготувати необхідні документи і відправити валюту.

Конверсійні операції з євро (EUR), англійським фунтом стерлінгів (GBP) до гривні українські банки звичайно проводять із датою валютування «завтра» (tom), оскільки європейські банки починають працювати практично одночасно з українськими банками і їм потрібен час для опрацювання платіжних документів.

Для поточної конверсії долара в канадські долари (USD/CAD) дата валютування буде завтрашнім днем, що обумовлено територіальною близькістю США і Канади.

Другим видом валютних операцій є строкові або форвардні (forward), за якими суб'єкти ринку отримують право купити або продати валюту в майбутньому за курсом, зафіксованим на момент укладення угоди. Форвардна угода включає три основні елементи: зобов'язання купити або продати певну суму валюти за іншу; виконання угоди (дата доставки валюти) у визначений термін; фіксування валютного курсу в момент укладення угоди.

Валютні курси за форвардних операцій називають курсами «аутрайт». Вони можуть бути вищими або нижчими за спот - курси. Якщо курс «аутрайт» вищий,

ніж спот - курс, то кажуть, що валюта котируется з премією, в іншому разі – з дисконтом. Маржа за форвардних операцій вища, ніж за операцій «спот».

Розрахунок премії / дисконту:

Сума угоди x (форвардний курс – спот-курс).

Форвардні угоди переоцінюються за офіційним курсом на кінець місяця, а результати переоцінки відображаються в бухгалтерському балансі.

Форвардні операції тісно пов'язані з процентними ставками на короткострокові депозити. Форвардний курс має тенденцію до підвищення, якщо процентні ставки обмінної валюти нижчі за процентні ставки контрагентної валюти. І навпаки, валюта країни, де банківська процентна ставка є вищою, матиме у форвардній операції відповідну знижку (дисконт). За однакових ставок банківського процента регулятором валютного обміну залишається спот-курс.

У міжнародній практиці більшість країн орієнтуються на ставку «ЛІБОР» (London inter Bank Offered Rate) – процент на міжбанківські депозити в Лондоні.

Форвардні операції служать для отримання прибутку у вигляді курсової різниці. Вони є ще й формою страхування валютних ризиків, оскільки дають змогу задовго до оплати контракту визначити вартість і ефективність експорту чи імпорту в національній валюті. Крім цього, операції на строк – це широке поле діяльності валютних дилерів, які спекулюють на підвищенні або зниженні валютних курсів.

Форвардні операції – це операції міжбанківського валютного ринку, тоді як ф'ючерсні – операції відкритого (біржового) ринку.

Ф'ючерсні операції (англ. futures transactions) – вид строкових валютних угод на біржовому ринку. Ф'ючерсна угода – це зобов'язання купити або продати певну кількість фінансових активів за фіксованою на біржі ціною та уніфікованими умовами. За здійснення такої операції вказується курс купівлі-продажу валюти на певну дату. Покупець ф'ючерсної угоди має право відмовитися від неї за згодою іншої сторони. Розрахунки за ф'ючерсними операціями проводяться під час виконання угоди в обумовлений термін. Премія у вигляді фіксованої суми за одиницю валюти або відсотка від суми угоди сплачується зразу ж після укладення угоди (купівлі-продажу валютного ф'ючерсу).

Валютний ризик – небезпека валютних втрат, пов'язаних із можливими змінами валютних курсів у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Основним наслідком коливань валютних курсів для міжнародної торгівлі є ризик для експортера та імпортера. Ризик полягає в тім, що вартість іноземної валюти, котру використовують для розрахунків експортер та імпортер може відрізнятись від тієї, на яку вони розраховували. Вони прагнуть мінімізувати цей ризик або зовсім його уникнути, тобто бажають точно знати, оскільки їм доведеться заплатити чи отримати в національній валюті, утримуючись від спекулятивної гри на змінах обмінних курсів.

Для комерційних банків валютний ризик пов'язаний з виникненням відкритої позиції – невідповідністю між зобов'язаннями і вимогами банку щодо тієї чи іншої іноземної валюти.

З метою захисту від можливих валютних витрат застосовується спеціальна форма страхування валютного ризику, яка називається «хеджуванням». Найбільш ефективними видами захисту від несприятливих коливань валютних курсів є такі: **форвардні валютні угоди, валютні опціони та валютні угоди «своп».**

Форвардний валютний контракт укладається на придбання або продаж певної кількості іноземної валюти за фіксованим курсом і наперед визначеним строком її доставки. У контракті експортер визначає точні розміри свого валютного виторгу, а імпортер – розмір власних витрат на майбутні платежі в національній валюті. У такий спосіб партнери захищають себе від можливих змін у курсових співвідношеннях своїх валют. Якщо товар продається в кредит, то експортер, намагаючись зберегти вартість свого валютного виторгу, укладає форвардний контракт на продаж валюти за курсом, зафіксованим на день його укладення. Імпортер, купуючи товар в кредит, страхує себе від підвищення курсу валюти, придбаваючи цю валюту за курсом, що зафіксований на момент укладення форвардного контракту.

Форвардні контракти укладають також банки-кредитори, які намагаються застрахувати себе від можливого зниження курсу валюти, в якій видано позику.

Оскільки у форвардному контракті курс обміну фіксується, то навіть за сприятливої зміни спот - курсу суб'єкти ринку не отримують додаткового прибутку. Альтернативним методом отримання валютного покриття, який знімає головні проблеми, є валютний опціон (option of exccchange).

2. За **валютним опціоном**, контрагентам надається право вибору альтернативних валютних умов контракту. На відміну від форвардних операцій із точною датою доставки, опціон (право вибору) не фіксує дату доставки валюти. Розрізняють опціони покупця і продавця. В обох випадках йдеться про те, що одна зі сторін сплачує іншій додаткову премію, але натомість набуває особливих прав.

Опціон може бути придбаний експортером або імпортером і дає йому право на придбання або продаж обумовленої кількості іноземної валюти за вказаним в угоді курсом протягом визначеного строку. Він дає можливість одній із сторін угоди виконати її або відмовитися від виконання.

Якщо дві сторони уклали опціонний контракт, то в більш привілейованому становищі опиняється все ж таки покупець опціону, бо продавець не має права вибору. Якщо покупець опціону «колл» (опціону на купівлю) вирішує скористатися з нього, то продавець мусить продати валюту; коли покупець опціону «пут» (опціон на продаж) вимагає його виконання, то продавець мусить придбати цю валюту. Відтак, останнє слово завжди залишається за покупцем, який вирішує, що буде вигіднішим: виконати опціон чи ні. За цю перевагу покупець сплачує продавцеві премію, її можна розглядати як страхову премію, яка забезпечує покупцеві опціону захист від несприятливих змін курсу, а продавцю – компенсацію за втрати від таких коливань.

Опціони на купівлю-продаж іноземної валюти обертаються в різних фінансових інститутах: клієнтам їх пропонують банки (позабіржові опціони) або їх можна придбати на біржі (біржові опціони). Проте, ринок опціонів (як і

форвардних контрактів) мало розвинений в Україні. Лише кілька банків пропонують своїм клієнтам такі послуги, і лише Київська універсальна біржа котирує опціони та ф'ючерси.

3. Нині набув поширення метод валютного страхування, пов'язаний з використанням *валютних своп-операцій*. **Своп-операція** – це купівля або продаж валюти за фіксованим курсом, але з одночасним укладенням зворотної форвардної операції, причому терміни розрахунків не збігаються. На жаргоні валютного ринку своп-операцію називають «операція продай-купи». Наприклад, ви купуєте 100 дол. за 543,8 грн. з доставкою через місяць і негайно укладаєте угоду на їх продаж. Предметом угоди буде форвардний курс продажу (тобто процент надбавки до ціни долара).

Для міжбанківських відносин своп-операції – це обмін зобов'язаннями та вимогами, форма страхування від ризиків, диверсифікації та поповнення валютних резервів.

Своп-угоди між центральними банками – це обмін валютними сумами (запозиченнями) на короткий строк. У цій ситуації обмін валюти складається з актів купівлі іноземної валюти (для цільової валютної інтервенції) і зворотного продажу іноземної валюти. Такі угоди дуже поширені у відносинах між ФРС США і центральними банками європейських країн.

Крім хеджування існують **методи прямого страхування валютних ризиків. До них належать:**

1. *Надання валютної позики.* Банк може надати експортеру спеціальну позику в іноземній валюті, що використовується як гарантія майбутніх валютних надходжень чи платежів за міжнародними угодами. Експортер може конвертувати цю позику в національну валюту за спот-курсом, а потім погасити її за рахунок валютного виторгу від експортних операцій.

2. *Маніпуляція термінами платежу.* Коли очікуються різкі коливання валютних курсів, то банки намагаються маніпулювати термінами розрахунків: якщо очікується підвищення курсу валюти то застосовуються дострокові виплати, і навпаки, якщо передбачається зниження курсу валюти, то платежі затримуються. Зрозуміло, що застосування цих методів може бути обмежене умовами контракту.

3. *Дисконтування векселів у іноземній валюті.* У цій операції банк купує тратту і бере на себе ризик валютних коливань та неплатоспроможності боржника. За такого методу страхування клієнт може отримати суму боргу до настання терміну платежу, але з певною знижкою.

У системі страхування від валютного ризику використовуються й інші методи: формування страхових фондів, включення до контракту «мультивалютного застереження», тобто можливості переглянути валюту платежу, вибір форми міжнародних розрахунків тощо.

8.8. Методика визначення валютних курсів

Валютний курс є одним із ключових параметрів міжнародних валютних відносин. Величина валютного курсу та режим його функціонування впливають

практично на всю систему макро- та мікроекономічних показників країни, на її конкурентні позиції у світовій економіці, перерозподіл ресурсів, збалансованість платіжного балансу тощо. Тому визначення валютного курсу та управління ним є важливим елементом економічної політики кожної держави.

За золотого стандарту рівень валютних курсів визначався рівнем золотого паритету валют, тобто співвідношенням їхнього золотого вмісту. Валютний курс міг відхилятися від золотого паритету тільки на вартість перевезення золота з однієї країни в іншу. Межі відхилення валютного курсу від валютного паритету називаються **золотими точками**.

Нижня межа відхилення дорівнювала валютному паритету мінус витрати на перевезення золота. Вона відповідала мінімальному курсу валюти і називалася **нижньою золотою точкою**.

За зниження валютного курсу країни до нижчої точки починалося вивезення (експортування) золота. Це пояснюється тим, що попит на інвалюту перевищував пропозицію. Нижня золота точка називалася ще експортною.

Верхня межа відхилення дорівнювала валютному паритету плюс витрати на перевезення золота. Вона відповідала максимальному курсу валюти і називалася **верхньою золотою точкою**. За підвищення курсу валюти до верхньої точки починалося ввезення (імпортування) золота в країну. У зв'язку з цим верхня золота точка називалася ще імпортною.

За золотого стандарту валютний курс був відносно стійким, оскільки гарантувався вільним обміном банкнот на золото та можливістю вільного вивезення золота з однієї країни в іншу.

У зв'язку з демонетизацією золота порядок визначення валютного курсу докорінно змінився, що спричинено несталістю сучасних грошових систем. Нині немає законодавчо фіксованої бази для формування валютних курсів. Основою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності національних валют. **Купівельна спроможність (сила) валюти виражається як сума товарів і послуг, які можна придбати за певну грошову одиницю у порівнянні з базовим періодом**.

Співвідношення купівельної сили валют стосовно певної групи товарів та послуг у двох країнах (країні «Ф» і країні «В») визначає **паритет купівельної спроможності (purchasing power parity) – PPP**.

Існує кілька методик розрахунків PPP. Найпростішою з них є визначення паритету купівельної сили валют на підставі порівняння рівня цін стандартного набору (споживчий кошик) товарів і послуг за формулою:

$$PPP = \frac{P_j^B}{P_j^A},$$

де P_j^B і P_j^A – рівень цін у відповідних країнах за певний період – j.

Наприклад: $\frac{\text{Рівень цін у фунтах стерлінгів}}{\text{Рівень цін у доларах США}} = \text{ціна фунта у доларах}$

Теорія PPP стверджує, що валютний курс змінюється настільки, наскільки це необхідно, щоб компенсувати різницю в динаміці рівнів цін у різних країнах. Ці міркування ведуть до такого висновку: коли зростає вартість валюти певної країни стосовно інших валют, то товари цієї країни стають дорожчими за кордоном, а іноземні товари у цій країні – дешевшими. Навпаки, коли валюта країни знецінюється, то її товари за кордоном дешевшають, тоді як іноземні товари у цій країні дорожчають.

Економічно обґрунтований курс валюти може визначатись також на підставі обрахунку ВВП за цінами, визначеними у національній валюті та в окремій іноземній вільно конвертованій валюті чи в ЕКЮ. Частка від їх ділення дає валютний курс.

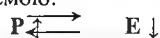
Отже, формування валютного курсу та його величина завжди залежать від динаміки цін.

У країні з високими темпами інфляції курс валюти буде знижуватися відносно валют тих країн, де темпи інфляції є нижчими. Наприклад, якщо поточний обмінний курс японська єна – фунт стерлінгів дорівнює $Y_{en} = 1$ ф. ст., то обмінний курс за рік становитиме:

$$Y = \frac{(1+J)}{(1+S)},$$

де J і S - темпи інфляції у Японії і Великобританії відповідно.

Безперечно, знецінення валюти тягне за собою подальше зростання внутрішніх цін. У загальному вигляді взаємозв'язок між цінами (P) і валютним курсом (E) можна показати за схемою:

Зростання цін знижує валютний курс. Якщо курс падає, то ціни зростають. Ця залежність чітко проявляється у довгостроковому періоді. У такій ситуації важливо визначити межі коливань курсу (ширину валютного коридору) на підставі реальних макроекономічних параметрів.

Поряд із ціновим існує метод розрахунків PPP за співвідношенням ефективних витрат виробництва у країнах (A , B), що порівнюються. До ефективних витрат відносять: заробітні плати (W), норму позичкового процента (r), ренту (R), показник продуктивності праці (PR). Одна із формул, що використовується в цих розрахунках, має такий вигляд:

$$PPP = \frac{W^B}{W^A} \times \frac{PR^A}{PR^B},$$

де W - рівень заробітної плати у країнах A і B ;

PR - продуктивність праці у відповідних країнах.

Однак, сам розрахунок валютного курсу – не найскладніша операція. Важче створити систему забезпечення твердого (сталого) валютного курсу. Але який би режим валютного курсу та механізм валютного регулювання не були вибрані,

передусім необхідна збалансованість державного бюджету, торгового та платіжного балансів за сталих цін.

Як зазначалося, в основі визначення та прогнозування курсів валют лежать паритети їхніх купівельних спроможностей. Проте, кілька чинників можуть спричинити значні коливання валютного курсу:

└ *зміна попиту і пропозиції валюти на ринку, що залежить від стану платіжного балансу країни.* Коли активне сальдо платіжного балансу зростає, збільшуються валютні надходження в країну і пропозиція валюти. А це приведе до зростання курсу національної валюти. І навпаки, коли стан платіжного балансу погіршується, зростає попит на іноземну валюту, що призводить до падіння курсу національної валюти. Стан платіжного балансу, у свою чергу, залежить від продуктивності та конкурентоспроможності національної продукції, кон'юнктури внутрішніх і світових цін на ринках партнерів, попиту на імпорт та експорт товарів тощо;

└ *кон'юнктура валютних курсів та спекулятивні валютні операції.* Як свідчить світова практика, валютні операції далеко не завжди здійснюються тільки для торговельних та фінансових розрахунків. У багатьох випадках визначальною мотивацією суб'єктів валютного ринку може бути отримання спекулятивного прибутку;

└ *норма процента, яка регулює міграцію та розміщення капіталів.* Наприклад, підвищення рівня позичкових процентів стимулює залучення іноземного капіталу і, відповідно, іноземної валюти, а зниження – заохочує відплив капіталів за кордон. Але підвищення процентних ставок має, слід пам'ятати, і негативний момент – викликає подорожчання кредиту, що пригнічує інвестиційну діяльність;

└ *розвиток ринку цінних паперів, що становить здорову конкуренцію валютному ринку.* Фондовий ринок може безпосередньо залучати іноземну валюту, а також залучати національну валюту для придбання іноземної;

└ *економічна та політична стабільність у країні, що визначає міру довіри до валюти.* Це стосується не лише темпів економічного зростання, інфляції, рівня купівельної спроможності валюти, а й політичного та соціального напруження в країні.

Крім факторів, що безпосередньо впливають на попит і пропозицію іноземної валюти є інші чинники, які мають опосередкований здебільшого негативний вплив на зміну динаміки валютного курсу, а саме: кризові явища в економіці, дефіцит державного бюджету, високий рівень інфляції, сезонні коливання валют тощо.

8.9. Валютна (курсова) політика та її інструменти

На фундаменті валютних відносин формується валютна політика.

Валютна політика – сукупність заходів, які проводяться державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до її тактичних та стратегічних цілей. Валютна політика є обов'язковою складовою державної економічної політики країни, важливим інструментом валютного регулювання.

Окремими елементами політики є дисконтна політика з метою регулювання грошової маси в обігу та руху позичкових капіталів; валютна інтервенція з метою впливу на курс національної валюти; зміна валютного курсу шляхом ревальвації чи девальвації, запровадження або скасування тих чи інших валютних обмежень; диверсифікація валютних резервів; укладання міждержавних угод про структурні зміни в міжнародній валютній системі тощо.

Валютна політика здійснюється органами економічного управління – центральним банком, міністерством фінансів, органами валютного контролю – і проводиться як засіб координації міждержавних економічних відносин, посилення позиції країни в боротьбі за ринки збуту, сфери руху капіталів тощо. Реально обґрунтована валютна політика відіграє важливу роль у розвитку національної економіки, її інтеграції у світову систему, у забезпеченні міжнародної валютної ліквідності.

Валютна політика в залежності від її спрямування та інструментів реалізації поділяється на поточну та структурну. Змістом поточної валютної політики є оперативне (у короткостроковому періоді) регулювання обмінного курсу національної валюти, валютно-ринкової кон'юнктури, регламентація режиму конвертованості національної валюти, управління валютними резервами країни тощо. Структурна валютна політика спрямована на забезпечення послідовних змін у світовій валютній системі в ході проведення валютних реформ в інтересах країн, що беруть участь у міжнародному обміні. Здійснюється шляхом міждержавних переговорів (угод) щодо принципів та форм валютного регулювання на міждержавному рівні. Об'єктом такого регулювання є режим валютних курсів і паритетів, механізм міжнародного фінансування та розрахунків, використання золотовалютних резервів тощо.

Регулювання валютних курсів. Для регулювання динаміки обмінного курсу країни застосовується широкий набір інструментів валютної політики для впливу на фактори, що визначають попит та пропозицію іноземної валюти.

До основних методів регулювання валютного курсу належать:

- а) валютна інтервенція;
- б) валютний демпінг;
- в) дисконтна політика;
- г) девальвація та ревальвація.

Валютна інтервенція (від лат. *interventus* – втручання) – *втручання центрального банку країни в операції на валютному ринку з метою впливу на курс національної валюти через купівлю чи продаж іноземної валюти.* Центральний банк купує інвалюту, коли її пропозиція є надмірною, а курс низьким, і продає, коли курс інвалюти стає високим. У такий спосіб обмежується коливання курсу національної валюти.

Інтервенція, що полягає в продажу національної валюти для купівлі іноземної, забезпечує:

- 1) приріст валютних резервів;
- 2) збільшення пропозиції грошей на внутрішньому ринку;
- 3) знецінення національної валюти (девальвацію).

Навпаки, інтервенція, за якої національну валюту купують, продаючи зарубіжні активи, спричиняє:

- 1) зменшення валютних резервів;
- 2) зменшення пропозиції грошей на внутрішньому ринку;
- 3) підвищення вартості національної валюти (ревальвацію).

Базою для визначення обсягів валютної інтервенції центрального банку є економічне обґрунтування та розмір валютних резервів.

Здійснення валютної інтервенції можливе за умови, що невідношення платіжного балансу є незначною і характеризується поступовою зміною пасивного сальдо на активне, чи навпаки. Адже резерви інвалюти для інтервенції обмежені, а продаж має поєднуватися з купівлею. Якщо офіційні валютні резерви вичерпано, то цю акцію проводять за рахунок міжбанківських кредитів через операції «своп». Критикуючи валютні інтервенції, сучасні монетаристи вважають, що такі заходи лише пригнічують окремі симптоми замість лікувати хворобу в цілому. Інтервенції коштують дорого і дають певний позитивний ефект тільки тоді, коли національна економіка перебуває на піднесенні, а інфляція – основна причина зниження валютного курсу – згасає. У найкращому варіанті валютна інтервенція забезпечує лише досить обмежену свободу для корекції валютного курсу.

Валютна інтервенція набула широкого розмаху в умовах обігу нерозмінних грошових знаків. Спочатку вона часто використовувалась для зниження курсу національної валюти з метою формування експорту.

За часів функціонування Бреттон-Вудської валютної системи валютна інтервенція була засобом підтримки валютного курсу на рівні фіксованого паритету. З переходом до плаваючих валютних курсів у рамках сучасної

Ямайської валютної системи валютні інтервенції використовуються для вирівнювання курсових коливань і підтримки стабільності (рівноважності) валютних курсів. Наприклад, валютні інтервенції протягом останніх років є одним з методів регулювання курсу української гривні відносно іноземних валют.

Часто валютна інтервенція використовується для свідомого підтримання курсу валюти на зниженому рівні, тобто здійснення **валютного демпінгу** – *знецінювання національної валюти з метою масового експортування товарів за цінами, нижчими від світових. Демпінгова ціна може бути нижчою за ціну виробника.* Валютний демпінг є засобом боротьби за ринки збуту. Головною умовою тут є зниження курсу національної валюти у більших розмірах, ніж падіння її купівельної спроможності на внутрішньому ринку. При валютному демпінгу експортер купує товари на внутрішньому ринку за порівняно низькими цінами, потім продає їх на зовнішньому ринку за іноземну валюту за демпінговими цінами нижчими світових. При подальшому обміні валютного виторгу на більшу кількість знеціненої національної валюти експортер отримує додатковий прибуток за рахунок курсової різниці.

Валютний демпінг раніше використовувався одним із методів, «валютної війни» в конкурентній боротьбі експортерів різних країн за ринки збуту. Нерідко він набуває форм конкурентного знецінення національних валют, що було характерно для періоду світової кризи (1929-1933 рр.), коли цілий ряд країн шляхом зниження курсів валют намагався подолати фінансову кризу та зміцнити власні позиції на світових ринках. Однак, у сучасних умовах Статут МВФ (IV стаття) не дозволяє маніпулювати валютним курсом з метою отримання недобросовісної конкурентної переваги перед іншими державами-членами. У межах Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) та Світової організації торгівлі (СОТ, з 1966 р.) діє міжнародний антидемпінговий кодекс, відповідно до якого проти країни, що використовує валютний демпінг, застосовуються санкції та спеціальні процедури.

Суть **дисконтної політики** полягає в підвищенні або зниженні дисконтної ставки центрального емісійного банку з метою впливу на попит та пропозицію позичкового капіталу на стан платіжного балансу і валютний курс. Підвищенням дисконтної ставки у періоди погіршення стану платіжного балансу центральний банк сприяє припливу капіталів із країн, де дисконтна ставка нижча, тобто поліпшенню стану платіжного балансу, збереження валютних резервів та підтримки курсу валют. Наприклад, у першій половині 80-х років адміністрація США проводила політику високих процентних ставок та курсу долара, що сприяло припливу в країну з 1980 до 1984 р. 417 млрд. дол. США. Це спричинило своєрідну ланцюгову реакцію підвищення процентних ставок у Західній Європі, тому що внаслідок «переливання» капіталів у США в цих країнах зменшилися інвестиції та зросло безробіття. Але цей спосіб може бути ефективним лише тоді, коли рух капіталів між країнами зумовлений пошуками більш прибуткового їх розміщення, а не нестабільною економічною ситуацією в країні. Тому підвищення дисконтної ставки не завжди може бути рекомендованим. До того ж воно призводить до подорожчання кредиту всередині країни. Ефективна

дисконтна політика досягається шляхом її поєднання з іншими формами валютного регулювання.

Методами валютного регулювання, що використовуються традиційно, є **девальвація та ревальвація** – зниження та підвищення валютного курсу. Причинами їх є інфляція та неврівноваженість платіжного балансу, розрив між купівельною спроможністю національних валют (про що вже було сказано).

Девальвація національної валюти сприяє підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва, посиленню торговельних позицій країни на світовому ринку та стимулюванню експорту. Разом з тим, політика девальвації може негативно впливати на позиції імпортерів, бо їм доведеться купувати інвалюту за вищим курсом. Це може спровокувати зростання цін на імпортні товари. Тому при запровадженні політики девальвації потрібно добре зважити як позитивні, так і негативні наслідки. Якщо країна багато імпортує виробничих ресурсів (енергетичних, сировинних тощо) то втрати імпортерів можуть повністю перекрити вигаи експортерів, і при цьому розпочнеться інфляційне зростання цін.

Якщо ціллю курсової політики визначається підвищення обмінного курсу, то вона називається *політикою ревальвації*. Ця політика стимулює розвиток імпорту, оскільки імпортери для своїх платежів за кордоном купуватимуть за нижчим курсом. Буде збільшуватися пропозиція на товарних ринках, що позитивно впливатиме на стабільність цін. Скорочуватимуться виробничі витрати на підприємствах із великим споживанням імпортованих енергії, сировини, матеріалів, комплектуючих. Разом з тим, підприємства-експортери за політики ревальвації зазнаватимуть втрат. Якщо одночасно вони не є великими «споживачами імпорту», то можуть послабити свої конкурентні позиції на світовому ринку. Тому політику ревальвації потрібно застосовувати теж надто обережно і виважено.

Валютне регулювання – це заходи держави, зокрема, уповноважених нею монетарних органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку, які закріплені національним законодавством та міжнародними угодами.

Валютне регулювання – один із методів валютної політики держави, застосовується для підтримки рівноваги платіжного балансу, стабільності національної валюти, стимулювання зайнятості та структурних змін в економіці. Валютне регулювання спрямовується на скорочення впливу капіталу і платежів за кордон та підтримки валютного курсу, забезпечення безперебійності міждержавних розрахунків, нагромадження валютних резервів держави.

Форми валютного регулювання визначаються сферою спрямування валютної політики. Розрізняють національну та світову систему валютного регулювання. Національна система валютного регулювання – форма організації валютних відносин окремої держави, яка закріплена національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. Основними функціями державного валютного регулювання є: спосіб конвертування національної валюти, режим валютного курсу, регламентація та обмеження валютних операцій

тощо. Валютне регулювання в країні здійснюють центральний банк та органи валютного контролю.

Основною функцією світової системи валютного регулювання є формування міжнародних ліквідних ресурсів, визначення механізму регулювання валютних курсів та механізмів міжнародних кредитно-розрахункових операцій тощо. Органами міждержавного валютного регулювання є світові та міжнародні регіональні кредитно-фінансові інститути, які розробляють міжнародні норми і правила валютних відносин у масштабах світового господарства.

В Україні нормативно-правова база валютного регулювання почала формуватися на основі декрету КМ України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р., яким призначено НБУ головним валютним органом держави. Він визначає загальні правила валютного регулювання в Україні, статус національної валюти, встановлює режими валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин.

Починаючи з 1993 р. НБУ було здійснено низку заходів для забезпечення поступової лібералізації і децентралізації валютного ринку України, що сприяло, насамперед, запобіганню різким коливанням курсу національної грошової одиниці до іноземних валют, переходу до реальних цін, забезпеченню стабільних умов функціонування валютного ринку України.

Валютний контроль – це сукупність заходів безпосереднього контролю за валютними операціями з метою збереження валютних ресурсів країни. Валютний контроль може поширюватись як на всі валютні операції, що відображаються у платіжному балансі країни, так і на їх частину. Як правило, він поширюється на рух капіталів для захисту стабільності національної грошової системи та валютних резервів переходу до ринку.

Стабілізуючи рух капіталів, країна отримує можливість обмежити коливання обмінних курсів та процентних ставок.

Система валютного контролю розробляється на загальнодержавному рівні і закріплюється національним законодавством з урахуванням міжнародних правових норм.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, який проводить роботу, спрямовану на врегулювання та забезпечення контролю за зовнішньоекономічними операціями суб'єктів господарської діяльності, що пов'язані з валютними операціями, використання іноземної валюти на території України, виконанням комерційними банками та підприємствами і організаціями різних форм власності, валютного законодавства. Функції валютного контролю покладено також на уповноважені банки, які контролюють валютні операції, що здійснюються резидентами і нерезидентами; на Державну податкову службу, яка здійснює фінансовий контроль за валютними операціями; на Державну митну службу України, яка здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Важливим елементом впливу на платіжний баланс є також **валютні обмеження**, тобто сукупність законодавчих або адміністративних обмежень щодо купівлі, продажу та інших операцій з іноземною валютою, а також правила

регулювання валютних операцій, які необхідно враховувати у статтях руху капіталу платіжного балансу.

У світовій практиці валютні обмеження впроваджуються державами, які мають дефіцит платіжного балансу. Ці обмеження можуть полягати у прямих заборонах, лімітуванні валютних операцій, запровадженні кредитних лімітів тощо.

Метою політики валютних обмежень є, як правило, вирівнювання платіжного балансу, підтримування валютного курсу, концентрація валютних резервів. Разом із тим, ці заходи справляють також руйнівний вплив на економіку, позбавляючи країну переваг вільної міжнародної торгівлі, а національну валюту – конвертованості.

Особливе місце в механізмі валютного регулювання займає платіжний баланс як статистичне вартісне вираження всього комплексу зовнішньоекономічних зв'язків країни. Він представляє макроекономічну модель, яка характеризує зовнішньоекономічне становище держави та відображає економічні стосунки національної економіки з економіками держав світу. Таку модель складають з метою розробки та запровадження обґрунтованої зовнішньоекономічної та валютної політики країни, аналізування та прогнозування тенденції розвитку товарного та фінансового ринків, одержання різноманітних порівняльних даних, оцінювання умов торгівлі. На підставі фактичних даних про стан платіжного балансу міжнародні фінансові установи, зокрема Міжнародний валютний фонд, приймають рішення про надання країні фінансової допомоги для стабілізації платіжного балансу та подолання його дефіциту.

МОДУЛЬ 2

Грошово-кредитні системи і валютні відносини

Тести до теми 5

а) 90 000 гривень; в) 100000 гривень;
б) 85 000 гривень; г) 110 000 гривень.

а) знецінювання грошей при зростанні цін;
б) одночасне зростання цін і безробіття;
в) знецінювання грошей при відсутності зростання цін;
г) криза перевиробництва.

а) стійкість грошової одиниці; г) оперативне і ефективне регулювання грошової маси в країні у відповідності з потребами грошового обігу;

б) еластичність грошового обігу;

в) оптимальну структуру виробництва;

д) монополізацію економіки країни.

а) золотомонетний стандарт; в) золотодевізний стандарт
б) золотозлитковий стандарт;

а) повзуча; г) суперінфляція.
б) галопіруюча; д) Ваш варіант.
в) гіперінфляція;

а) обсяг експорту; в) державні видатки;
б) споживчі видатки; г) інвестиції.

- а) лімітування залишку грошей у касах суб'єктів господарювання;
- б) лімітування видачі заробітної плати готівкою;
- в) контроль за проведенням безготівкових розрахунків;
- г) лімітування залишку грошових коштів у касах комерційних банків;
- д) контроль за порядком оплати громадянами всіх видів товарів та послуг готівкою.

а) безготівкових розрахунків;
б) касових оборотів комерційних банків;
в) касових операцій установ банку;
г) касових операцій підприємств та організацій;
д) платежів готівкою громадян;
е) міжбанківських розрахунків.

165

- а) кредитів населення;
- б) кредитів комерційних банків;
- в) кредитів міжнародних фінансових організацій;
- г) кредитів НБУ;
- д) заборгованості перед іншими державами.

10. Обслуговуючи внутрішній державний борг уряду, Національний банк України виконує функції:

- а) емітента державних цінних паперів;
- б) депозитарій державних цінних паперів;
- д) контролюючого органу.
- в) дилера на вторинному ринку державних цінних паперів;
- г) агента уряду з обслуговування емісії державних цінних паперів

11. Визначити, з яких секторів складається грошовий оборот:

- а) грошового обігу та фінансів;
- б) грошового обігу, фінансів та кредитного сектора;
- в) грошового та кредитного сектора.

12. Які операції на відкритому ринку проводитиме центральний банк, якщо необхідно зменшити грошову масу в обігу:

- а) купувати державні цінні папери;
- б) продавати державні цінні папери.

13. Як необхідно змінити норму обов'язкових резервів, якщо потрібно зменшити грошову масу в обігу?

- а) підвищити;
- б) знизити;
- в) залишити без змін.

14. Як необхідно змінити облікову ставку, якщо потрібно зменшити грошову масу в обігу:

- а) підвищити;
- б) знизити;
- в) залишити без змін.

15. Які операції необхідно проводити центральному банку, якщо потрібно збільшити грошову масу в обігу:

- а) продавати державні цінні папери;
- б) купувати державні цінні папери;
- в) підвищити норму обов'язкових резервів;
- г) знизити норму обов'язкових резервів;
- д) підвищити облікову ставку;
- е) знизити облікову ставку.

Тести до теми 6

1. Позичковий процент є платою за користування позичковим капіталом. На величину позичкового проценту впливають:

- а) рівень інфляції;
- б) дисконтна ставка НБУ;
- в) періодичність погашення;
- г) рівень ризику;
- д) стан міжбанківських розрахунків

2. При структуруванні позички визначається величина процентної ставки. Розмір процентної ставки залежить від:

- а) дисконтної ставки НБУ;
- б) строку та розміру позички;
- д) стану міжбанківських розрахунків.
- в) витрат по формуванню позичкового капіталу;
- г) рівня ризику;

3. У чому полягає суть кредиту:

а) це економічні відносини, пов'язані з передачею вартості від кредитора до позичальника;	в) це економічні відносини з приводу перерозподілу вартості на засадах поверненості, строковості і платності;
б) це економічні відносини, пов'язані з перерозподілом вартості між галузями економіки та регіонами;	г) це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості.

4. Який вид кредиту може бути реалізований в товарній формі?

а) банківський;	в) міжнародний;
б) комерційний;	г) споживчий.

5. Який із принципів банківського кредитування дає можливість банкам не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника?

а) цільовий характер кредиту	г) забезпеченість;
б) поверненість;	д) платність.
в) строковість;	

6. Що є джерелом сплати позикового проценту?

а) позиковий капітал;	в) дохід на позиковий капітал;
б) дохід кредитора;	г) прибуток позичальника.

7. Який вид кредиту виконує антиципаційну (емісійну) функцію?

а) комерційний;	г) державний;
б) банківський;	д) міжнародний.
в) споживчий;	

Тести до теми 7

1. Одним із способів захисту від кредитного ризику є наявність забезпечення. Форма забезпечення зобов'язань позичальника перед банком повинна задовольняти вимогам:

а) висока ліквідність;	в) високі витрати по реалізації
б) стабільність ціни на заставлене майно;	г) здатність до зберігання.
	застави;

2. У відповідності до Закону України "Про банки і банківську діяльність" мінімальний розмір статутного фонду банку, який створюється встановлюється в розмірі еквівалентно 1млн.Євро. Вкладами в статутний фонд банку можуть бути:

а) цінні папери;	б) будинки та споруди;
в) права користування, включаючи і інтелектуальну власність;	г) власні грошові кошти засновників (акціонерів).

3. Платоспроможність банку – це достатність власних коштів банку для захисту інтересів вкладників і інших кредиторів банку. Для визначення платоспроможності банку застосовується показник співвідношення власних коштів і активів, які знижені по ступеню ризику. Нормативна величина показника платоспроможності банку має значення:

а) не більше 8%;	в) не менше 8%;
б) не більше 5%;	г) не менше 5%.

4. Діяльність НБУ регулюється Законом України "Про банки і банківську діяльність". Функціями НБУ є:

а) емісія наявних грошей;	в) надання кредитів господарським суб'єктам;

- б) проведення грошово-кредитної політики; г) прийняття депозитів від фізичних та юридичних осіб.

5. Національний банк - це координуючий і регулюючий центр всієї банківської системи. Ціллю діяльності Національного банку України є:

- а) отримання прибутку; в) розробка напрямків грошово-кредитної політики;
б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці; г) розвиток і укріплення банківської системи України.

6. Комерційні банки проводять операції і надають послуги з ціллю одержання доходу. У склад доходів банку входять:

- а) проценти по наданим кредитам; г) одержані штрафи, пені та неустойки;
б) комісійні за касові та інші операції; д) штрафи, пені і неустойки сплатні.
в) доходи від здавання майна в оренду;

7. Зобов'язання банку склали 8 млн. гривень, а активи - 10 млн. гривень. Показник загальної ліквідності дорівнює:

- а) 125%; б) 80%; в) 100%.

8. Одним із видів депозитів є депозити до запитання. Для них характерні наступні ознаки:

- а) нестабільні;
б) проценти, як правило, не нараховуються;
в) вкладники розпоряджаються ними після закінчення раніше обумовленого строку;
г) можуть бути зажадані в будь-який момент тільки в повній сумі.

9. Одним із видів депозитів є термінові депозити. Для них характерні наступні ознаки:

- а) розміщення на строго обумовлений строк;
б) стрибкоподібна зміна розмірів;
в) розмір виплачуваного процента нижче ніж по вкладах до запитання;
г) дострокове вилучення коштів не припускається.

10. Активи складають - 26 млн. гривень. Сума основного капіталу банку - 2,4 млн. гривень, а додаткового - 2,02 млн. гривень. Платоспроможність банку дорівнює:

- а) 17%; б) 8%; в) 5,9%.

11. Є наступна інформація (в млн. гривень): статутний фонд - 3; резервний фонд - 8; доходи банку - 8; витрати банку - 6; основні кошти - 2; кошти місцевих бюджетів - 1. Розмір банківських ресурсів дорівнює:

- а) 6,9; б) 8,9; в) 8,5.

12. Завдяки наявності власного капіталу банки підтримують ліквідність свого балансу. Власний капітал банка включає:

- а) статутний фонд; в) резервний фонд;
б) доходи банку; г) перерозподілений прибуток банку

13. Залучення депозитів - базова функція комерційних банків. Депозити мають такі властивості:

- а) активною стороною виступає клієнт; в) здатність до впливу;
б) дотримується персоніфікація депозиту; г) встановлюється норма обов'язкового резервування.

14. Ліквідність банку забезпечують:

- а) власним капіталом банку;
- б) банківськими резервами;
- в) прибутком банку;

- г) умовами обміну грошей на золото;
- д) курсом цінних паперів

15. Купівля-продаж центральними банками державних цінних паперів здійснюється з метою:

- а) суто отримання доходу;
- б) виконання функції агента уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

16. Які санкції вживає Національний банк України за систематичне порушення комерційними банками його вимог?

- а) стягнення грошового штрафу, фінансове оздоровлення, відкликання ліцензії;
- б) підвищення норми обов'язкових резервів, стягнення штрафу, відкликання ліцензії.
- в) проведення заходів фінансового оздоровлення, застосування санкції у вигляді: штрафу, підвищення норми обов'язкових резервів, призначення тимчасової адміністрації, відкликання ліцензії.

17. Проведення центральними банками

політики "дешевих грошей" – це:

- а) проведення центральним банком рестрикційної політики;
- б) політика спрямована на подорожчання кредиту;
- в) політика спрямована на зниження процентних ставок, норм обов'язкових резервів, купівля державних цінних паперів.

18. Які установчі документи повинен

представити комерційний банк для одержання дозволу на створення та реєстрацію?

- а) статут банку, економічне обґрунтування, заяву на реєстрацію, заяву на реєстрацію, протокол про призначення керівників, статут;
- б) установчий договір, статут, протокол про прийняття статуту та призначення керівників банку.

19. Яка частка статутного фонду законодавчо дозволена юридичним та фізичним особам при створенні комерційного банку?

- а) не більше 50%;
- б) більше 35%;
- в) не більше 33%.

20. Чи здійснюється посередницька діяльність інвестиційної компанії?

- а) ком акумуляції коштів юридичних осіб (вклади, депозити) та зменшення їх у прибуткові активи;
- б) виступає посередником між індивідуальними інвесторами та позичальниками.
- в) виступає посередником між різними інвесторами;

Тести до теми 8

1. Валютні операції це:

- а) будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку;
- б) зберігання валютних ризиків;
- в) встановлення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- г) зпечення прибутку учасникам валютних відносин.

2. За механізмом здійснення операцій виділяються наступні валютні операції:

- а) спот;

- б) форвардні; г) опціонні;
в) ф'ючерсні; д) оптові чи роздрібні

3. До методів валютного регулювання відносяться наступні:

- а) девальвація; в) інфляція.
б) ревальвація;

4. Валюта – це:

- а) золото; б) грошова одиниця, що використовується
в) національна грошова одиниця. у функції світових грошей;

5. Які з перерахованих валют можна віднести до резервних?

- а) австралійський долар; в) англійський фунт стерлінгів
б) австрійський шилінг;

6. Банки – це:

- а) суб'єкти валютного ринку; б) об'єкти валютного ринку

7. Протягом дня курс Євро / \$ змінюється таким чином:

Євро 0,7595 / \$1; Євро 0,7610 / \$1; Євро 0,7535 / \$1.

- а) коли курс долара: 1) високий?
2) низький?
б) коли курс Євро: 1) високий?
2) низький?

8. Якщо клієнт доручає банку продати Євро за долари, то при якому співвідношенні угода буде максимально вигідною для нього?

- а) євро 0,8595 / \$1; в) євро 0,8535 / \$1
б) євро 0,8610 / \$1;

9. Валютні активи держави – це:

- а) національна валюта; б) депозити в національній
в) іноземна валюта, авуари в СПЗ, золото. та іноземній валютах;

10. Девальвація – це:

- а) зниження обмінних курсів валюти країни; б) підвищення обмінних курсів валюти країни.

11. Виберіть правильні способи здійснення валютної інтервенції:

- а) використання національної валюти; в) продаж цінних паперів, розміщених в іноземній валюті;
б) використання резервів у іноземній валюті; г) емісія грошей
д) зміна ставок оподаткування

Рекомендована література

1. Артус М.М. Гроші та кредит. Навчальний посібник: К.: Вид-во Європейського університету, 2004.
2. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментаріях. Навчальний посібник / За ред. В.Л. Луціва. – 3-тє вид. стереотипне. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 220 с.
3. Гроші та кредит. Підручник. – 3-тє вид. перероб. і доп. / М.І. Савлук., А.М. Мороз., М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002.
4. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенка. – К.: Знання, 2000.
5. Демківський А.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К.: Дакор, Віра, 2005.
6. Іванов В.М., Софіщенко І.Я. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн. Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001.
7. Івасів Б.С. Гроші та кредит. Підручник. – 2-ге вид. змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 528 с.
8. Колодізев О.М., Яременко О.Р. Гроші та кредит. Конспект лекцій. – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2004. – 116 с.
9. Костіна Н.І. Гроші та грошова політика: Навчальний посібник. – К.: НІОС, 2001.
10. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг. – К.: Знання, 2003.
11. Шамова І.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001.
12. Щетинін А.І. Гроші та кредит. Підручник. – 3-тє вид., переробл. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2008 – 432 с.

Наукове видання

Томілін Олексій Олександрович
Гаврилова Олена Анатоліївна
Демчук Галина Сергіївна

Гроші та кредит

**Опорний конспект лекцій
для студентів спеціальності 7. 050104 «Фінанси»**

Відповідальність за зміст навчального видання несуть автори.

Коректор Анастасія Івашина
Художній редактор Роман Князев
Набір та верстка авторська

Підписано до друку 06.05.2009 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times Roman.
Ум.-друк. арк. 10,97. Наклад 100 прим. Зам. № 12.

Віддруковано з готових позитивів
у ПОКППІТ «Освітаінфоком»
36014, м. Полтава, вул. Артема, 16.
Тел.: (0532) 56-15-42.